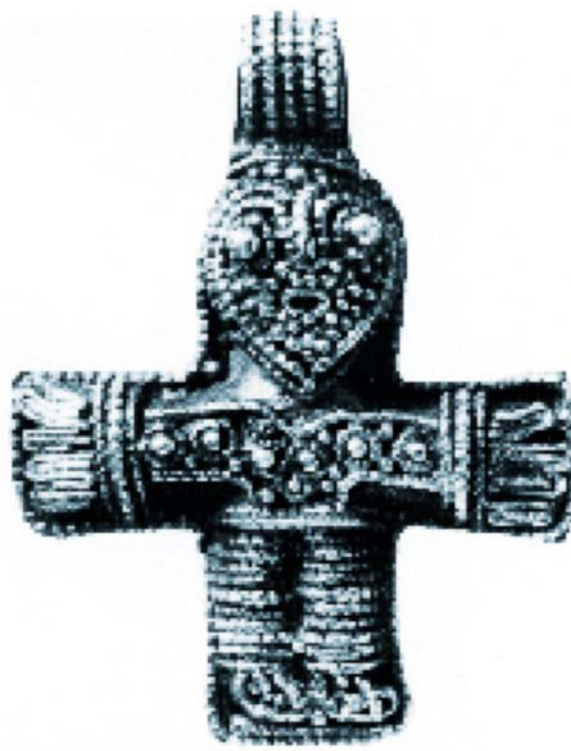

KVINNER OG KRISTENDOM PÅ VESTLANDET

EN UNDERSØKELSE MED UTGANGSPUNKT I GRAVER FRA YNGRE JERNALDER I SOGN

ELLEN MARIE SKIPSTAD

MASTEROPPGAVE I ARKEOLOGI

INSTITUTT FOR ARKEOLOGI, HISTORIE, KULTUR- OG RELIGIONSVITENSKAP

NOVEMBER 2009

FORORD

”It was the best of times, it was the worst of times...”

– Charles Dickens –

En stor takk til Ingvild Øye for uvurderlig hjelp, veiledning og innspill jeg på forhånd bare kunne drømme om. En stor takk rettes også til mine medstudenter som på sin særegne måte har hjulpet meg å holde humøret oppe. Og sist, men ikke minst, vil jeg takke kjæresten min for stoisk ro og støtte. Du hadde rett. Jeg kom i mål til slutt.

Og godt er det.

Bergen, 20. november 2009

Ellen Marie Skipstad

INNHALDSFORTEGNELSE

Kap. 1. Innledning	1
1.1 Emne og mål	1
1.2 Sentrale problemstillinger og perspektiver	3
1.3 Undersøkelsesområdet	6
Kap. 2. Forskningshistoriske riss	10
2.1 Innledning	10
2.2 Kristningsprosessen – kort eller langvarig?	10
2.3 Historisk forskning	12
2.4 Arkeologisk forskning	16
2.5 De nordiske kvinnene og den nye religionen	18
Kap. 3. Kjønn, kvinner og kristning – i teorien	19
3.1 Innledning	19
3.2 Et samfunn i endring	20
3.3 Kjønn i arkeologien – kort faghistorie og begrepsavklaringer	22
3.4 Kristning og makt i et kvinneperspektiv	24
3.5 Veien videre	26
Kap. 4. Graver som kildemateriale – tolkning og metode	28
4.1 Definisjoner	28
4.2 Tolkingsbakgrunn	29
4.3 Gravskikk i yngre jernalder – generelle trekk	33
4.4 Datering	33
4.5 Kjønnsideifikasjon	34
4.6 Indikasjoner på kristen gravskikk og påvirkning	36
Kap. 5. Det totale materialet	38
5.1 Formål og forutsetninger	37
5.2 Graver fra yngre jernalder i Sogn	40
5.3 Fordelingen av gravmaterialet i tid og rom	43
5.4 Fordeling av gravskikk i tid og rom	45

5.5 Kristne elementer?	49
5.6. Oppsummering	57
Kap. 6. Spor etter kristen innflytelse?	59
6.1 Innledning	59
6.2 Gravskikken i rom og tid	59
6.3 Ubrente flatmarksgraver og orienteringen av dem	60
6.4 Sparsommelig utstyr	62
6.5 Mulige kristne symboler	63
6.6 Kvinner og kristendom	66
6.7 Kristen innflytelse og problemet omkring tolkning og flertydighet ..	68
6.8 Oppsummering	69
Kap. 7 Avslutning	71
Summary	75
Appendiks	77
Fortegnelse over tabeller, diagrammer og figurer	94
Forkortelser	95
Litteratur	96

Forside: Filigransmykke i sølv fra Birka i Sverige. Funnet i en kvinnegrav fra 900-tallet. Måler 3,4 cm i lengde og regnes som det eldste krusifikset i Norden.

Kapittel 1. Innledning

1.1 Emne og mål

“Gunnvôr gerði brú, Þryðríks dóttir, eptir Ástríði, dóttur sína. Sú var mær hõnnurst á Haðalandi” (Spurkland 2001: 118).

Den siterte runeinnskriften over ble risset inn i den ene smalsiden på en om lag tre meter høy bautastein på Dynna i Gran kommune på Hadeland i Oppland for knappe 1000 år siden. Den forteller om en Gunnvor som gjorde bro etter sin datter Astrid, den hendigste møy på Hadeland. Dynna-steinen inneholder også en avbildning som henspeler på juleevangeliet (fig. 1.1) og regnes som et av de tidligste kristne minnesmerkene i Norge. Dynna-innskriften er den eneste runeinnskriften i Norge hvor en kvinne nevnes som brobygger, mens hele 145 runesteiner fra svensk område har referanse til brobygging som involverer kvinner (Sawyer 2000: 135). Med utgangspunkt i disse runesteinene og gravmateriale har flere forskere hevdet at kvinner spilte en aktiv rolle i den tidlige kristningen i Norden (Sawyer 2000; Gräslund 2001). Det er dette spørsmålet jeg vil se nærmere på i denne oppgaven.

Figur 1.1. Dynna-steinen. Datert til om lag år 1050, forestiller motivene på steinens forside Betlehemsstjernen, de tre vise menn, Jesusbarnet og gaveoverrekkelsen i stallen. Selv om den i dag regnes som et kristent minnesmerke, skal den opprinnelig ha stått på en hedensk gravhaug.

Også i Norge kan kvinner ha engasjert seg for det kristne budskap relativt tidlig i kristningsprosessen. Siden runesteinsmaterialet er langt mer sparsomt på norsk område, gir det ikke grunnlag å belyse dette spørsmålet her til lands. Jeg vil derfor ta utgangspunkt i graver fra yngre jernalder som kildemateriale for å nærme meg spørsmålet denne veien.

Gravmaterialet fra denne perioden har også tidligere vært trukket inn med sikte på å avdekke eventuelle tidlige nedslag av kristne symboler og normer på Vestlandet. Det gjelder en mindre studie av Per Hernæs fra Rogaland (Hernæs [1993] 1995) og en mer omfattende undersøkelse av graver fra Hordaland av Kristin Gellein i forbindelse med hennes hovedfagsoppgave i arkeologi fra 1997 og publisert i 2007 (Gellein [1997] 2007). Mens Hernæs ikke anlegger noe kjønnsperspektiv, undersøker Gellein også om det lar seg gjøre å etterspore kristne elementer i gravene som avpeiler kvinners holdning til kristendommen. Gelleins undersøkelse er så langt den eneste som har drøftet den problemstillingen jeg tar opp, med utgangspunkt i et norsk arkeologisk gravmateriale. Jeg vil derfor utvide undersøkelsesområdet nordover og ta for meg gravmaterialet fra Sogn.

I Hordaland forekommer det en del enkelt utstyrte kvinnegraver som kan tyde på kristen innflytelse i gravskikken og materielle symboler som kan tolkes som kristne. De ser også ut til å forekomme hyppigere i kvinnegraver enn i mannsgraver (Gellein 2007: 65-69). Gellein er likevel forsiktig i sine slutninger og mener det samlet er for svake holdepunkter for å kunne konkludere med at kvinner i dette området skal ha tatt opp kristendommen noe nevneverdig raskere enn menn (ibid.: 69). Mitt spørsmål er om det samme bildet vil gjelde for Sogn. For å belyse dette vil jeg i denne oppgaven, på samme måte som Gellein ta utgangspunkt i det arkeologiske gravmaterialet fra yngre jernalder, for å se om det, jevnført med materialet fra Hordaland, kan bidra til å gi et bredere og dermed bedre grunnlag for diskusjon omkring kvinners rolle i den tidligste kristningsprosessen på Vestlandet.

Når jeg finner gravmaterialet godt egnet til å belyse problemstillingen, har det i hovedsak tre grunner: For det første består hovedmengden av det arkeologiske

materialet fra yngre jernalder i Sogn av gravfunn og da spesielt fra vikingtiden. Det gjelder også materiale som kan belyse kvinner. For det andre er det også den eneste funnkategorien hvor man kan skille mellom kjønnene med en viss sikkerhet og dermed kunne se dem relasjonelt. Foruten kristne markører som reiste steinkors, er det sannsynligvis også i gravene man vil kunne spore de tidligste kristne impulsene før etableringen av kristendommen som en offisiell religion og med bygging av egne kirker (Birkeli 1995: 27). I utgangspunktet holder jeg det likevel åpent om det lar seg påvise klare spor etter kristne impulser i hedenske kontekster som markerte gravminner, siden slike spor ofte kan være flertydige. Jeg ser det likevel som en spennende utfordring å foreta en slik undersøkelse for å undersøke hvorvidt det i det hele tatt lar seg gjøre å etterspore kvinners holdning til den nye religionen gjennom gravskikken. Oppgaven har slik sett både en empirisk og metodisk dimensjon som også forutsetter teoretiske refleksjoner.

Hensikten er da ikke primært å støtte opp om eller avkrefte noen av forslagene som er fremmet om når kristendommen først begynte å gjøre seg gjeldende i Norge, men har også et videre metodisk og teoretisk siktemål. Jeg har valgt en relativt vid tidsramme for å kunne studere spørsmålet i et langtidsperspektiv, fra omkring år 550 og til 1100-tallets begynnelse da "kirken i Norge trer fram med en organisatorisk identitet som skiller seg klart fra de formene det gamle samfunnet kjente" (Skre 1995: 174). Her vil jeg anvende allerede foreliggende dateringer av gravmateriale som faller inn under denne tidsrammen.

1.2 Sentrale problemstillinger og perspektiver

Det foreligger i dag en rekke forskjellige metodiske tilnærminger og teoretiske perspektiv på kjønn som sammen med feministisk vitenskapskritikk blant annet danner grunnlag for å undersøke hvordan kjønnsroller, ideologier, kjønnsforskjeller og identitet kommer til uttrykk i fortidige samfunns materielle kultur. På denne bakgrunn har flere forskere i senere år pekt på potensialet som kjønn representerer som analysekategori i studiet av religionsskiftet i Norden (Gräslund 1987, 2001, 2003; Göransson 1999; Sawyer 1992, 2000; Staecker 2003; m.fl.). Siden kjønn, ifølge

de amerikanske arkeologene Margaret W. Conkey og Joan M. Gero, er en essensiell del av menneskers sosiale liv og oppnår mening gjennom kultur og historie (Gero & Conkey 1991: 8), kan kjønn og kjønnsperspektiver tjene som mer enn bare en alternativ innfallsvinkel til den tidligste kristningsprosessen, men også som en viktig og nødvendig del av arbeidet med å tegne et så bredt og nyansert bilde som mulig av de store endringene samfunnet gjennomgikk på denne tiden.

Helt tilbake til midten av 1800-tallet har overgangen fra hedendom til kristendom vært et omdiskutert tema innen den nordiske forskningen, særlig blant historikere. Et sentralt moment i denne sammenheng er diskusjonen om mulig langvarig kristen innflytelse forut for kristendommens endelige gjennomslag gjennom kongemakt. I den nyere forskningen mener eksempelvis Fridtjov Birkeli, i tråd med Haakon Shetelig's tidligere synspunkter, at de første svake kristne impulser i Norge lar seg spore så langt tilbake som til som romertid/folkevandringstid ut fra endringer i gravskikken – fra branngaver til ubrente begravelser (Birkeli 1995: 28). Vurdert ut fra de skriftlige kildene, er det imidlertid først på midten av 900-tallet at de første kristningsforsøk på norsk landejord inntraff, hvorav misjonskongen Håkon den gode som ble oppfostret hos den engelske og kristne kong Athelstan i årene 924-939 og der fikk en kristen oppdragelse, kalte til seg engelske geistlige for å spre kristendommen da han selv ble norsk konge (Helle 1995: 45). Det utelukker imidlertid ikke at det kan ha vært kristen påvirkning også før dette.

Et viktig moment for forståelsen av kristningsprosessen er nettopp å undersøke endringer i den førkristne gravskikken. Studier av gravene og gravgodset, som står i fokus her, åpner for å undersøke om det skjer endringer i den hedenske gravskikken som kan være påvirket av kristendommen, slik som endringer i gravutstyr, med graver uten samme omfang i gravutstyr som tidligere, endringer i himmelretning for den avdøde fra nord-sør til øst-vest, og andre trekk som avvek fra hedenske gravritualer. Slike endringer er blitt tolket som indikasjoner på kristen innflytelse (Fett 1968; Sawyer & Sawyer 1993; Skre 1997; Gräslund 2001 m.fl.). De er da gjerne oppfattet som et tegn på at den gravlagte kan ha vært kristen eller *primsignet* (Solberg 2003: 313). Det er blitt hevdet at på denne tiden sank antallet branngraver, samtidig som ubrente graver ble hyppigere (Skre 1997: 8). Gravgodset er også ofte sparsommelig, ofte begrenset til personlig utstyr knyttet til klesdrakt, hvorav gjenstander som for

eksempel våpen, verktøy og kjøkkenredskaper forekommer sjeldnere (ibid.). Spørsmålet er om dette er allmenngyldige trekk for perioden og hvorvidt dette stemmer med forholdene i Sogn. Gellein har i sin undersøkelse tvert imot funnet tegn på at den hedenske gravskikken med gravlegging i markerte haugbegravelser fikk et oppsving i den senere del av vikingtiden i Hordaland – som også kan være en slags motmarkering av den stadig mer nærværende kristendommen (Gellein 2007: 73). Det er derfor interessant å vurdere gravskikken i Sogn i forhold til nabofylket i sør, Hordaland. Tegner det seg samme bilde i de to områdene eller er det avvik? I den forbindelse vil jeg forsøke å ta stilling til spørsmålet om tidspunktet for når den hedenske gravskikken opphørte. Skjedde det til ulik tid i ulike områder av regionen og varte den hedenske gravskikken like til den offisielle kristningen av landet rundt 1000-årsskiftet? Jeg vil derfor se om det lar seg gjøre å spore en romlig og tidsmessig nedgang i forekomsten av ”hedenske” graver sett i forhold til ”kristne” eller kristent influerte graver fra yngre jernalder i undersøkelsesområdet og også prøve å ta stilling til når den hedenske gravskikken opphørte. Dette er primært en makrostudie på regions- og sonenivå – som i liten grad går inn på mikronivå (bygde- og gårdsnivået).

I en sum er målet for denne studien å undersøke det arkeologiske gravmaterialet i Sogn med sikte på å belyse spørsmålet om eventuell kristen påvirkning i dette området for om mulig å kaste lys over kvinners rolle i kristningsprosessen. Det innebærer samtidig at jeg må ta stilling til dette ut fra både teoretiske innsikter og metodiske krav. Ikke minst metodisk byr problemstillingene på store utfordringer og innbyr til en kritisk diskusjon av kildenes bærekraft. For å diskutere kjønn kreves også en relasjonell tilnærming, der kvinnegraver og gravmaterialet må vurderes i forhold til mannens.

Spørsmål jeg må ta stilling til før jeg går løs på den empiriske analysen, blir da å nærme meg det mer overordnede problemkomplekset:

- Hva er kjønn, og hva innebærer det å se på noe i et kjønnsperspektiv i arkeologisk sammenheng?
- Hvordan og på hvilken måte kan kjønn som teoretisk innfallsvinkel bidra til å tegne et bredere og mer nyansert bilde av tidlig kristen tid i Norge?

Metodisk blir det viktig å klargjøre hva som menes med ”kvinnegraver” og ”mannsgraver”, og hvilke kriterier som må være til stede for å kunne kjønnsbestemme graver fra yngre jernalder. Spørsmål knyttet til hvilke kriterier som må oppfylles for at en grav skal kunne betegnes som henholdsvis hedensk eller kristen og hva som definerer en gjenstand med kristent symbolinnhold blir også sentrale.

Empirisk vil det i stor grad dreie seg om en identifikasjon av graver og materialkategorier i tid og rom. Fordelt i tid og rom, vil jeg da se på om det lar det seg gjøre å si noe om når den hedenske gravskikken kan ha opphørt i Sogn. En teori jeg blant annet vil prøve å ta stilling til, går ut på at kristendommen først fikk gjennomslag i ytre strøk i forhold til de indre bygder.

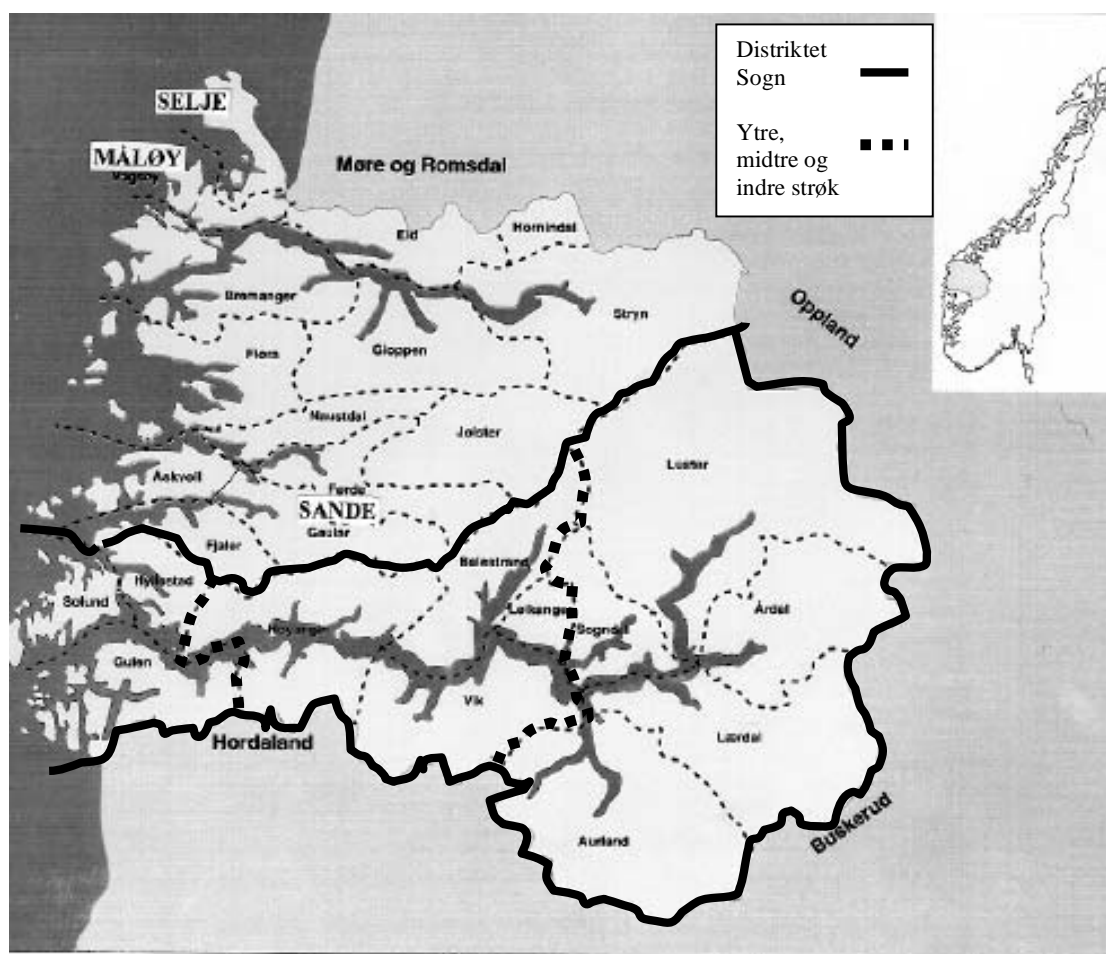
Mer direkte knyttet opp mot oppgavens emne og mål vil jeg gjennom selve analysen av det totale gravmaterialet fra yngre jernalder i Sogn forsøke å ta stilling til følgende problemstillinger:

- Hvor mange graver, om noen, fra yngre jernalder kan sies å inneholde kristne elementer i Sogn? Hvor mange av dem er kvinnegraver og hvor mange av dem er mannsgraver?
- Er det mulig å se en tendens til at kvinnegravene inneholder flere kristne elementer enn mannsgravene? Og i så tilfelle, er tendensen i det arkeologiske gravmaterialet fra Sogn, jevnført med Hordaland, utslagsgivende nok til å diskutere kvinners rolle i den tidligste kristningsprosessen på Vestlandet? Videreført, lar det seg gjøre å etterspore hvordan kvinner kan ha forholdt seg til kristendommen gjennom gravskikken?

1.3 Undersøkellesområdet

Sogn utgjorde i middelalderen et eget fylke, men er i nyere tid slått sammen med Sunnfjord og Nordfjord og utgjør nå Sogn og Fjordane, det vestligste fylket i landet. Ifølge sagalitteraturen var Sogn og Fjordane, i tillegg til Hordaland og Rogaland, sentrale områder under kristningen og i kristningskongenes virksomhet. Kontakten

med De Britiske øyer, hvor kristendommen fikk tidlig gjennomslag, kan også ha ført til tidlige kristne impulser i Vest-Norge. Tidlige klare vitnesbyrd er de mange steinkorsene som ble reist på Vestlandet, fra Rogaland i sør til og med Nordfjord i nord – et område som i stor grad falt sammen med Håkon den godes rike (Gabrielsen [2002] 2007: 167). I Sogn er det imidlertid bare to steinkors, begge i Eivindvik i Gulen og blir sett i sammenheng med Gulatingstedet. Disse er av henholdsvis norsk-keltisk og norsk-anglisk type. Nylig er det også avdekket kors i Hyllestad, der mange av korsene fra Vestlandet ble fremstilt (Baug 2001).

Figur 1.2 Undersøkellesområdet markert med svart strek som avgrensning og videre inndelt i soner med svarte stiplede streker.

Den delen av Sogn og Fjordane som oppgavens søkelys er rettet mot er regionen Sogn, det største og sørligste av de tre tidligere amtene/fogderier i fylket, og omfatter i dag kommunene Solund, Hyllestad, Gulen, Høyanger, Vik, Balestrand, Leikanger,

Sogndal, Aurland, Luster, Årdal og Lærdal (fig. 1.2), alle knyttet til Norges lengste fjord, Sognefjorden.¹ I sagatiden utgjorde området et eget fylke, *Sygnafylki*. Området utgjorde senere Sogn fogderi som fra 1630 var delt inn i Indre (bestående av de seks siste kommunene nevnt ovenfor) og Ytre (de første seks) Sogn. Det er store variasjoner mellom den ytre delen av Sogn, med lave fjell og karrig jordsmonn, og den indre delen, hvor trange daler og fjordarmer som strekker seg innover i landet og danner et relativt godt grunnlag for jordbruksbosetning.

I oppgaven har jeg delt området inn i tre soner: ytre, midtre og indre strøk, i tråd med geografen Tore Sunds kriterier, det vil si om det finnes kontakt ut mot åpent hav, ingen kontakt med åpent hav og/eller de innerste fjordarmene og om det forekommer fjordbunner og daler som går inn mot høyfjellet (Sund 1963). En slik inndeling vil primært være hensiktsmessig med tanke på å kunne belyse spørsmålet om tidspunktet for den hedenske gravskikkens spredning og opphør, og den tidlige kristendommens fremmarsj i senhedensk tid i Sogn. Basert på kriteriene over, blir inndelingen da som følger:

Ytre strøk – Solund, Gulen og Hyllestad kommuner.

Midtre strøk – Høyanger, Balestrand, Vik, Leikanger, Balestrand kommuner.

Indre strøk – Sogndal, Luster, Aurland, Årdal og Lærdal kommuner.

I sum er det flere grunner til valg av undersøkelsesområde. For det første er Sogn en naturlig geografisk forlengelse av Kristin Gelleins undersøkelse fra Hordaland. Sogn er også et område hvor befolkningen, i likhet med i Hordaland, sannsynligvis har kommet i tidlig kontakt med kristendommen på sine sjøferder til De Britiske øyer og kontinentet. En annen viktig grunn er at det tidligere ikke er foretatt noen omfattende spesialstudie av det samlede gravmaterialet i dette området med utgangspunkt i diskusjonen om kvinners rolle i den tidligste kristningsprosessen på Vestlandet. Samtidig er det gjort arkeologiske undersøkelser av gravmaterialet i dette området som gjør det overkommelig å håndtere innen rammen av en masteroppgave. I tillegg

---

¹ Etter Per Fetts *Førhistoriske Minne i Sogn* anno 1952-55 faller Lavik og Hafslø i dag inn under henholdsvis Høyanger og Luster.

til Per Fetts oversikt over førhistoriske minner i Sogn, Bergen Museums tilvekstkataloger og bygdebøker, særlig da den arkeologiske delen av bygdeboken for Sogndal skrevet av Bergljot Solberg (1986), vil jeg kunne støtte meg til Liv Helga Dommasnes sin analyse av det samlede gravmaterialet fra yngre jernalder i Sogn (Dommasnes 1976; 1979). Selv om hun har et annet utgangspunkt og stiller andre spørsmål, gir den oversikt over det totale antall kvinne- og manssgraver og dateringer av disse som jeg vil kunne benytte meg av og som gjør det enklere å håndtere et stort materiale. Det omfatter i alt 230 gravminner, hvorav 200 lar seg kjønnsbestemme og dermed kan brukes i min analyse.

I neste kapittel vil jeg kort gjøre rede for den forskning som har hatt særlig betydning for min egen undersøkelse.

Kapittel 2. Forskningshistoriske riss

2.1 Innledning

Målet med dette kapitlet er å gi en kortfattet oversikt over tidligere forskning omkring religionsskiftet som bakgrunn for min egen studie. Emnet er stort, og jeg vil her bare legge vekt på forhold som har særlig relevans for min egen undersøkelse. Fremstillingen gjør derfor ikke krav på å være heldekkende. Spørsmål som står særlig sentralt, blir når religionsskiftet fant sted og hvordan dette lar seg etterspore i det arkeologiske materialet. Jeg vil da se på hvordan tilnærmingene har endret seg og i hvilken grad dette er påvirket av de kilder som er benyttet, metoder som er brukt og perspektiver som er anlagt. Siden jeg har et særlig fokus på kvinners rolle i kristningsprosessen, vil jeg også se på i hvilken grad og hvordan dette spørsmålet er viet plass og er blitt belyst.

2.2 Kristningsprosessen – kort eller langvarig?

Det var ikke før i vikingtiden at hedendommen for alvor ble utfordret av kristendommen. Kuli-steinen (fig. 2.1) fra øya Kuli ved Smøla på Nord-Vestlandet anses som den mest berømte runesteinen i den forbindelse her til lands. I innskriften langs steinens ene langside, "tolv vintre hadde kristendommen vært i Norge", står uttrykket *kristinn dómr* risset med runer. Den vitner ifølge religionshistorikeren Gro Steinsland om en ny bevissthet om gammel og ny religion (Steinsland 2005: 423). Dateringen av innskriften er imidlertid omdiskutert, og flere forslag er blitt fremmet. Selv om Håkon den godes kristningsforsøk på Vestlandet ved midten av 900-tallet og Olav Tryggvasons tingvedtak om kristning i Firdafylkene noen tiår senere er blitt foreslått, er det helst Olav Haraldssons tingvedtak på Moster i 1024 (eller 1022) man mener teksten refererer til. Først på Mostratinget ble kristendommen vedtatt som eneste tillatte religion i Norge, og med det ble også de første bestemmelsene vedrørende den nye religionen lovfestet (Steinsland 2005: 422).

Figur 2.1. Kuli-stenen. Et av de tidligste vitnemålene om kristendom i Norge. Den har et kors på den ene breidsiden, noe som også indikerer at den kan ha fungert som en kristen markeringsstein. (Foto: Tore Kuløy).

Som nevnt innledningsvis, har overgangen fra hedendom til kristendom lenge vært et sentralt tema i den nordiske forskningen. Synet på hvordan denne prosessen gikk for seg i Norge har imidlertid vært lite nyansert og preges fremdeles til dels av oppfatningen om at kristningen tok form av en kongemisjon med sverdet som viktigste hjelpemiddel over kort tid. Ikke før i senere år har forskerne mer aktivt begynt å utnytte det arkeologiske materialet i denne debatten. I Norge har man da stort sett fokusert på gravmaterialet, det vil si diskusjonen om endring av gravskikk og når de siste hedenske gravene forsvinner. I nyere undersøkelser, som jeg vil dra nytte av i denne oppgaven, har man også forsøkt å se på forekomsten av kristne symboler i hedenske graver for å komme nærmere et svar på når de tidligste tegnene på kristen innflytelse – en form for synkretisme – kan har gjort seg gjeldende i Norge. Få forsøk er imidlertid gjort på å sette denne problemstillingen i et ”kjønnet” søkelys her til lands.

2.3 Historisk forskning

Den eldste tradisjonen i norsk historieforskning gikk ut på at landet ble tvangskristnet i løpet av en kort 35 års periode, det vil si i løpet Olav Tryggvason (rundt 995-1000) og Olav Haraldssons (ca. 1015-1028) styringstid. Håkon den godes kristningsforsøk ble ansett som ubetydelig. Denne oppfatningen går tilbake til 1800-tallet, da fremstående historikere som Johan Ernst Sars videreførte historikeren Rudolf Keyzers oppfatning fra noen år tidligere (1856). Ifølge Sars utspant religionsskiftet seg ”på en ukristelig måte av landets egne innfødte konger, med ild og sverd og hensynsløs voldsomhet”, og der ”kampen mellom hedendom og kristendom” i Sverige og Danmark hadde pågått i århundrer, ble den i Norge avgjort i løpet av en knapp ”menneskealder” (Sars [1873-91] 1967: 56).

I løpet av 1900-tallet ble imidlertid dette synet på kristningen noe modifisert. Hovedsaklig med utgangspunkt i den gamle skaldepoesien fra de første kristne århundrene i Norge og på Island, spilte misjonen, ifølge litteraturhistorikeren Fredrik Paasche, en langt viktigere rolle enn hva man tidligere hadde gått ut fra. Selv om personlig tro egentlig er en annen diskusjon i denne sammenheng, hevdet Paasche at man simpelthen ikke kunne få mennesker til å tro bare ved bruk av makt og maktpåbud, i hvert fall ikke utover selve etableringen av rammeverket for kristningverket (Paasche 1958: 96). Makt kunne med andre ord ikke tvinge til virkelig tro. I hvor stor grad kristendommen skulle bli folkets tro, avhang dermed av misjonen og folkets mottagelighet til den. I stedet la Paasche vekt på kontinuiteten mellom den gamle og den nye religionen (Paasche 1958: 108; Gellein 2007: 22). For at overgangen fra det gamle til det nye skulle gå så smertefritt for seg som mulig, godtok kirken kontinuitet der den så på dette som ufarlig, hevder han. Videreført, anså kirken seg selv som en slags ”arving til hedningfolket”, hvorav den i hedendommen så en villfarelse, men også en begynnelse eller et forsøk på å finne fram til sannheten (Paasche 1958: 108).

Det var imidlertid teologen og kirkehistorikeren Fridtjov Birkeli som kanskje tok sterkest til orde mot den tidligste oppfatningen av hvordan kristningen forløp seg: ”Det ville være en religionshistorisk sensasjon om kristningen skjedde på 35 år” (Birkeli 1979: 7). Snarere tvert imot, hevder han at kristningen var en langsom

prosess som utspilte seg over tre ulike faser: (1) En *infiltrasjonsfase* som strakte seg over flere hundre år inntil ca. 950, (2) en *misjonstid* fra ca. 950 til 1030, og (3) en *etableringsfase* fra rundt 1030 til 1153 (Birkeli 1973: 14). På bakgrunn av denne inndelingen karakteriserte Birkeli 900-tallet som hedensk og kristent og 1000-tallet som kristent og hedensk, derav begge århundrene var ”rike på norrøn hedendom side om side med stadig sterkere ansatser til kristen tro og livsførsel” (ibid.).

I sin korte innføringsbok *Kristninga i Norden ca. 750-1200* fra 2003 stiller historikeren Jón Viðar Sigurðsson opp en annen modell, også den i tre faser, som han mener skulle gjelde for hele Norden. I den første av disse fasene, *kontaktfasen* – fra folkevandringstid til ca. 1020 i Norge – ble stadig flere av de landene som nordboerne kom i kontakt med kristne, med det resultat at den kristne påvirkningen i Norge ble stadig større til den til slutt skjøt fart i vikingtiden. Med andre ord, kjente folk til kristendommen lenge før den ble den offisielle religionen i Norden (Sigurðsson 2004: 5). I fase to, den *kulturelle forhandlingsfasen* – fra ca. 1020 med innføringen av kristendommen til ca. 1130 med innføringen av tienden i Norge – skjer både tilpasning av kristne ideer til de hedenske samtidig som man også forsøker å trekke klare grenser til hedendommen, hvorav størstedelen av kirkens organisasjon i Norge til slutt vokser fram fra ca. 1130 i *organisasjonsfasen*. Dette er den siste fasen i Sigurðssons skjema, og strekker seg dermed over et noe lengre tidsrom enn Birkelis, med en lengre første og tredje fase og med mindre vekt på misjonærenes rolle i kristningen. Det som likevel kommer frem i begge modellene, er at utviklingen strakte seg over lang tid, men i ujevn takt. Som Birkeli uttrykker det, forekom det perioder med mer akutte aksjoner og reaksjoner hvor ”krappe bølger” lettere kommer til syne enn de ”lange underdønningene” (Birkeli 1973: 14.). Et eksempel på en slik periode i den lange utviklingen er de 35 årene mellom de to Olavene. Selv om det var en viktig periode, må den settes inn i sin rette og århundrelange sammenheng.

Et sentralt punkt i diskusjonen om hvordan kristningen gikk for seg, er knyttet opp mot synet på hedendommen som en svak religion på vikende front ved kristendommens inntog i Norge; en oppfatning som hadde bred appell blant forskere helt fram til slutten av 1970-tallet (Solberg 2003: 312). Kulturhistorikeren Eivind Engelstad mente for eksempel at det å skifte tro ikke var noe problem ettersom de gamle hedenske gudene likevel var begynt å bli upopulære og troen på dem var på

retur: "...de av nordboerne som hadde vært med på vikingtoktene hadde ute i større forhold lært den nye troen å kjenne, ved tilbakekomsten fant de meget av det hjemlige latterlig, ikke minste hele serien med guder. Denne oppfatningen spredte seg uten tvil til de hjemmeværende..." (Engelstad 1927: 78-79). Med andre ord, skal ikke det å gå over til å tro på én gud ha voldt nordboerne særlige problemer. Av langt mer vesentlig karakter, som Engelstad utdyper, var da den praktiske siden av religionsskiftet, det vil si hvordan det daglige liv skulle tilpasses den nye religionen (ibid.: 77). Historikeren Erik Gunnes på sin side, mente at det neppe var noen tvil om at den nye troen inneholdt mange forestillinger som kunne virke forlokkende og overbevisende på hedningene (Gunnes 1976: 226). Som han så det, måtte de mange gudene ha begynt å bli en belastning for "nordboerens tenkeevne", hvorav ideen om én allmechtig Gud i stor grad må ha forenklet deres religiøse hverdag (ibid.). At den kristne Gud i tillegg fremsto som frigjørende, løfterik og sterkere enn skjebnen selv skal i den forstand heller ikke ha skadet. Blant annet skal dette ha vært tendensen på Vestlandet hvor det, ifølge Andreas Holmsen, "reiste seg få religiøse vansker" med tanke på det livlige sambandet med det kristne Vest-Europa som hadde foregått i århundrer gjennom vikingferdene (Holmsen 1977: 151-52).

Birkeli hevdet derimot at nordmenn var så "grunnfestet i sin tro på guder, fedre, naturkrefter og trolldom at det skulle mye mer enn 35 år til for å rive ned det gamle og føre menneskene over i en annen religion med et helt annet liv" (Birkeli 1979: 7-8). Tvert om, ville det være "en uforklarlig psykologisk gåte" om kristningsprosessen gikk for seg som eksempelvis Engelstad og Gunnes forespeilet den (Birkeli 1973: 12). For Birkeli var kristendommens endelige etablering i Norge snarere et resultat av en ånds- og kulturutvikling som strakk seg over flere århundrer.

På 1990-tallet tok Gro Steinsland opp igjen denne gamle debatten. På den ene siden, fremhever hun at det er forståelig at hedendommen kunne sees på som svak og døende med tanke på det radikale skiftet av tro, kultus og livsorientering som fant sted i løpet av bare noen få menneskealdre (Steinsland 1995: 10). På den andre siden presiserer hun at dette ikke var en enkel prosess. Tatt i betraktning at hedendommen fremdeles sto sterkt i store deler av befolkningen så sent som på midten av 900-tallet, kan man ifølge Steinsland ikke diskutere et religionsskifte i Norden uten å ta kongemaktens egne interesser i den nye religionen med i regnestykket (ibid.: 11).

Med andre ord, var det først da kristendommen hadde vunnet innpass blant de på toppen av den sosiale rangstigen, at den gamle religionens dager endelig var talte (Steinsland 1990: 128). Også middelalderhistorikeren Sverre Bagge slutter seg til en lignende oppfatning: "...den gamle religionen har neppe latt seg avskaffe uten kamp [...] Folk har vanskelig for å endre den troen de er oppvokst med, men går man gradvis frem, lykkes man likevel. Kongene begynner i områder der de har venner og slektninger blant toppene i samfunnet, og når først disse mennene blir kristne, følger resten med..." (Bagge 1998: 81). Ifølge Sigurðsson, og langt på vei også Bagge i en nyere artikkel, var det viktig for kongemakten å få spredt den nye religionen fordi den kunne brukes til å legitimere kongenes overordnede samfunnsposisjon og dermed underordne lokale høvdinger og stormenn (Sigurðsson 2004: 7; Bagge 2005: 114-16). Kristendommen hadde med andre ord sin nytteverdi i og med at den kunne brukes for å skape et nytt hierarki hvor kongen sto alene på toppen. Dette synet passer med Steinslands teori om det sakrale kongedømmet hvor en monoteistisk religion som kristendommen kunne bidra til å forsterke maktgrunnlaget for en enehersker i motsetning til den gamle polyteistiske hedendommens mangfold av makter og rituelle praksiser (Steinsland 2004: 96). For kongene var kristningen med andre ord en del av strategien for å samle landet til ett rike under én kongemakt. Å ta opp den nye religionen var dermed det samme som å underkaste seg rikskongen – "En herre i himmelen så vel som på jorden var en vel anvendelig herskerideologi" (Rasmussen og Thomassen 2002: 133). Da hedendommen først og fremst hadde sine røtter i et høvdingbasert maktfundament, var den ikke like godt egnet for den nye kongemakten når den skulle befeste sin overordnede posisjon i samfunnet og med det sitt overtak i det innenrikspolitiske maktspillet som foregikk i overgangstiden. At kristningen i tillegg kan ha bidratt til at de norske kongene ble sett på som mer jevnbyrdige med sine vesteuropeiske kolleger, har nok heller ikke skadet på kongenes velvilje til å spre den nye troen (Gräslund 2001: 25).

Det kommer altså til syne to nokså forskjelligartede oppfatninger om religionsskiftet i forskningen, der den ene siden, representert i den tidligste historieforskningen, fremhever at kristningen var en kort og enkel prosess tvunget frem gjennom kongelig maktbruk og vold, og den andre siden, med Fridtjov Birkeli som toneangivende, argumenterer for kristningen som en mer langsom prosess. Hvordan passer så det arkeologiske materialet inn i dette bildet?

2.4 Arkeologisk forskning

Basert på de skriftlige kildene alene har det imidlertid vist seg vanskelig å si noe sikkert om den tidligste fasen i kristningsprosessen i Norge. Dette skyldes i hovedsak at skriftkildene opptrer forholdsvis sent i denne prosessen og i stor grad ble nedskrevet lenge etter at aktuelle hendelser skal ha funnet sted. For å få en bedre forståelse for denne prosessen i et langtidsperspektiv står det arkeologiske materialet sentralt. Likevel er det først i de senere tiår at dette materialet er blitt vektlagt. Norske arkeologer har i den forbindelse vært særlig opptatt av endringer av gravskikk og når de siste hedenske gravene forsvinner. I tråd med diskusjonen omkring religionsskiftet generelt, har det også her blitt fremmet flere til dels ulike synspunkter.

Haakon Shetelig var den første arkeologen som mente at det allerede i merovingertid fantes lave, enkle graver på Vestlandet som skal ha vært påvirket av vesteuropeiske kristne impulser (Shetelig 1912). Denne innflytelsen skal blant annet ha kommet til uttrykk i form av flatmarksgraver med enkle trekister og at øst-vest orientering går igjen flere steder (ibid.: 233).

I nyere undersøkelser på 1990-tallet da spørsmålet om kristningsprosessen fikk ny oppmerksomhet, ble også gravinventaret trukket inn i debatten. Så langt gjelder dette studier av to områder på Vestlandet, i Rogaland (Hernæs [1993] 1995) og i Hordaland (Gellein [1997] 2007). Ved å se på forekomsten av gjenstander med kristent symbolinnhold i hedenske graver, har de kommet frem til at den tidligste kristne innflytelsen på Vestlandet først skal ha gjort seg gjeldende på et senere tidspunkt enn Shetelig i sin tid hevdet. Nøyaktig *hvor* mye senere det er snakk om, er det derimot ikke kommet frem til noen endelig enighet om. Hernæs hevder på basis av gravfunnene at det i Rogaland allerede på midten av 700-tallet er tegn på at folk hadde tatt opp i seg kristent tankegods, holdninger og symboler (Hernæs 1995: 113). Gellein som har gått nøye inn på gravmaterialet fra yngre jernalder som omfattet i alt 502 graver i Hordaland, stiller seg imidlertid kritisk til Hernæs sine kriterier for å påvise kristen innflytelse og er mer forsiktig når det gjelder å fastslå hva som kan karakteriseres som kristen innflytelse ut fra funn i hedenske graver. I den grad de uttrykker dette, er det først fra begynnelsen av 800-tallet hun finner slike spor (Gellein 2007: 94). De to områdene ser også ut til å vise et noe forskjellig mønster

med hensyn til når den kristne gravskikken opphører, og da senest i Hordaland (ibid.). Som nevnt i innledningskapittelet har det så langt ikke vært foretatt noen tilsvarende omfattende spesialstudie i Sogn med utgangspunkt i spørsmål omkring religionsskiftet og kristningsprosessen. Cathrine Brattekværne har imidlertid som ledd i sitt hovedfagsprosjekt belyst kristningsprosessen i Indre Sogn med utgangspunkt i en undersøkelse av middelalderske kirkesteder, der hun også trekker inn kulturlandskapet, eiendomsstruktur og forhold til hedenske rituelle steder, koblet til gravminner fra yngre jernalder (Brattekværne 2006). På bakgrunn av et av de første kjente kirkestedene i Sogn, Kaupanger i Sogndal, datert til første halvdel av 1000-tallet, tyder mye på at kristendommen hadde slått rot her ved utgangen av vikingtiden (ibid.: 103).

En annen arkeologisk undersøkelse knyttet til kristningsprosessen på Vestlandet, er Kristine Gabrielsens hovedoppgave om reisingen av steinkors (Gabrielsen [2003] 2007). Også disse blir vurdert i sin landskapskontekst og i forhold til gravminner og eiendomsforhold. I Sogn finnes det som nevnt bare to kors, begge med nær tilknytning til Gulatingsstedet.

Den eneste arkeologiske undersøkelsen av hele gravmaterialet fra yngre jernalder i Sogn så langt er utført av Liv Helga Dommasnes som del av hennes magistergrad om kjønnsroller og kvinners stilling i yngre jernalders samfunn i denne regionen (Dommasnes 1976). Spørsmålet om kvinners forhold til kristendommen var ikke noe tema hos henne. Deres eventuelle rolle i den tidligste kristningen står fortsatt ubesvart i dette området.

Av relevans for min egen undersøkelse er også spesialstudiene av gravfunn fra to bygder i midtre Sogn, henholdsvis Sogndal (Solberg 1986) og Vik (Bødal 1998). De er særlig nyttige når jeg skal diskutere kronologiske spørsmål i denne prosessen.

Flere nevner maktaspektet i sine studier av kristningsprosessen, hvorav det ikke bare er kongen som ene og alene kan fremheves som initiativtaker. For å nevne noen, kan for eksempel kvinner ha spilt en sentral rolle i byggingen av de tidligste kirkene. I sagaen om Eirik den Raude for eksempel, hører vi blant annet om Tjodhilde, Eiriks kone, som konverterte til kristendommen og skal ha latt bygge den første kirken på

Grønland. På bakgrunn av beretninger som denne, sammen med runesteins- og gravmateriale, hevder Anne-Sofie Gräslund at påstanden om at kvinner som pådrivere i den tidligste kristningsprosessen kan forsvares (Gräslund 2003: 484).

2.5 De nordiske kvinnene og den nye religionen

Det er ikke før i senere tiår at man, med Anne-Sofie Gräslund, Birgit Sawyer og Gro Steinsland i spissen, har begynt å rette blikket mot betydningen kristendommen hadde for kvinner i overgangstiden. Dette er derfor for et relativt nytt tema å regne i diskusjonen om religionsskiftet i Norden. Bortsett fra Gelleins undersøkelse av graver fra yngre jernalder i Hordaland er det foreløpig ikke gjort noen andre forsøk med et slikt utgangspunkt på å etterspore kvinners rolle i den tidligste kristningsprosessen i Norge. En nærmere oversikt over forskningssituasjonen og det teoretiske rammeverket som ligger til grunn for debatten knyttet til kjønn, vil jeg diskutere nærmere i neste kapittel.

Kapittel 3. Kjønn, kvinner og kristning – i teorien

”All archaeology depends on the logical framework employed to make sense of material remains; the theory which underlies interpretation” (Dark 1995).

3.1 Innledning

Som vist i det foregående kapittelet foreligger det ulike oppfatninger om overgangen mellom hedendom og kristendom i Norden. Mens den tidlige forskningen vektla kristningsprosessen som en brå og voldelig prosess med konger som hovedaktører, har den nyere forskningen sett den som en mer langvarig prosess, som også kan ha omfattet andre aktører. Til tross for mangfold i tolkninger og innfallsvinkler har forskningen gjennomgående vært lite nyansert når det gjelder aktørene i denne prosessen også i den nyere forskningen. I senere år har derfor spørsmål omkring kjønn, og mest relevant i forhold til min oppgave, kvinners rolle i den innledende fasen av kristningen blitt stadig mer aktuelle i studiet av religionsskiftet. Følgelig vil jeg i dette kapittelet gjøre rede for noen av de mest sentrale punktene i det teoretiske rammeverket som ligger til grunn for en kjønnert tilnærming til fortidige samfunnsforhold. Jeg vil her, med utgangspunkt i nyere perspektiver på kjønn, forsøke å vise hvordan det som analysekategori også kan bidra til en bredere forståelse av religionsskiftet og kristningsprosessen.

Tatt i betraktning de omfattende konsekvensene innføringen av kristendommen fikk for samfunnsutviklingen i Norge, kunne det her, som historikeren Kåre Lunden uttrykker det, vært naturlig å begynne med en gjennomgang av de overordnede årsaksforholdene som kan ha muliggjort religionsskiftet og hva som i det hele tatt skal til for å bytte ut et verdensbilde med et annet (Lunden 2004: 13). Siden denne oppgaven ikke er ment som en fullstendig historisk fremstilling av politiske, økonomiske og sosiale forhold som på ulike måter kan ha spilt en rolle i overgangstiden, vil jeg her vektlegge de teoretiske perspektiver som har særlig relevans som forståelsesrammer når jeg studerer et tema som er knyttet til tid og endring. Jeg vil da særlig trekke veksler på den franske Annales-historikeren Fernand Braudels tre tidshorisonter knyttet til strukturell endring, den britiske samfunnsteoretikeren og sosiologen Anthony Giddens sin *strukturasjonsteori* og den

franske sosiologen Pierre Bourdieus *praksisteori*. Jeg anser disse teoretiske perspektivene som særlig nyttige analyseredskaper når jeg skal forsøke å belyse religionsskiftet som en endringsprosess som kan ha strukket seg over lang tid og i ulikt tempo.

3.2 Et samfunn i endring

Religionsskiftet innebar ”en hel samfunnsendring der det ikke bare var gudetroen som ble endret, men også verdensbilde og menneskesyn, kult og moral, synet på makt, samfunnsklasser og kjønnsroller” (Steinsland 2005: 423). Ifølge Braudel kan samfunnsendringer organiseres langs linjene av minst tre ulike tidsperspektiver, eller endringsprosesser, som former den synlige utviklingen av menneskesamfunnet, hvorav alle opererer samtidig, men på forskjellige bølgelengder (Braudel [1949] 1972; i Bintliff 1991: 6). Når en eller annen form for endring har funnet sted i en gitt periode eller geografisk område, er det med andre ord som resultat av en indre dialektikk mellom disse tre tidslinjene (ibid.). Såkalte seige strukturer, som fysiske landskap, teknologi og mentaliteter (ideologier og verdenssyn), viser kontinuitet over lang tid, gjerne flere århundrer, og endrer seg svært langsomt. De inngår i Braudels tidsperspektiv som han kaller *la longue durée*. Strukturer som endres over kortere tid, det vil si periodiske sosiale, økonomiske og demografiske svingninger, hører til det han benevner som konjunkturer, *conjuncture*. Endring i konjunkturer foregår som oftest innenfor rammene betinget av de seige strukturene, som også åpner for mentalitetsendringer. Det tredje av Braudels tidsperspektiver, *l'évenements*, enkelthendelser/begivenheter, innbefatter individuelle enkeltpersoner, menneskelige handlinger og hendelser, nærmere bestemt fortiden som analysert gjennom tradisjonell politisk og ”narrativ” historie.

I lys av et slikt perspektiv på endring kan for eksempel den hedenske religionen sees på som en seig struktur (mentalitet/verdenssyn) med lang varighet. Skiftet fra et hedensk til et kristent verdenssyn kan dernest oppfattes som en følge av blant annet mer kortvarige politiske samfunnsmessige endringer, som for eksempel rikssamlingen, og knyttet til makt. Samtidig bærer også skiftet et individuelt preg, uttrykt gjennom enkelthendelser eller bestemte personers handlinger, som eksempelvis Håkon den godes kristningsforsøk på 900-tallet eller Olav Haraldssons

tingvedtak om kristning på Moster i 1022/24. På denne måten er alle de tre tidsperspektivene aktuelle når en skal belyse religionsskiftet. Siden kristendommen fremdeles består som statsreligion her til lands, har skiftet vært en sentral faktor i struktureringen av det norske samfunnet som vi kjenner det i dag.

Braudels modell har i ettertid blitt kritisert for å gå for lite i dybden på *mentaliteter*, nærmere bestemt det kortsiktige tidsperspektivet i form av individuelle hendelser og handlinger, i den forstand at han forklarer dem nesten utelukkende innenfor rammene av konjunkturer og seige strukturer, og hvor menneskelig handling kan synes å bli redusert til reaksjon på langsomme utviklingstrekk en selv ikke har innvirkning på (bl.a. Knapp 1992: 6). *L'evenements* er således livet "as it was felt, described and lived by contemporaries whose lives were as short and short-sighted as ours [...]. Resounding events are often only momentary outbursts, surface manifestations of larger movements and explicable only in terms of them" (Braudel 1972: 21). Spissformulert, er det ifølge Braudel dermed alltid "the *temps longs* that ends up by winning out" hvorav individer simpelthen omsluttet av en skjebne de selv knapt har skapt og i et landskap som viser de uendelige perspektivene (*longue dureé*) før og etter dem (Braudel 1972: 520).

I utvidet forstand er Giddens av lignende oppfatning når det kommer til enkeltmenneskers handlinger. Mennesker handler bare ut fra en delvis kunnskap om det sosiale og kulturelle system de handler innenfor, med en begrenset forståelse for og oversikt over de langsiktige konsekvensene handlingene deres vil få (Giddens 1979, 1984). Ut fra dette perspektivet kan altså ikke menneskelig intensjon i seg selv forklare samfunn eller historie (Olsen 1997: 166).

Når det gjelder samfunnsendring vektlegger Giddens endring som en del av en kontinuerlig prosess, bygd på det gjensidige påvirkningsforholdet mellom handling og struktur som på sikt vil danne nye grunnlag for nye handlinger (Giddens 1981). I forstørret format kan det imidlertid også forekomme forandringer hvor hele samfunnssystemet endrer karakter, såkalte "episodiske endringer" (Giddens 1981: 23). Religionsskiftet er her et godt eksempel på en slik transformasjon, da det kan forstås langs linjene av Giddens sitt syn på de fleste samfunnsendringer som et resultat av kontakt mellom ulike samfunnstyper. Gjennom møtet med det kristne

utland oppsto spenninger og friksjoner ("egger av tid og rom") som banet vei for kristen tenkemåte og virkelighetsoppfatning og var, på lang sikt, med på å bryte ned det hedenske verdenssynet – "det ideologiske limet" – som holdt det førkristne norrøne samfunnet sammen (Olsen 1997: 167).

For å vende tilbake til diskusjonen om handling og struktur, søker Bourdieu med sin *praksisteori* å forklare dette forholdet med utgangspunkt i en oppfatning om at mennesket tilegner seg verden gjennom kroppen (Bourdieu 1977). Med andre ord er det i samspillet mellom kroppen og de materielle, sosiale og naturmessige strukturer at mennesket tilegner seg *habitus*, det vil si de grunnleggende ferdighetene og "disposisjonene" som ligger til grunn for handling. Følgelig er *habitus* innprentet i menneskekroppen og danner grunnlag for praksiser som reproducerer og endrer omverdenen rundt den (Bourdieu 1977: 78). Her er det for øvrig viktig å påpeke at handling nødvendigvis ikke er låst til strukturene, men omfatter snarere "...a field of possibilities reproduced by the practices which occupy that field" (Barrett 2001: 150). I likhet med Giddens sin strukturasjonsteori er samfunnet etter Bourdieus syn i kontinuerlig endring, selv om *habitus* innebærer at handling typisk vil reproducere strukturene og virke tradisjonsbevarende – noe som til dels kan være med på å forklare kristningsprosessens lange varighet. Som jeg alt har vært inne på, har et slikt perspektiv begrensninger, men åpner likevel for handlende enkeltpersoner som strategisk tenkende, basert på deres forståelse av verden – og skapt av sine erfaringer (Barrett 1998: 20f). Siden mennesker flest gjør seg ulike erfaringer og oppfatter verden rundt seg på forskjellige måter, kan det sosiale livet ifølge Ian Hodder tenkes som en slags forhandlingsprosess hvor de enkeltes handlinger fungerer som argumenter (Hodder 1987: 6). Noe forenklet kan dermed strukturelle endringer, som for eksempel innføringen av en ny religion, ses på som summen av handlinger karakterisert som nye, innovative og avvikende fra vante handlingsmønstre (Vankilde 1998: 8).

3.3 Kjønn i arkeologien – kort faghistorie og begrepsavklaringer

Studiet av kjønn kan regnes som et relativt nytt tema i arkeologisk sammenheng. I kjølvannet av den såkalte *prosessualismen*, som oppsto sent på 1960- og 70-tallet, vokste det fram en stadig økende interesse for sosial struktur og status i fortidige

samfunn. Likevel, i de tilfeller hvor kjønnsforhold ble trukket inn, var det, som tidligere, fremdeles vanlig å støtte seg til samtidige stereotyper, med utspring i den enkelte forskers (spesielt menns) subjektive oppfatninger om relasjonen mellom kvinner og menn (Gilchrist 1999: 17). Satt på spissen ble kjønn i dette akademiske farvannet sett på som et naturlig og universelt fenomen, hvor kvinners underordnede rolle i forhold til menn nærmest var naturgitt. For å gi et ekstremt eksempel, hevdet blant annet den franske psykoanalytiker og psykologen Jaques Lacan i sin tid, gjennom språk som analogi og en oppfatning om fallos og "the law of the father" som grunnlaget for konstitueringen av alle individer, at kvinner var utenfor språket (og dermed også samfunnet) da de simpelthen ikke kunne ha noen formening om hva de sa: "There is only woman as excluded by the nature of things, which is the nature of words [...] simply they don't know what they say, that is all the differences between them and me" (Lacan 1975: 68; sitert i Engelstad 1991: 510).

Med ovenstående perspektiver som bakteppe, og med klare paralleller til *post-prosessualismen*, hadde kjønn i arkeologien sin innledende blomstringstid i 1970-årene og startet delvis med de feministiske oppfatningene om androsentrisme (mannssentrering) og mannlige fordommer (*male bias*), der kritikken hovedsaklig gikk ut på at tolkninger av fortiden var kjønnsblinde og dominert av menn. Som et resultat, ble kvinner i fortiden ofte glemt eller oversett. Derfor ble det tidlig et mål å synliggjøre kvinner ved å spore deres aktive tilstedeværelse, roller, posisjoner, relasjoner, betydning og makt i fortidige samfunn og kulturer (Gilchrist 1999: 6). På mange måter kan dette sies å være det gjennomgående målet i diskusjonen om kvinners rolle i kristningen av Norden, selv om kjønn i det store og det hele fungerer som et sentralt strukturerende prinsipp i dagens kjønnsarkeologi. Kvinneperspektivet innen arkeologien har i senere år gradvis skiftet fokus fra kvinner til kjønn, det vil si fra å identifisere kvinner til å se på hvordan kjønnene relaterer seg til hverandre og til en problematisering av kjønn som sosial kategori (Olsen 1997: 246).

Det sistnevnte tatt i betraktning, har det derfor vært nødvendig å "bryte ut av den biologiske definisjonen som kjønn har vært bundet opp i", og som har gjort mann/kvinne til objektive og universelle kategorier (Olsen 1997: 246). På bakgrunn av dette skilles det i teorien mellom *biologisk* og *sosialt* kjønn. Det å være født som kvinne eller mann regnes med andre ord ikke som jevnført med det å faktisk være

eller te seg som kvinne eller mann i et gitt samfunn, men som et sosialt og kulturelt konstruert fenomen. Noe forenklet kan altså kjønn defineres som ”sosiokulturelle kjønnsrelasjoner” (Mandt 1992: 80). Siden disse sosiokulturelle kjønnsrelasjonene varierer over tid og på tvers av kulturer, kan man ikke ta det for gitt at kvinner og menn oppførte seg på samme måte i alle samfunn til enhver tid. Det samme gjelder da den grove fordelingen av roller forskere til en viss grad har tatt for gitt det siste århundret, som for eksempel at det var menn som var hovedaktørene – kanskje best representert i kongemakten – i kristningsprosessen og at kvinner bare var passive mottakere, nødvendigvis fortonte seg slik i tidlig kristen tid i Norden. Her kreves imidlertid mer forskning – da kanskje spesielt i norsk sammenheng – for å kunne føre denne diskusjonen videre.

3.4 Kristning og makt i et kvinneperspektiv

Ifølge Steinsland så ikke de nordiske hedningene på gudetro og riter som avgrensede kulturelle fenomener (Steinsland 2005: 423). Den hedenske kulten ble dermed ikke oppfattet som noe utenfor samfunnet. Mest sannsynlig var den en del av det knyttet til denne verden og dens behov, og ikke til en overnaturlig virkelighet (Bagge 2000: 78). I motsetning til den nye kristne religionen som var i ferd med å gjøre sitt inntog, fantes det altså ikke noe grunnleggende skille mellom den verdslige verden og det hinsidige, der livet etter døden ble sett på som en forlengelse av det jordiske liv, det være seg i dødsriket Hel eller hos Odin i Valhall (ibid.: 78-79). Nordboerne hadde med det heller ikke noe eget ord for religion. I stedet taltes det om *siðr*, som betyr sed eller skikk, eventuelt konvensjon eller norm. Religionsskiftet ble omtalt som *siðaskipti* (sedskifte), et skifte som førte til et annet menneskesyn. Det omfattet også kvinner og kvinnerollen generelt.

En viktig diskusjon som kan knyttes opp mot problematikken omkring kjønn, nærmere bestemt kvinners rolle i den tidligste kristningsprosessen, er spørsmålet om makt og hvem som utøver den. En av hovedgrunnene til at jeg mener dette kan være nyttig å se nærmere på her, er at det kan bidra til å tydeliggjøre forståelsesrammene som har ligget til grunn for tidligere forskning hvor menn antas som prinsipielle maktutøvere og pådrivere i kristningen av Norden. En revurdering av disse forutsetningene kan også åpne opp muligheten for at kvinner kan ha hatt en mer aktiv

rolle i den tidligste fasen i denne prosessen enn man tidligere har gått ut fra.

Tradisjonelt har analyser av makt i fortidige samfunn hatt en tendens til fokusere på et av to forhold: (1) Forholdet mellom store, definerte sosiale grupper i et samfunn og de dominerende autoritetsstrukturene de opererer innenfor, eller (2) forholdet mellom to eller flere slike autoritetsstrukturer (Sweely 1999: 1). En fare med å fokusere for mye på de overordnede sosiale strukturer i et samfunn er imidlertid at man ofte har lett for å overse individets rolle. Det er også problematisk fordi en vektlegger én enkelt dominerende samfunnsgruppe, som for eksempel kristningskongene i overgangstiden og som ikke nødvendigvis var alene om å påvirke forløpet og utkomsten av religionsskiftet.

Med hensyn til maktforholdet mellom kvinner og menn er det spesielt skillet mellom det *offentlige* og det *private* som i senere år er blitt problematisert. Tradisjonelt har den offentlige sfæren vært forbeholdt menn når det gjaldt kontroll og innflytelse og det å konstruere ideologier (Nelson 1997: 132; Sweely 1999: 5). I motsetning til denne har den private sfæren vært forbeholdt kvinner og husholdet. Dette forklarer hvorfor kvinner langt på vei ofte er blitt oversett i diskusjonen om religionsskiftet i Norden.

Som den svenske arkeologen Eva-Marie Y. Göransson ser det, har kristningen tradisjonelt blitt skildret som en storstilt samfunnspolitisk nyorientering, hvor man enten har rettet fokus mot rikssamlingen og de politiske konsekvenser den nye religionen førte med seg, eller den religiøse omveltningen med et nytt syn på verden og mennesket i konflikt med den gamle seden (Göransson 1999: 247). En tendens som Göransson spesielt biter seg merke i, er at man i forskningen ikke nødvendigvis har ignorert kvinners erfaringer i denne nyorienteringsperioden, men ofte tatt det for gitt at de samme forholdene som gjaldt for menn også gjaldt for kvinner. I og med at menns handlinger nødvendigvis fikk konsekvenser for kvinner, er ikke dette nødvendigvis feil, men kvinner har likevel blitt holdt utenfor maktens rom hvor viktige beslutninger ble tatt (ibid.). Samlet har man altså hatt en tendens til å overse at det rådde andre forhold og betingelser for kvinner. Som Göransson påpeker eksisterer ikke kvinner i denne formen for historieskrivning (Göransson 1999: 247-48). Det vil si at når fokus legges på høvdinger, stormenn og konger, så gjøres det nordiske folket

i vikingtid og tidlig middelalder til en samling menn som handler, overordner eller underkaster seg hverandre i ulike hierarkiske sjikt (ibid.).

Skal man feste lit til sagalitteraturen, spilte kvinner en viktig utøvende rolle i den hedenske kulten, men de vies likevel liten plass i den tradisjonelle religionshistorien. Dette er av noen forskere blitt forklart med at kristendommen medførte katastrofale følger for kvinner i Norden (Steinsland 1990, 1995; Jochens 1995; Mundal 2004 m.fl.). Da hedendommen var en polyteistisk religion med en gudeverden som besto av både mannlige og kvinnelige makter, representerte kristendommen et monoteistisk og patriarkalsk gudebilde, med den konsekvens at kvinner ble ekskludert fra all kultutøvelse. Dette sto i sterk kontrast til tidligere kult, hvor kvinner blant annet kunne inneha det øverste religiøse vervet som gydjer (Steinsland 1995: 15). Kristendommen skal på den måten ha utløst en radikal endring av den nordiske kvinnens selvbilde og status.

Ifølge nyere forskning skal imidlertid ikke dette synet ha slått gjennom før på slutten av 1100-tallet da kirken for alvor var etablert og organisert i Norden (Gräslund 2003: 483). Med utgangspunkt i svenske runesteiner, hvor kvinner ofte nevnes, og tendensen til at gjenstander med kristent symbolinnhold (korsfigurer, o.a.) ser ut til å forekomme oftere kvinnegraver enn i mannsgraver, har det følgelig blitt hevdet at kvinner spilte en aktiv rolle i tidlig kristen tid og hadde et positivt forhold til den nye religionen (Gräslund 2001: 65; Sawyer 1992: 81). Det skal ha vært flere årsaker til dette. For det første representerte det kristne synet på livet etter døden og frelsen noe positivt. Det kristne budskapet var også langt mindre voldelig, og endelig sto individet sterkere i kristendommen enn tidligere (Gräslund 2003: 492). Det kan ha gjort at de nye kristne verdiene har appellert til kvinner.

3.5 Veien videre

Med tanke på at kjønnsforhold ofte kommer til uttrykk i den materielle kulturen, har arkeologien en gunstig posisjon i forhold til kjønnsstudier generelt (Stig-Sørensen 2000: 75). I studier av den tidligste kristningsprosessen i Norden blir det da viktig å utnytte den materielle dimensjonen som kjønn representerer for å belyse kvinners rolle og for å tilføre en ny dimensjon til forskningen omkring kristningsprosessen og

religionsskiftet i Norden. I neste kapittel vil jeg gå nærmere inn på de metodiske spørsmål dette perspektivet reiser, og de sentrale metoder jeg vil bygge på i den videre analysen av gravmaterialet fra yngre jernalder i Sogn.

Kapittel 4. Graver som kildemateriale – tolkning og metode

Et av kriteriene for utvalget av graver jeg vil benytte i undersøkelsen er at de må ha en god funnkontekst. Det vil si at det med relativt stor grad av sikkerhet må kunne slås fast at dette er et gravfunn og at det er intensjonelt anlagt, basert på opplysninger i Bergen Museums tilvekstkataloger, m.m. Jeg finner det derfor nødvendig å definere sentrale begreper som gravmateriale, gravskikk og gravfunn.

4.1 Definisjoner

Benevnelsen *gravmateriale*, vil bli brukt her som en fellesbetegnelse for alt som tilhører graven og ”består av både graven, eventuell markering i form av haug, røys eller bautastein, og det gravgodset som avdøde ble utstyrt med” (Solberg 1999: 83).

I jernalderen kan det være stor variasjon i gravskikk. *Gravskikk* vil her si måten de døde har blitt gravlagt på og ”omfatter forhold som likbehandling (brent/ubrent), gravgods, gravminnets ytre form og selve gravens eller gravgjemmets form” (*Norsk Arkeologisk Leksikon*: 137). Ifølge arkeologen Terje Østigård har det tradisjonelt vært en tendens til å vektlegge det han kaller ”enfaktorsforklaringer” i analyser av gravskikk, som eksempelvis at gravgods og graven som monument avspeiler sosial status, religion, o.l. (Østigård 2006: 11). Det er i dag enighet om at en hel rekke faktorer kommer til uttrykk i gravskikken. Graven er del av en begravelse og det sett av ritualer det levende samfunnet tar i bruk i møtet med døden (Bergstøl 1996: 63). Gravskikk består dermed av en serie rituelle handlinger som lar seg studere ut fra de materielle manifestasjonene den har etterlatt (Næss 1972: 25). Hvilke handlinger som til enhver tid er de viktigste i et gitt begravelsesritual kan variere. Gravenes manifestasjoner må hele tidene tolkes kontekstuellet og i lys av kunnskap om religion (som eksempelvis hedendom/kristendom), og forestillinger om døden eller ritualer i sammenheng med død, begravelse og sosiale forhold.

Gravfunn utgjør den sentrale kildekategorien i denne oppgaven. Kriteriet for å operere med denne betegnelsen er at det består av ”to eller flere gjenstander funnet sammen/i samme kontekst” og/eller ”forhistoriske gjenstander funnet i haug, røys eller under flat mark” (Dommasnes 1979: 20; Gellein 2007: 25). Enkeltfunn/løsfunn vil ikke tas

med i denne studien da disse er usikre som graver og dermed ikke kan brukes for å belyse mine problemstillinger. Ettersom jeg selv ikke har foretatt en primæranalyse av konkrete gjenstander, vil undersøkelsen i all hovedsak basere seg på allerede foreliggende funnopplysninger om gravform, gravgods, kjønnsidentifikasjon og likbehandling.

4.2 Tolkningsbakgrunn

En overvekt av det arkeologiske kildetilfanget fra yngre jernalder i Norge består av gravfunn. Oppfatninger omkring en rekke samfunnsforhold i denne perioden bygger derfor i stor grad på gravmaterialet. Den sosiale betydning og forståelsen av døden har vært hovedtilnærmingene til gravskikk og gravfunn i arkeologien (Østigård 2006: 13). Den kjente arkeologen Lewis Binford har blant annet hevdet at kompleksiteten i gravskikk kan jevnføres med kompleksiteten i sosial organisasjon og samfunnsforhold. Sosiale identiteter i graven kan dermed knyttes til den avdødes tidligere sosiale status (Binford 1971). I sin undersøkelse av gravskikk og sosiale systemer, *Mortuary Practices and the Study of Prehistoric Social Systems*, har den amerikanske antropologen Joseph A. Tainter gått begrepet ”sosial identitet” nærmere etter i sømmene (Tainter 1978). Ifølge Tainter kan et individ ha flere identiteter og summen av disse identitetene utgjør det sosiale individet. Mens det i samhandling med andre individer bare vil vises fram en eller noen få slike sosiale identiteter, gir gravsituasjonen et mer komplett bilde av den samlede sosiale identiteten. Dersom dette er tilfelle, inneholder gravmaterialet et større informasjonspotensial enn noen annen arkeologisk kildekategori (Solberg 1999: 83).

Den post-prosessuelle arkeologien har imidlertid stilt seg mer skeptisk til den prosessuelle og normative oppfatningen om gravfunn som en direkte avspeiling av sosial organisasjon og rang. Graveritualer kan snarere forventes å gi en *indirekte* refleksjon (bl.a. Hodder 1980; 1982). Gravritualet markerer en overgang og overgangsritualet, *rite de passage* (Van Gennep 1960), er ”distorted by ideology” (Parker-Pearson 1982: 101). Innenfor et post-prosessuelt rammeverk kan man således øyne både symbolske/kontekstuelle og samfunnsvitenskaplige tilnærminger som vil bli forklart nærmere under.

En symbolsk og kontekstuell tilnærming tar utgangspunkt i antagelsen om at alle handlinger kommer til uttrykk gjennom symbolbruk, og at det er summen av slike symbolske handlinger som kommer til uttrykk i det arkeologiske materialet (Hodder 1986). Symbolbruken gjør at de er mangetydige og kan tillegges ulike meningsinnhold, avhengig av tid, sted og hvem som tolker dem (ibid.: 124f). For arkeologer, som står på utsiden og ikke er en del av det fortidige samfunnet de studerer, er det en utfordring å forsøke å tolke den symbolske betydningen. Det gjelder også for nedleggelsen av gjenstander med eventuelt kristent symbolinnhold i ellers hedenske graver. I et slikt perspektiv kan materiell kultur sees på som tegn, hvis mening/betydning bare kan forstås fullt ut i en større kontekst. Det betyr at rent kvantitative og kvalitative egenskaper til gravgods ikke er tilstrekkelige. I min sammenheng innebærer det at en rekke andre faktorer må også tas med i vurderingen; faktorer som korrelasjonen mellom gravgodset og den avdødes kjønn, likets plassering i graven, gravens orientering, osv.

Med hensyn til samfunnsvitenskaplige tilnærminger er, som nevnt i forrige kapittel, spesielt Giddens sin strukturasjonsteori særlig aktuell. Giddens vektlegger at et samfunn ikke er konstruert rundt en gitt mal, hvor individer er begrenset til å handle innenfor et allerede fastlagt rollemønster, men snarere fungerer som et samspill av strukturerende normative prinsipper og sosial praksis, ofte legitimert av ideologi (Giddens 1979). Heller ikke et gravritual kan derfor sees som en passiv refleksjon, men snarere som et resultat av en serie handlinger som bidrar til å forme samfunnet/individet (Härke 1997: 21).

Samfunnsstrukturer og normer, som for eksempel sosiale allianser, manifesteres i den materielle kulturen. Når det gjelder gravens og gravskikkens utforming kan gravritualet inneholde uttrykk for så og si alle aspekter av menneskelig liv og virke (Kaliff 1997: 11). Livet avdekkes slik gjennom døden, og fundamentale kulturelle og sosiale verdier kommer til syne og settes i relieff (Huntington og Metcalf 1987: 2). Gravmaterialet kan med andre ord også kunne danne grunnlag for å belyse mentale og ideologiske sider ved samfunnet (Solberg 2003: 31).

Ideologi er et flertydig begrep, men innebærer gjerne sosiale antagelser knyttet til virkelighetens beskaffenhet, det vil si verdier og handlingsnormer (Gräslund 2001:

11). De er vanligvis tydelig artikulerte og normative og derfor bevisste. Ifølge den svenske arkeologen Agneta Bennet kan for eksempel graver sees på som et symbolsk uttrykk for den ideologien som er rådende i et gitt samfunn (Bennett 1987: 3).

Mentalitet og mentalitetsbegrepet handler i motsetning til ideologi om menneskegruppers hverdagslige, ureflekterte kollektive holdninger og kommer blant annet til uttrykk gjennom tilvante oppførsel, hvordan folk ser på blant annet tid og rom, menneske og natur, kosmos og guder (Bennett 1987: 3). Mentalitet kan også være uavhengig av sosial status. Der ideologier ofte er forholdsvis statusbundne, omfattes mentaliteter av større samfunnsgrupper. Mentalitet kan derfor sies å ha en forenende funksjon i samfunnet (ibid.). Dermed er det ikke sagt at det ikke er noe sosialt hierarki. Sett i forhold til Bourdieus habitusbegrep, kan mentalitet også brukes som et middel for, eksempelvis, høyt posisjonerte individer/grupper til å distingvere seg fra andre individer eller grupper i samfunnet (Bourdieu [1979] 1995).

Ifølge den svenske arkeologen Kristina Jennbert består gravskikk av tradisjoner som er uttrykk for mentalitet (Jennbert 1988: 88). Hun ser på disse tradisjonselementene, både nye og gamle, som deler av et "gravspråk" der endringer ses over tid og gir innblikk i "tidens" mentalitet (ibid.: 89). Med utgangspunkt i Braudels tre tidshorisonter (Braudel 1949 i Bintliff 1991: 6), organiserer hun arkeologisk gravmateriale og "gravspråket" inn i fire abstraksjonsnivåer (tidslinjer), hvor endringer i gravskikk fra steinalder til nåtid antas å skje ut fra ulike betingelser og med ulik hastighet. Jennberts fire nivåer markerer takten i disse endringene. Det første nivået representerer således en ideologisk eller religiøs forestillingsverden som endrer seg svært langsomt og gjør det vanskelig å snakke om forhold som religionsskifter eller kontinuitetsbrudd. Jennberts andre nivå er knyttet til gravskikk i form av skjelettgrav/branngrav og utgjør en tidslinje som også endrer seg langsomt og er en indikasjon på at gravskikk snarere handler om form enn innhold. På nivå tre er det den kollektive bevisstheten som gir seg utslag i gravleggingen av de døde. I det fjerde og siste nivået representerer individet en større variasjonsbredde med rom for kjønn, sosial status, personlighet og alder, og kan bygge på den individuelle gravleggingens rolle i samfunnet.

Samlet viser dette at graver representerer en rik kilde til studier av fortidige samfunn. Det er likevel viktig å være klar over noen vesentlige problemer knyttet til representativitet. Selv i en periode som yngre jernalder med mange gravfunn, er det sannsynlig at det bare var en sosialt bedrestilt del av befolkningen som fikk en markert grav, det vil si under haug eller røys, med rikt eller mangfoldig gravgods. Knyttet opp mot dette, kan slike graver tenkes å ha sammenheng med arv og eiendom, og da særlig forbundet med jord. Arkeologen Frode Iversen mener således ut fra en rekke kriterier at de individene som fikk markerte graver i yngre jernalder kan ha hatt råderett over jordeiendom (Iversen 1999). Han påpeker at det selvsagt kan være vanskelig å knytte gravene til et bestemt sosialt sjikt, da det grunnet store variasjoner i gravmaterialet ville være en grov forenkling, men hevder samtidig at det er mer rimelig å koble de “vanlige” markerte gravene, det vil si gravhauger uten “pyramidiske” dimensjoner og “panoramisk utsyn”, til “et samfunnsmessig mellomsjikt av *frie bønder* enn til f.eks. høvdinge, leilendinger og trelle” (Iversen 1999: 19). Dermed gjenfinnes i dag relativt få graver sammenlignet med den totale befolkningsstørrelsen, noe som gjør det umulig å oppnå representativitet for hele befolkningen i yngre jernalder på Vestlandet (Gellein 2007: 27).

Et annet problem er at en begravelse ikke nødvendigvis er en direkte avspeiling av hvordan den avdøde selv oppfattet sin egen rolle eller posisjon i samfunnet, men kan også reflektere hvordan den avdøde har blitt oppfattet av de gjenlevende (Jensen og Høilund Nielsen 1997: 35). Det betyr at den avdødes status kan ha blitt overdrevet så vel som underkommunisert, avhengig av forholdet mellom den gravlagte og de som gravlegger. Gravene kan således være uttrykk for flere forhold på én og samme tid. De sosiale relasjonene til den døde (ætt/slektskap/ekteskap), den dødes og til dels også de gjenlevendes religiøse overbevisning og den dødes etniske bakgrunn kan alle ha tjent som legitime grunner til at man anla graver under haug eller røys med gravgods.

Det kan også virke vanskelig å analysere gravmateriale sett i lys av at våre oppfatninger alltid vil være nettopp *våre* oppfatninger; subjektive og påvirket av eget syn på rolle- og statusfordeling. Likevel er det ofte mulig å spore tendenser til sosialt definerbare ”retningslinjer” for gravritualer; det være seg om de er bygd på tradisjon, sosiale konvensjoner eller religiøse forordninger (Jensen og Høilund Nielsen 1997:

35)). Om slike retningslinjer eller tradisjoner eksisterer, skal det være mulig for arkeologen å tilegne seg informasjon om fortidige samfunnsforhold gjennom analyse av "systematikken" eller mønsteret i en gitt gravskikk. Det er dermed ikke sagt at det finnes faste regler for hvilke data som best egner seg for undersøkelser med et sosialt utgangspunkt. Bare gjennom en vurdering av hele konteksten kan man begynne å ta stilling til hvilke elementer av materialet som avspeiler enkeltindivider (ibid.).

4.3 Gravskikk i yngre jernalder – generelle trekk

Yngre jernalder strekker seg over en lang tidsperiode i Norge (ca. 550-1050 e.Kr.) og stort geografisk område at gravskikken ikke overraskende varierer betydelig; en tendens som spesielt blir tydelig i tiden rundt religionsskiftet. Både brente og ubrente graver forekommer, ofte i ett og samme område og innenfor samme sosiale og/eller geografiske befolkningsgruppe. Gravene kunne bli anlagt under haug, røys, med båt og under flat mark. Det finnes også variasjoner i mengde og utvalg gravgods – der dette forekommer – lagt ned med de døde. I tillegg til personlige utsmykninger knyttet til klesdrakt, finnes også våpen, jordbruksredskaper, kjøkkenredskaper, tekstilredskaper, smedredskaper og snekkerredskaper (Dommasnes 2006: 135). På Vestlandet er store gravfelt snarere unntaket enn regelen i denne perioden. Gravene ligger som oftest nær opp til enkeltgårder og da bare noen få graver per gård; en tendens som kanskje kommer tydeligst til uttrykk i indre strøk i Sogn (Dommasnes 1982: 71).

4.4 Datering

En så nøyaktig tidfesting av det arkeologisk gravmaterialet som mulig er avgjørende for å kunne trekke presise slutninger om fortidige samfunnsforhold (Solberg 2003: 22). I den forbindelse vil jeg som alt påpekt i hovedsak basere meg på allerede foreliggende dateringer av gravmaterialet. I tillegg til Per Fetts registeranter supplert med Bergen Museums tilvekstkataloger vil jeg også hente dateringer fra relevante spesialstudier og bygdebøker, basert på primærstudier av gjenstandsmaterialet. Her kan særlig nevnes Bergljot Solbergs dateringer av gravfunn fra yngre jernalder i Sogndal i forbindelse med arbeidet med Sogndal bygdebok (1986) og Sigmund Matias Bødals hovedoppgave i arkeologi fra 1998 om samfunnsstruktur og sosiale lag

i Vik i yngre jernalder på grunnlag av gravminner og gravgods. For de øvrige kommunene i Sogn benytter jeg i stor grad Dommasnes sin før nevnte magistergradsavhandling *Yngre jernalder i Sogn - forsøk på sosial rekonstruksjon* fra 1976. Felles for alle kilder her nevnt, som jeg også vil komme nærmere inn på i neste kapittel, er at det er den yngste daterbare gjenstanden i en grav som er avgjørende i dateringssammenheng og for når en grav tidligst kan ha vært anlagt.

4.5 Kjønnsideidentifikasjon

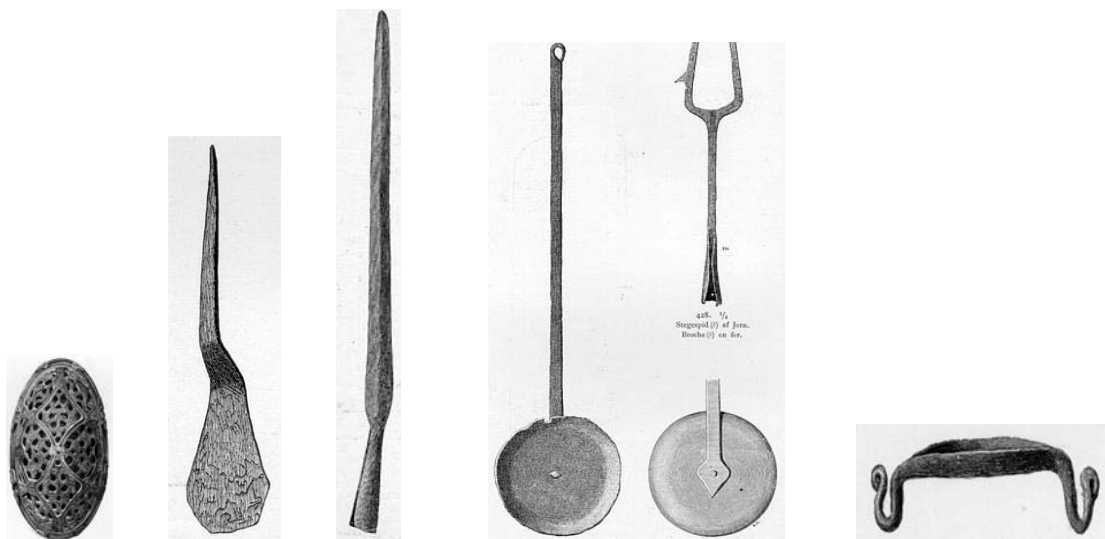
En naturlig vei videre, etter å ha identifisert en grav fra yngre jernalder, er å forsøke å kjønnsbestemme den. Det er i hovedsak to metoder som brukes for å kjønnsbestemme graver i arkeologien; osteologiske undersøkelser (analyse av skjelettmateriale) og gjennom gravgodset. For å oppnå et så utvetydig resultat som mulig, ville det vært optimalt å kunne benytte seg av begge metoder, men siden skjelettmateriale enten ikke forekommer eller er for dårlig bevart/fragmentarisk, har kjønnsideidentifikasjon på grunnlag av bein vist seg vanskelig å gjennomføre på Vestlandet. På denne bakgrunn, har det derfor vært vanlig å ta utgangspunkt i gravgodset for å kjønnsidentifisere graver fra yngre jernalder i denne delen av landet. Dette har betydd en generell tilskrivning av graver med våpen og visse typer verktøy/redskaper til menn (fig. 4.1 - 4.11) og graver med smykker og tekstil- og kjøkkenredskaper til kvinner (fig. 4.12 - 4.17). En åpenbar fare med en slik tilnærming er at man lett kan la seg farge av nåtidige og subjektive oppfatninger om hva som kan betegnes som typisk kvinne- og mannsutstyr, men siden ovennevnte mønster for samme periode (med variasjoner) ser ut til å gjelde i også andre deler av Skandinavia (se f.eks. Sellevold, Hansen & Jørgensen 1984), anser jeg det som rimelig å gå ut fra følgende fordeling av gjenstander mellom kjønnene (oppsett også brukt av Jesch 1991: 14 og av Gellein 2007: 25):

Menn – våpen (sverd, spyd), økser, rideutstyr (stigbøylor, bisset), smedverktøy (hammer, tang, fil, store kniver) og ringnåler.

Figur 4.1 – 4.11. Eksempler på utstyr som typisk finnes i mannsgraver fra yngre jernalder i Sogn; tveegget sverd (Rygh fig. 489), enegget sverd (Rygh fig. 498), spydspiss (Rygh fig. 520), økser (Rygh fig. 553 og 559), bissel (Rygh fig. 464), tang (Rygh fig. 391), hammer (Rygh fig. 394), fil (Rygh fig. 399), kniv (Rygh fig. 406) og en ringnål (Rygh fig. 682).

Kvinner – (par av) ovale spenner (Bergljot Solberg mener her at én spenne er tilstrekkelig (1985: 65)), kløverbladformet spenne, armringer, skrin og spinnehjul.

Figur 4.12 – 4.17. Eksempler på utstyr som typisk finnes i kvinnegraver fra yngre jernalder i Sogn; Ovale bronsespenner (Rygh fig. 657), vevrell (Rygh fig. 413), vevskje (Rygh fig. 440), steikespidd og steikepanne (Rygh fig. 428 og 430) og en skrinhank (Rygh fig. 451).

Begge kjønn – spenner, kammer, keramikk, trekar, kniver, bryne, mynter og perler (Sellevold, Hansen & Jørgensen 1984: 234). Det finnes i tillegg enkelte eksempler fra Sogn på at vevskjeer og steikeredskaper også kan forekomme i manssgraver. Disse er imidlertid så få at påstanden om at slike gjenstander forekommer overveiende i kvinnegraver, og dermed kan karakteriseres som typiske kvinneredskaper, kan forsvares.

Ifølge Dommasnes er ulempen med denne metoden at man kan miste de gravene som skiller seg ut fra den ”normale” gravgodsfordelingen (Dommasnes 1976: 30). Dette gjelder da kanskje spesielt i tilfeller hvor både manns- og kvinneutstyr finnes i samme grav. Det er med andre ord rom for feiltolkninger når man betegner visse typer gjenstander til det ene eller det andre kjønn. Selv om jeg ikke har mulighet til å gå inn og kjønnsbestemme hvert enkelt gravfunn i Sogn, mener jeg likevel at metoden med å knytte gjenstandsmateriale til kjønn, som fig. 4.1 - 4.11 og fig. 4.12 - 4.17 viser, kan forsvares, siden det tegner seg tydelige mønstre som åpenbart avspeiler tidens normer.

4.6 Indikasjoner på kristen gravskikk og påvirkning

Det har blitt hevdet at gravene er den kilden som best avspeiler den tidligste kristningsprosessens forløp i Norden, hvorav man over tid skal kunne spore kristen innflytelse etter hvert som den gjør seg gjeldende i gravmaterialet (bl.a. Gräslund 2001: 44). Det er likevel bare graver på innvidde kirkegårder som med sikkerhet kan benevnes som kristne ut fra den større konteksten. Dette gjør det imidlertid svært vanskelig å påvise de eldste kristne gravene arkeologisk, ettersom det i tidlig kristen tid trolig ikke var praksis å legge gravene i tilknytning til en kirkebygning (Vibe-Müller 1997: 42). Derfor er det nødvendig å utnytte flere kriterier: ”Genom at väga samman element i gravskicket som hör hemma i den kristna gravseden kan man ändå tala om kristna eller starkt kristet påverkade gravar på hedniska gravfält eller på särskilda gravplatser utan spår av kyrkobyggnader” (Gräslund 2001: 44).

Et kriterium som i arkeologisk sammenheng er blitt brukt for å etterspore kristen påvirkning, er gravenes ytre form, det vil si forholdet haug/røys og flatmarksbegravelse. Andre kriterier har gått ut på at kristen gravskikk tilsier at den

døde skal gravlegges ubrent, uten gravgods og orienteres mot øst-vest (Solberg 2003: 312). Grunnen til at man har vektlagt orienteringen øst-vest som et kriterium for en kristen grav, har sin opprinnelse i oppfatningen om at Kristus skal komme tilbake fra øst (Gräslund 2001: 46). Som jeg har vært inne på tidligere, har man i senere år også begynte å se nærmere på forekomsten av gjenstander med kristent symbolinnhold i hedensk gravmateriale for å spore kristen innflytelse og problemet omkring den kjønnsmessige fordelingen av disse gjenstandene. Det finnes en rekke ulike kristne symboler, men korset er gjerne det man først og fremst forbinder med kristendom. Det finnes også eksempler på en rekke andre gjenstander eller objekter som er blitt brukt til å symbolisere kristen tilhørighet i graver, nærmere bestemt bergkrystall, vokslys, gravkjepper og bronsenøkler (Gellein 1997: 30). Her skal imidlertid nevnes at disse kriteriene er omdiskutert og forutsetter nærmere kildekritiske vurderinger, noe jeg vil komme tilbake til i den konkrete analysen.

I forhold til mitt prosjekt ser jeg det som hensiktsmessig at minst to eller flere mulige kristne elementer ut fra ovennevnte kriterier bør være representert for å med noenlunde sikkerhet kunne betegne en grav som kristen, eller snarere kristent influert, for å være relevant og diskuterbar knyttet til mine problemstillinger. Dette vil bli nærmere redegjort for og analysert i neste kapittel.

Kapittel 5. Det totale materialet

5.1 Formål og forutsetninger

Målet med dette kapittelet er å gjøre rede for og analysere gravmaterialet fra yngre jernalder i Sogn som kan brukes for å belyse oppgavens problemstillinger ut fra de metoder og kriterier som jeg nevnt i forrige kapittel. Da jeg ikke har hatt anledning til å benytte primære kilder innen rammen av masterprosjektet, bygger jeg som nevnt i hovedsak på opplysninger hentet fra tidligere offisielle registreringer og tilvekster, samt spesialstudier når slike foreligger.

Som tidligere nevnt, er en av betingelsene for at denne undersøkelsen skal kunne gjennomføres at gravene har forholdsvis god funnkontekst og at de kan regnes som sikre gravminner. På denne bakgrunn vil bare sikkert påvisbare graver med funn, funnopplysninger og museumsnummer benyttes i analysen. Løsfunn, som ofte regnes som sannsynlige levninger etter gravminner, er dermed utelatt. For en del av problemstillingene som er knyttet til kjønnsproblematikk, kan bare kjønnsbestemte graver trekkes inn i analysen.

Når det gjelder tidfesting av gravene, har jeg som nevnt tatt utgangspunkt i dateringer som tidligere har vært foretatt av arkeologer ut fra primærstudier av materialet. Sett bort fra Per Fett og "tilvekstene" i Bergen Museum er dette som nevnt Bergljot Solbergs dateringer av gravfunn fra yngre jernalder i Sogndal -bygdebok (1986) og Sigmund Bødals hovedoppgave fra Vik (1998). For de øvrige kommunene i Sogn benytter jeg i stor grad Dommasnes sin undersøkelse fra 1976. Felles for Solbergs oversikt og de to sistnevnte arbeidene er at de i hovedsak bygger på Jan Petersens typologi og kronologi over vikingtidens våpen, smykker og redskaper (Petersen 1919, 1928 og 1951), men supplert med egne studier. Det er her den yngste daterbare gjenstanden i graven som er avgjørende i dateringssammenheng og for når gravene tidligst kan ha vært anlagt.

En annen betingelse for å belyse spørsmålene jeg reiser, er det at det lar seg gjøre å kjønnsbestemme gravene og dermed skille mellom manns- og kvinnegraver. Ettersom det som nevnt ikke foreligger bevart skjelettmateriale, har gravenes kjønn, i likhet

med dateringene, blitt bestemt ut fra gravgodset. Våpenutstyr ser ut til å være et materielt uttrykk for menn og en norm for å kjønnsbestemme dem som mannsgraver, mens en stor overvekt av smykker/tekstilredskaper først og fremst forekommer i kvinnegraver. Materialet har også en sosial dimensjon knyttet til bl.a. status, arbeidsdeling og trolig også knyttet til eiendomsforhold. Med videre tanke på kjønn og spørsmålet om mulige "kristne elementer" i gravskikken, er det spesielt gravenes ytre markering, i form av haug, røys eller som båtbegravelse, og det medfølgende gravgodset som karakteriserer en "hedensk" gravskikk, mens enkelt utstyrte flatmarksgraver kan være tegn på "kristen" innflytelse på gravskikken. Likbehandling er et tredje kriterium – ubrent begravelse versus likbrenning. Lokalisering og himmelretning er, som før nevnt, også en indikasjon på hedensk versus kristen gravskikk. Ettersom jeg er særlig opptatt av kvinners rolle, blir det viktig å undersøke forholdet mellom manns- og kvinnegraver. Det gjør at jeg har et fokus på hvordan graver fordeler seg mellom kvinner og menn og om det er forskjeller mellom kjønnene i måten de ble gravlagt for å avdekke eventuelle tegn på kristen innflytelse i forhold til kjønn. Her vil også variabler som likbehandling (brent/ubrent), gravenes orientering og forekomsten av gjenstander i gravgodset, som kan tolkes som et kristne symboler, spille inn. I så måte, vil kun graver med minst to eller flere relativt sikkert påviselige kristne trekk regnes som mulige kristne, kristent influert eller som relevante og diskuterbare knyttet opp mot oppgavens problemstillinger. En viktig problemstilling er ikke minst å vurdere – i den grad det er mulig å findatere materialet innen rammen av århundre – når den hedenske gravskikken opphørte.

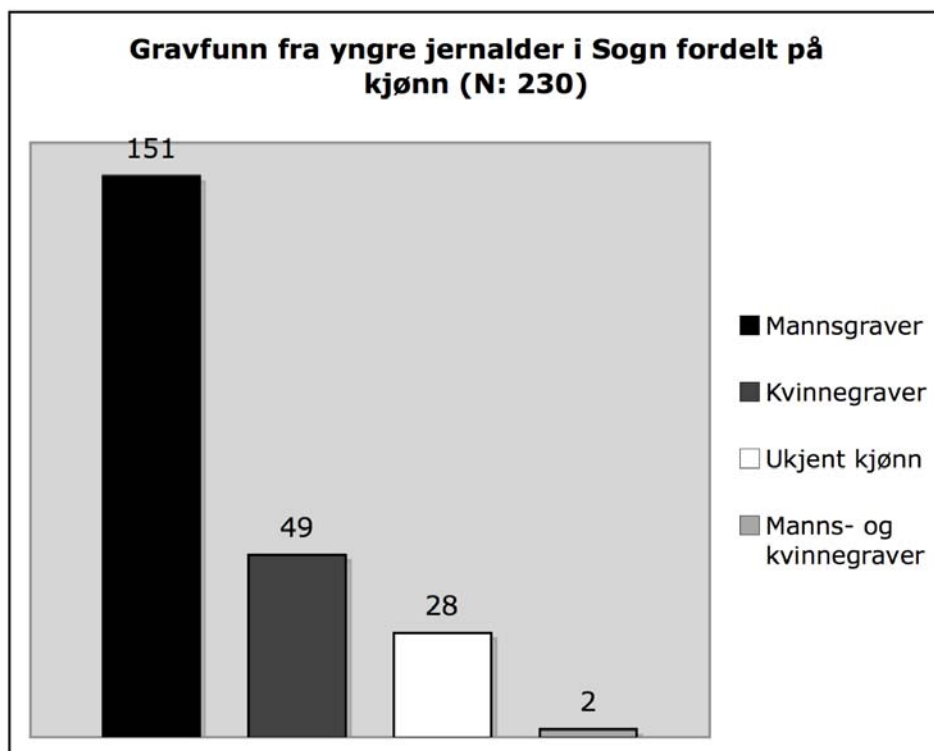
For å undersøke problemstillingene jeg har reist, er det nødvendig med en kontekstuell tilnærming, det vil si å vurdere materialet både i en arkeologisk kontekst og større samfunnskontekst. En teori har gått ut på at kristendommen først fikk gjennomslag i ytre strøk i forhold til de indre bygder. Gravskikken reflekterer dessuten sosiale og økonomiske forhold. Nyere forskning har sannsynliggjort at det er en sammenheng mellom markert gravlegging og eiendomsstruktur, der de markerte gravene er tegn på råderett over jordeiendom. I områder som inngikk i større godssamlinger i middelalderen og som ble drevet av folk som selv ikke rådde over egen jord, er det gjennomgående få markerte graver utenom selve hovedgården og kjernen i godset (Iversen 1999). Det er derfor også nødvendig å belyse spørsmålet i et romlig perspektiv for å se om det tegner seg ulike romlige mønstre med hensyn til

gravskikk i de ulike deler av regionen og også vurdere gravmaterialet i forhold til sosiale og økonomiske faktorer – ikke bare religiøse. Dette gjelder både manns- og kvinnegraver. Jeg har da, som nevnt i innledningen, valgt å dele undersøkelsesområdet inn i ytre, midtre og indre strøk for å tydeliggjøre eventuelle forskjeller i romlige mønstre i funnkonsentrasjon og/eller funnspredning i og mellom de enkelte områdene i relasjon til spørsmålet om tidspunktet for den hedenske gravskikkens opphør og den tidligste kristendommens fremmarsj på Vestlandet. I den sammenheng har jeg, som Dommasnes, ansett det som hensiktsmessig å gruppere Sogneregionen i tre underområder – ytre, midtre og indre strøk – i tråd med kulturgeografen Tore Sunds kriterier (jf. fig. 1.1). Ytre strøk karakteriseres som områder som ligger ut mot åpent hav – Solund, Gulen og til dels Hyllestad –, midtre strøk som ikke har kontakt med åpent hav eller de innerste fjordarmene – Høyanger, Balestrand, Vik og Leikanger – og indre strøk med fjordbunner og daler inn mot høyfjellet – Sogndal, Luster, Aurland, Årdal og Lærdal (Sund 1963: 117).

5.2 Graver fra yngre jernalder i Sogn

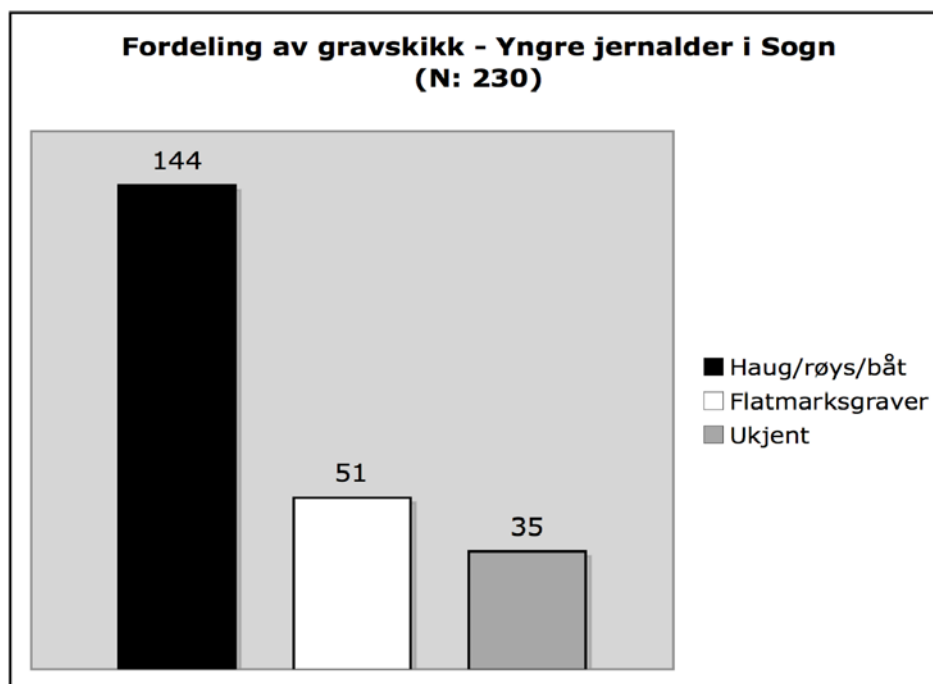
Det arkeologiske gravmaterialet som kan dateres til yngre jernalder fra Sogn, teller til sammen 230 gravfunn som med forholdsvis stor sikkerhet kan dateres til denne perioden (se appendiks for full oversikt). Vikingtiden er her mest funnrik med langt flere gravfunn enn fra merovingertid – totalt 144 mot 30. I tillegg kommer 5 gravfunn datert til overgangen mellom folkevandringstid og merovingertid, 14 gravfunn fra overgangen mellom merovingertid og vikingtid og ytterligere 37 gravfunn som ikke kan dateres nærmere enn til yngre jernalder som helhet. Fordelt på kjønn, er tendensen i alle strøk at det finnes langt flere mannsgraver enn kvinnegraver (diagram 5.1). Omregnet i prosent, er menn representert i hele 66 % av alle gravfunn fra yngre jernalder i Sogn, hvorav kvinnegravene står igjen med knappe 21 %. Av de til sammen 200 gravfunnene hvor kjønn er bestemt, gir dette et forholdstall i underkant av 1 : 4. I tillegg kommer gravene hvor kjønn er ukjent med 12 % og den resterende prosenten som er de to manns- og kvinnegravene. Sammenlignet med gravmaterialet fra nabofylket Hordaland, som omfatter 502 gravfunn fra yngre jernalder, fremkommer et ikke ulikt bilde. I Hordaland er 70 % (352) av det totale materialet identifisert som mannsgraver og 18 % (89) som kvinnegraver (Gellein 2007: 66). Denne store tallmessige forskjellen mellom manns- og kvinnegraver

befestes også på landsbasis, med fem mannsgraver for hver kvinnegrav (Solberg 2003: 269). Slik sett, faller Sogn inn i et større bilde når det gjelder hvem som fikk markert begravelse, og fordeler seg temmelig likt landsgjennomsnittet, så langt det er blitt undersøkt. Sogn har likevel en noe høyere andel kvinnebegavelser, relativt sett, enn i Hordaland.

Diagram 5.1. Kjønnfordelingen av det totale antall gravfunn fra yngre jernalder i undersøkelsesområdet. (N: 230).

Når det gjelder selve gravskikken – i form av ytre markering i røys eller haug, eller som flatmarksgrav uten bevarte synlige markeringer – er den tallmessige forskjellen stor også på dette området. Av de 230 gravene i undersøkelsesområdet, er ytre gravform kjent i totalt 195 tilfeller og viser en klar overvekt av graver med haug, røys og/eller båt sammenlignet med graver under flat mark (diagram 5.2). I tillegg kommer 35 gravfunn hvor ytre gravform ikke er kjent. Når en ikke medregner gravene med ukjent ytre markering, gir det et forholdstall i underkant av 3 : 4. Funn med haug/røys/båt utgjør totalt 144 (74 %) av gravfunnene med kjent ytre gravform, hvorav de resterende 51 (26 %) gravene kan betegnes som flatmarksgraver.

Diagram 5.2. Diagrammet viser forholdet mellom markerte graver og flatmarksgraver fra yngre jernalder i Sogn. (N: 230).

Fordelt på kjønn, er 91 av begravelsene i haug/røys/båt mannsgraver og 34 kvinnegraver, det vil si en prosentvis forskjell på 73 % mot 27 %. Av de 51 gravene fra yngre jernalder som er oppgitt som funnet under flat mark, er det kjent totalt 35 mannsgraver og 14 kvinnegraver, det vil si en prosentvis forskjell på 71 % mot 29 %. De resterende to gravene er, som nevnt, en manns- og kvinnegrav og en grav hvor kjønn er ukjent. Det betyr at det er en relativt høyere frekvens av markerte begravelser enn flatmarksgraver for kvinner.

Når det gjelder likbehandling er 11 av mannsgravene med haug/røys/båt oppgitt som ubrent og 14 som brent, hvorav bare én av kvinnegravene med haug/røys/båt er oppgitt som brent og fem som ubrente. Igjen ser en at det tegner seg noe ulike mønstre for kvinne- og mannsbegravelser. Av de 35 mannsgravene under flat mark er 8 branngraver og 13 ubrente graver. Av de 14 kvinnegravene under flat mark kan kun én karakteriseres som en branngrav og fem som ubrente. I tillegg kommer 18 gravfunn med haug/røys/båt (2 oppgitt som branngraver), hvor kjønn ikke lar seg bestemme, ett gravfunn under flat mark, hvor kjønn ikke lar seg bestemme og likbehandling er ukjent, én brent manns- og kvinnegrav med haug/røys/båt og én

manns- og kvinnegrav funnet under flat mark med ukjent likbehandling. Samlet viser dette forskjeller i gravskikk mellom kjønnene. Selv om tallet er begrenset, er det relativt flere kvinner som fikk flatmarksbegravelser enn menn og når det gjelder markerte begravelser er det relativt flere ubrente begravelser for kvinner enn menn.

5.3 Fordelingen av gravmaterialet i tid og rom

Et sentralt spørsmål er da om disse mønstrene er representative for hele perioden eller om det skjer en utvikling over tid. Et annet sentralt spørsmål som må analyseres, er om det fremkommer ulike mønstre i de ulike strøk av Sogn. For å belyse hvordan gravfunnene i undersøkelsesområdet fordeler seg i tid og rom, har jeg fremstilt dette tabellarisk etter kriteriene nevnt over. De færreste av gravene kan imidlertid dateres nærmere enn 50 år, og når det gjelder hovedmengden av gravfunnene kan de ikke dateres mer presist enn til innenfor en gitt 100-års ramme, mens noen bare kan knyttes til perioden og underperiodene generelt.

Periode	Ytre strøk	Midtre strøk	Indre strøk	Sum
500-tallet	-	-	5	5
Merovingertid	-	1	2	3
600-tallet	1	-	6	7
600-/700	-	-	2	2
700-tallet	1	7	7	15
Ca. 750	-	1	-	1
700-/800	2	1	8	11
750-800	-	2	-	2
Ca. 800	-	1	-	1
750-850	-	2	-	2
800-tallet	4	15	28	47
800-/900	-	4	8	12
800-850	-	6	-	6
850-900	-	1	-	1
850-950	-	3	-	3
850-1000	-	1	-	1
Ca. 900	1	8	2	11
900-tallet	2	20	12	34
950-1000	-	2	-	2
900-/1000	-	-	2	2
Vikingtid	1	11	13	25
Yngre jernalder	-	19	18	37
Sum	12	105	113	230

Tabell 5.1. Tabellen viser det totale antall gravfunn fra yngre jernalder i Sogn fordelt på tid og områdene de forekommer i - ytre, midtre og indre strøk. (N: 230).

Når det gjelder datering, er det, som vist i tabell 5.1, i alt 5 gravfunn datert til overgangen mellom folkevandringstid og merovingertid, 30 gravfunn til merovingertid, 14 gravfunn til overgangen mellom merovingertid og vikingtid og hele 144 gravfunn til vikingtid, mens 37 bare kan dateres generelt til yngre jernalder. Vikingtiden er dermed representert med 75 % av alle funnene som kan dateres til underperioder.

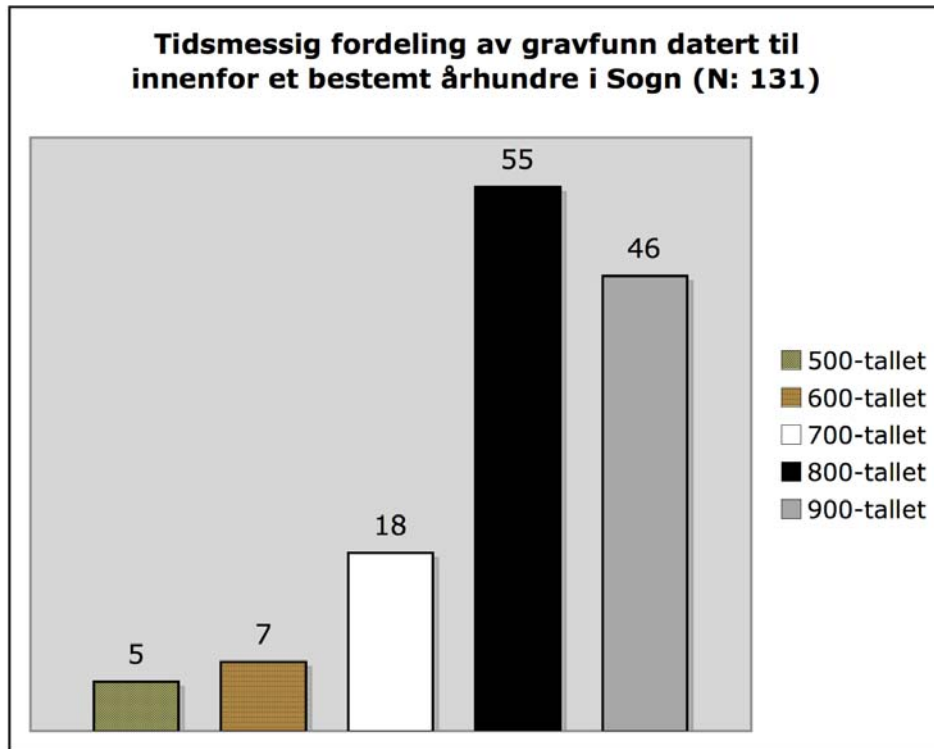
Sett i et romlig perspektiv, ser en at gravene har et tydelig romlig mønster, med færrest gravminner i ytre strøk – samlet bare 5 % av alle gravminnene – mens midtre og indre strøk er representert med henholdsvis 46 % og 49 % av gravene fra yngre jernalder som helhet. Det er da interessant å undersøke i hvilken grad dette er et stabilt trekk eller om det endrer karakter over tid.

Fra overgangen mellom folkevandringstid og merovingertid forekommer alle gravene i indre strøk. Av gravene som er datert til merovingertid, finnes 2 i ytre strøk, 11 i midtre og 17 i indre strøk. Fra overgangstiden mellom merovingertid og vikingtid, forekommer videre 2 i ytre strøk, 4 i midtre og 8 i indre strøk. Ser en på denne fordelingen samlet som uttrykk for den tidlige delen av yngre jernalder, er 8 % fra ytre strøk, 31 % fra midtre og 61 % fra indre strøk.

Samlet er det flest graver fra vikingtid (N: 169), men med en ujevn romlig fordeling med 9 funn fra ytre strøk, 82 fra midtre og 78 fra indre strøk. Det gir en prosentvis fordeling på 5 % i ytre strøk, 49 % i midtre og 46 % i indre bygder. Det ser dermed ut til å skje endringer i funnfordelingen i regionen i løpet av perioden.

Da en relativt stor andel av gravfunnene (N: 62) ikke lar seg datere nærmere enn til vikingtid og yngre jernalder – hvorav 19 finnes i midtre og 18 i indre strøk – og flere funn overlapper hverandre i århundrer (N: 27), har jeg i diagram 5.3 forsøkt å tegne et mer finmasket bilde på hvordan gravfunnene fordeler seg i tid i Sogn, sett i forhold til materialet som er datert innenfor et bestemt århundre (N: 131).

Diagram 5.3. Viser den tidsmessige fordelingen av 131 gravfunn som er datert til et bestemt århundre i undersøkelsesområdet.

Det er blitt hevdet at det lave antall gravfunn fra merovingertid, som også diagram 5.3 vitner klart om for Sogn, henger sammen med generelle nedgangstendenser mot slutten av folkevandringstiden, hvor epidemier eller urolige tider kan ha vært noen bakenforliggende årsaker (Solberg 1986: 186; Solberg 2000: 197-198). Det relativt store antall flatmarksgraver fra merovingertid i Sogn – totalt 15 av 29 (eller 52 %) – tyder på at det også kan ha blitt mindre vanlig å anlegge haug eller røys over gravene sammenlignet med de generelt større og rikere gravene fra folkevandringstiden og senere i vikingtiden. Diagrammet viser at det begynte å skje en endring fra 700-tallet, men aller mest markant på 800-tallet, for å avta noe på 900-tallet. Årsakene til dette vil jeg diskutere nærmere i kapittel 6. Det er da viktig å se nærmere på utbredelsen av gravskikk i en romlig og tidsmessig sammenheng.

5.4 Fordeling av gravskikk i tid og rom

Av totalt 230 gravfunn fra yngre jernalder er ytre markering (haug/røys/båt eller under flat mark) kjent i 195 tilfeller (tabell 5.2). Det foreligger ikke opplysninger om

ytre markering for de resterende 35 gravfunnene (totalt 24 fra indre strøk og 11 fra midtre strøk).

Periode	Ytre strøk		Midtre strøk		Indre strøk		Sum	
	H/R/B	FM	H/R/B	FM	H/R/B	FM	H/R/B	FM
500-tallet	-	-	-	-	3	-	3	-
Merovingertid	-	-	-	-	-	1	-	1
600-tallet	-	1	-	-	3	2	3	3
600-/700	-	-	-	-	1	1	1	1
700-tallet	1	-	-	6	5	2	6	8
700-/800	2	-	-	1	4	1	6	2
Ca. 750	-	-	-	1	-	-	-	1
750-800	-	-	1	1	-	-	1	1
Ca. 800	-	-	1	-	-	-	1	-
750-850	-	-	2	-	-	-	2	-
800-tallet	3	1	7	6	16	7	26	14
800-/900	-	-	3	1	3	2	6	3
800-850	-	-	5	1	-	-	5	1
850-900	-	-	-	-	-	-	-	-
850-950	-	-	3	-	-	-	3	-
850-1000	-	-	1	-	-	-	1	-
Ca. 900	1	-	6	2	1	1	8	3
900-tallet	2	-	16	2	8	2	26	4
950-1000	-	-	2	-	-	-	2	-
900-/1000	-	-	-	-	1	1	1	1
Vikingtid	-	1	8	1	9	1	17	3
Yngre jernalder	-	-	15	2	11	3	26	5
Sum	9	3	70	24	65	24	144	51

Tabell 5.2. Utbredelse av ulike gravskikker i tid og rom. (N: 195). H/R/B = Haug/Røys/Båt, FM = Flat mark.

Fra overgangen mellom folkevandringstid og merovingertid er gravformen kjent i totalt 3 tilfeller, hvorav alle er funnet i indre strøk med haug eller røys.

Av totalt 26 gravfunn fra merovingertid, hvor gravformen er kjent, er 11 med haug/røys/båt og 15 under flat mark. I ytre strøk er det 2 gravfunn, hvorav ett er markert og ett er en flatmarksbegravelse. I midtre strøk er det hele 8 flatmarksbegravelser og bare én markert begravelse. I indre strøk er det 9 markerte begravelser og 6 flatmarksbegravelser.

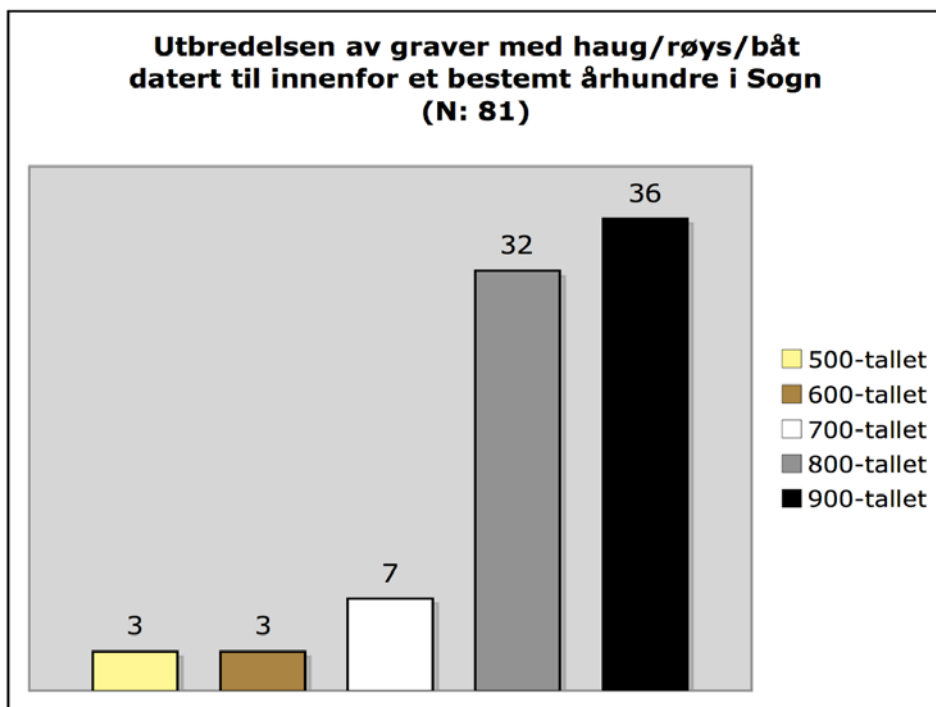
Fra overgangen mellom merovingertid/vikingtid er ytre gravform kjent i totalt 11 tilfeller, det vil si 9 med haug/røys/båt og 2 under flat mark. De fordeler seg fortsatt

noe ujevnt. I ytre strøk er det to begravelser fra denne fasen, begge markerte. I midtre strøk med 4 begravelser, er 3 markerte og én flatmarksgrav. I indre strøk er det 5 begravelser fra denne perioden, hvorav 4 er markerte og én under flat mark. Samlet viser dette at flatmarksbegravelser forekom i to av de tre sonene i den tidlige delen av yngre jernalder.

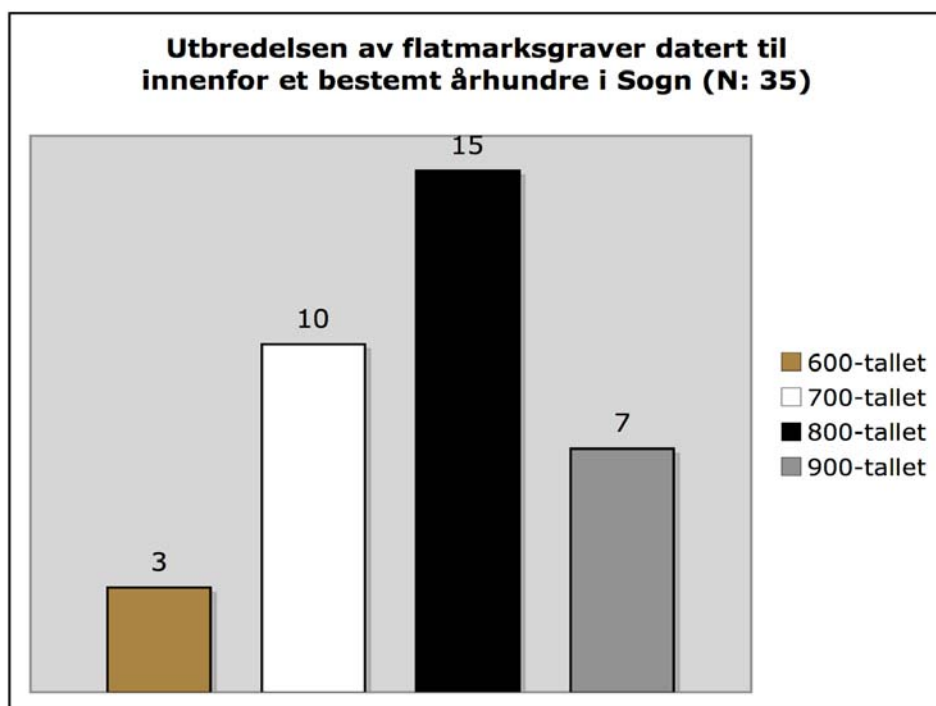
Av totalt 124 gravfunn fra vikingtid, hvor ytre gravform er kjent, er 95 med haug/røys/båt og 29 under flat mark. Av disse kan 20 ikke dateres nærmere enn til vikingtid. I ytre strøk er det 6 markerte graver og 2 flatmarksgraver. I midtre strøk er det 51 markerte graver og 13 flatmarksgraver. I indre strøk er det 38 markerte graver og 14 flatmarksgraver. Samlet er det en jevn fordeling av flatmarksbegravelser mellom midtre og indre strøk, med en noe større andel markerte graver i midtre strøk i forhold til de to andre sonene. Det er klart færrest graver i ytre strøk fra denne perioden.

I yngre jernalder generelt er det totalt 31 gravfunn, hvor gravform er kjent – 26 med haug/røys/båt og 5 under flat mark. I denne kategorien er det ingen registrerte gravfunn i ytre strøk. I midtre strøk er det 15 markerte gravminner og 2 flatmarksgraver, og i indre strøk 11 markerte graver og 3 flatmarksgraver.

Samlet viser dette at markerte gravlegginger dominerer også i vikingtiden i hele Sogn. Et viktig spørsmål er om det likevel kan avdekkes relative endringer mellom de to hovedgravformene når en ser nærmere på materialet i forhold til en mer finmasket datering, og om det skjedde en økning i antall flatmarksgraver, som eventuelt kan tolkes som en mulig kristen indikator, over tid. Diagram 5.4 og 5.5 viser fordelingen av henholdsvis markerte graver og flatmarksgraver fordelt på århundrer. Diagram 5.4 viser her en klar økning og overvekt av graver med haug/røys/båt på 800- og 900-tallet i forhold til tidligere århundrer, mens diagram 5.5 viser en økning av flatmarksgraver på 800-tallet og en nedgang på 900-tallet.

Diagram 5.4. Fordeling av markerte graver fra yngre jernalder i Sogn per århundre. (N: 81).

Diagram 5.5. Fordeling av flatmarksgraver fra yngre jernalder i Sogn per århundre. (N: 35).

Siden ikke hele materialet lar seg datere til hele århundrer og ikke er tatt med grunnet overlapping i århundrer, eller fordi de ikke kan dateres nærmere enn til vikingtid og yngre jernalder (totalt 63 gravfunn), må diagrammene tolkes med visse forbehold. Det er likevel interessant å se at de to diagrammene viser omvendt utvikling på 900-tallet i forhold til tidligere og ikke som forventet en økning av flatmarksgraver dersom en går ut fra at den kristne påvirkningen ville øke mot slutten av vikingtiden.

Et annet påfallende trekk ved de to diagrammene er fraværet av gravfunn etter tusenårsskiftet. I hele undersøkelsesområdet er det bare ett gravfunn som muligens kan være fra 1000-tallet (datert til 900-/1000-tallet). Dette spørsmålet vil jeg imidlertid komme nærmere inn på i neste kapittel.

5.5 Kristne elementer?

En av de mest utpregede forskjellene mellom hedensk og kristen gravskikk er nettopp forholdet haug/røys/båtbegravelse og flatmarksbegravelser. Tradisjonelt er denne innfallsvinkelen blitt benyttet av arkeologer for å kunne etterspore kristen innflytelse. Andre indikasjoner på kristen gravskikk er som nevnt at den døde er gravlagt ubrent, orientert øst-vest og at den døde er gravlagt uten gravgods. Når det gjelder gjenstander i gravgodset som kan tolkes som kristne symboler, dreier det seg først og fremst om korset, men også bergkrystall, vokslys, bronsenøkler og gravkjepper (i bl.a. Gräslund 1991; Hærnes 1993; Vibe-Müller 1993; Gellein 2007). På bakgrunn av dette, har jeg tatt for meg samtlige gravfunn fra yngre jernalder i Sogn for å se om det, med utgangspunkt i overnevnte kriterier finnes grunnlag for spore kristen innflytelse gjennom gravgodset. Den kjønnsmessige fordelingen av gravene vil også være en faktor i diskusjonen om eventuelle sporbare forskjeller i forekomsten av mulige kristne elementer i kvinnegraver versus mannsgraver.

Av de totalt 51 flatmarksgravene fra undersøkelsesområdet er hele 35 kjønnsbestemt som mannsgraver og bare 14 som kvinnegraver (tabell 5.3). I tillegg kommer én flatmarksgrav hvor kjønn er ukjent og én manns- og kvinnegrav under flat mark. De to sistnevnte faller utenfor rammene av oppgavens kjønnsproblematikk og vil av den grunn ikke tas med i den videre analysen. Fordelt i rom, ser det ut til at majoriteten av flatmarksgravene finnes i indre og midtre strøk, med 24 graver hver under flat mark.

Ikke flere enn 3 er påvist i ytre strøk. Den tidsmessige fordelingen, som jeg allerede har vært inne på, viser en overvekt av flatmarksgraver på 800-tallet, med en sporbar nedgang fra 900-tallet av.

F.nr.	Museumsnummer	Prestegjeld	Kjønn	Datering
4	B 2940-42	Hafslo	Mann	900-/1000
7	B 6271	Hafslo	Mann	700-tallet
8	B 5118	Hafslo	Mann	800-tallet
11	B 10578	Hafslo	Mann	700-tallet
24	B 8447	Lærdal	Mann	Yja.
34	B 10424	Aurland	Mann	Yja.
37	B 6661	Aurland	Mann	800-tallet
41	B 10670	Aurland	Mann	Ca. 900
48	B 6805	Sogndal	Mann	800-tallet
50	B 10436	Sogndal	Mann	600-/700
51	B 6928	Sogndal	Mann	600-tallet
55	B 6300	Sogndal	Mann	700-/800
60	B 8994	Sogndal	Mann	800-/900
63	B 7788	Sogndal	Mann	800-tallet
65	B 9604	Sogndal	Mann	900-tallet
67	B 8446	Lærdal	Mann	800-/900
73	B 12115	Sogndal	Mann	Mer.
76	B 7664	Luster	Kvinne	900-tallet
78	B 7066	Luster	Kvinne	Vik.
80	B 7870	Årdal	Kvinne	Yja.
81	B 7731	Aurland	Kvinne	800-tallet
90	B 9065	Sogndal	Kvinne	800-tallet
95	B 12215	Sogndal	Kvinne	600-tallet
97	B 3222	Sogndal	Ukjent	800-tallet
115	B 8361	Leikanger	Mann	700-tallet
117	B 10446	Leikanger	Mann	Yja.
119	B 10472	Leikanger	Mann	Vik.
121	B 8087	Leikanger	Mann	800-tallet
124	B 7640	Leikanger	Mann	800-/900
135	B 9169	Vik	Mann	750-800
146	B 6500 h-w	Vik	Mann	800-tallet
150	B 7554	Lavik	Mann	700-tallet
153	B 7783	Lavik	Mann	700-tallet
154	B 7784	Lavik	Mann	800-tallet
156	B 8064	Lavik	Mann	900-tallet
159	B 6438	Lavik	Mann	700-tallet
161	B 5710	Lavik	Mann	800-tallet
168	B 7516	Balestrand	Mann	700-/800
170	B 9048	Balestrand	Mann	700-tallet
174	B 11469	Balestrand	Mann	900-tallet
185	B 9060	Vik	Kvinne	Ca. 900
186	B 9061	Vik	Kvinne	Ca. 750
187	B 7761	Vik	Kvinne	Ca. 900
189	B 4160	Vik	Kvinne	800-tallet
190	B 6500 a-c, e-g	Vik	Kvinne	700-tallet

193	B 10426	Lavik	Kvinne	Yja.
203	B 5702, 8389	Balestrand	Kvinne	800-tallet
216	B 6500 d	Vik	Mann og kvinne	800-850
226	B 6642	Hyllestad	Mann	600-tallet
227	B 5866	Hyllestad	Mann	800-tallet
230	B 8272	Gulen	Kvinne	Vik.

Tabell 5.3. Tabellen viser 51 flatmarksgraver fra yngre jernalder i Sogn fordelt på kommune og etter kjønn.

Da en gravlegging under flat mark ikke uten videre kan regnes som kristen i og med at det er en skikk som har blitt praktisert i hedenske så vel som kristne kontekster, er det her nødvendig å gå inn i hver enkelt grav og se nærmere på om eventuelt andre "kristne" elementer kan være tilstede. I den sammenheng har jeg, for å kunne "sile" ut de flatmarksgravene som kan være kristne eller viser tegn på kristen innflytelse og dermed kan diskuteres i forhold til mine problemstillinger, ansett det som hensiktsmessig å vurdere forekomsten av tegn på "kristen" versus "hedensk" gravskikk. Her vurderer jeg forhold knyttet til likbehandling – ubrent versus brent – orientering, om gravene er lagt ned med båt og/eller kiste, forekomsten av gjenstander i gravgodset med "kristent" symbolinnhold og annet gravgods (tabell 5.4). To av flatmarksgravene, vist i tabell 5.3, faller her utenfor den videre analysen knyttet til spørsmålet om kristne elementer i kvinnegraver versus mannsgraver. Den ene (funnr. 216) lar seg ikke kjønnsbestemme og den andre kan betegnes som en manns- og kvinnegrav (funnr. 97).

F.nr.	Ubrent	Brent	Orientering	Båt	Kiste	"Kristne" gjenstander	Annet gravgods
4	-	-	-	-	-	-	Tveegget sverd, økseblad, saks
7	-	-	-	-	-	(5 kljåsteiner med lett innrissede kors funnet 1 meter unna)	Øks, celt, bruddstykker av et klebersteinskar
8	-	-	-	-	x	-	Enegget sverd, økseblad
11	x	-	NV-SØ	-	x	-	-
24	-	-	N-S	-	-	-	3 spydspisser
34	-	-	-	-	-	-	Pilspiss, saks, skjøve, ildstål
37	-	-	N-S	-	-	-	Tveegget sverd, pilspisser, øks, kniv, m.m.
41	-	-	N-S	-	-	-	Tveegget sverd, stridsøks, 18 pilspisser, kniv, sigd, stekepanne, jerngryte, 3 perler
48	x	-	-	-	-	-	2 eneggede sverd, øks, saks, bryne
50	-	x	-	-	-	-	Sverd

51	x	-	N-S	-	-	-	Ildstål, kniv, små bruddstrykker av jern, helle med runer (Eggjumsteinen)
55	-	x	-	-	-	-	8 pilspisser, øks, skjoldbule, bissel, kniv, skolpkniv, celt, spade/hakke, sigd, ildstål, fingerring av bronse
60	-	x	NNØ-SSV	-	-	-	2 sverd, spydspiss, øks, skjoldbule, ambolt, hammer, ringspenne
63	x	-	NV-SØ	-	x	2 bergkrystaller	Sverd, spydspiss, 6 pilspisser, kniv, bissel, 1 perle, 1 stykke rav, skiferbryne, m.m.
65	-	-	-	-	-	-	Øks, spyd
67	-	x	-	-	-	-	Tveegget sverd, spydspiss, pilspiss
73	-	-	-	-	-	-	Eneget sverd, lansespiss, øks, celt, bissel, 4 pilspisser, kniv
76	-	-	-	-	-	-	2 ovale bronsespenner
78	-	x	-	-	-	-	Vevskje, stekespidd, saks (dør)nøkkel av jern, (skrin)nøkkel av jern, bruddstykke av skrin, sigd, håndsnellehjul
80	-	-	-	-	-	-	Vevskje
81	x	-	N-S	x	-	Noen kljåsteiner med innrissede kors og et røkelseskar av bronse med ornering i keltisk stil	2 ovale bronsespenner, firkantet irsk sølvsmykke, perler, 2 armbøyler, kniv, kroknøkkel, nøkkel av jern, båtnagler, drikkehorn, stekepanne, stekespidd, 2 sakser, sigd, celt
90	x	-	Ø-V	-	-	-	Irsk ringnål av sølv, 2 ovale bronsespenner, 2 armringer, 134 glassperler, bissel av bronse, vevskje, saks, 15 kljåsteiner av kleber
95	-	-	-	-	-	-	Ryggknappspenne, 7 perler, vevskje, bryne, jernhank til skrin, celt, sigd, vevrull, kniv, saks
115	-	-	-	-	-	-	Tveegget sverd, spydspiss
117	-	-	-	-	x	-	Kolvelås, skifertakke, kniv
119	-	-	-	-	-	-	Eneget sverd, celt, bisselring (?)
121	x	-	Ø-V	-	-	-	Tveegget sverd, øks, 11 pilspisser, 2 bisselringer, ringnål av bronse, skiferbryne, skrinlås
124	x	-	-	x	-	-	Tveegget sverd, skjoldbule, pilspisser, 2 kniver, liten hammer, smedsaks, sigd, vektlodd, fil, fiskekroker, skrinbeslag, nøkkel, 2 perler

135	x	-	ØNØ-VSV	x	-	-	Eneget sverd, spydspiss, 2 skjoldbukler, hakke, jernbånd
146	-	-	NV-SØ	-	-	-	Tveegget sverd, pilspiss, øks, skjoldbule, kniv, bor, meisel, 2 jernringer, hammer, ljà, rester av treskrin
150	x	-	-	-	-	-	Eneget sverd, spydspiss, 2 økser, 2 celter, liten hammer, ambolt, 2 filer, ljà, jernlenke, nøkkel av jern, skiferbryne
153	x	-	NØ-SV	-	x	-	Eneget sverd, øks, retteget celt, skjebor, vridbor, knivblad, knivblad, kvartsbryne
154	x-	-	NØ-SV	-	-	-	Tveegget sverd, pilspiss, øks, skjoldbule, spillbrikker av bein, 1 perle, stykke brent flint
156	-	x	N-S	-	-	-	Tveegget sverd, spydspiss, øks, skjoldbule, 2 pilspisser, sigd, kjølp, 2 hadder til gryte, ildflint
159	-	x	N-S	-	-	-	Eneget sverd, spydspiss
161	-	-	-	-	-	-	Eneget sverd, øks
168	-	-	-	-	-	-	Eneget sverd, øks
170	-	x	-	-	-	-	Eneget sverd, øks, spydspiss, flintbit
*174	-	x	-	-	-	-	2 tveeggede sverd, spydspiss, 2 økser, 2 skjoldbuler, 1 glassperle, ringspenne, 4 pilspisser, bissel, seletøy, smedtang, bor, ambolt, slegge, smeltedigel, fil, knivblad, skiferbryne, nøkkel, kroknøkkel, skrinrester
185	x	-	N-S	-	-	-	2 ovale bronsespenner, irsk beslag av forgyllt bronse, glassperler, nålehus, stekespidd, sigd, vevrull, linkam, jernten (?), sylspiss (?), skrinhank, kniv, ringnål, 12 kljåsteiner,
186	x	-	N-S	x	-	-	Oval spenne, 2 bronsespenner, glassperler, håndtenshjul, jernkrok, tre jernnøkler (kroknøkler), sigd, vevskje
187	x	-	N-S	-	-	1 kljåstein med innrisset kors	2 ovale bronsespenner, trefliket bronsespenne, 107 glassperler, vevskje, sigd, celt, saks, vevrull, båtastrekk, skrinrester, 2 jernringer, nøkkel av jern, snellehjul, nål (?), m.m.
189	-	-	-	-	-	-	2 hasper til skrin, 4 beslag med nagler, øks, linhekle, saks

							(tapt)
190	-	-	NV-SØ	-	-	-	2 ovale skålformede bronsespenner, 1 mindre oval skålformet bronsespenne, irsk smykke av bronse, 5 glassperler, vevskje
193	-	-	-	-	-	-	Vevskje, celt, ardvangse
203	-	-	-	-	-	-	2 skålformede spenner, snellehjul i kleber, ryggknappspenne
226	-	x	-	-	-	-	Enegget sverd, øks, pilspiss (tapt)
227	x	-	-	-	-	-	Enegget sverd, øks
230	-	-	-	-	-	-	Pilspiss, kniv, hammer, snellehjul i kleber, sømglatte, 4 bryner, 4 flintstykker, spydfal (?), 2 små strandstein, jernslag
Sum	16	10	20	3	5	3	

*Mulig dobbelgrav.

Tabell 5.4. *Oversikt over de 49 kjønnsbestemte flatmarksgravene som er tatt med i analysen fra yngre jernalder i Sogn med opplysninger om likbehandling, orientering, forekomsten av båt og/eller kiste, "kristne" gjenstander og annet gravgods.*

En av de klareste forskjellene mellom hedensk og kristen gravskikk dreier seg om likbrenning, hvilket i jernalderen i Norden mest sannsynlig var en utpreget hedensk praksis. En branngrav i nordisk arkeologisk sammenheng er dermed per definisjon å anse som "ikke kristen" (Sellevold 2004: 141). Dette betyr nødvendigvis ikke at de totalt 16 ubrente flatmarksgravene fra yngre jernalder i Sogn er kristne, da både kremasjon og jordfeste, som tabell 5.4 viser, ble praktisert side om side i førkristen tid. Av den grunn, trengs det her andre holdepunkter i tillegg.

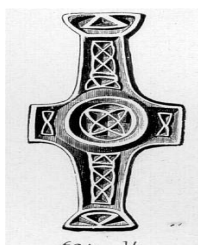
Gravenes orientering er viktig i denne sammenheng. I tråd med kristen tro ble den døde som oftest plassert øst-vest, hvilket kan tjene som en indikasjon på kristen innflytelse. Til sammenligning var det hedensk skikk å legge graven i retning nord-sør, da dødsriket, ifølge hedensk trosoppfatning lå i nord (Gellein 2007: 47). Totalt 2 av flatmarksgravene, begge ubrente, har i dette tilfellet sikker øst-vest orientering og totalt 10 gravlegginger har nord-sør orientering. I de resterende gravene er orienteringen enten ikke kjent eller oppgitt som nordøst-sørvest, østnordøst-vestsørvest eller nordvest-sørøst. Det betyr at det er problematisk å regne dem som tegn på kristen gravskikk. Det gjelder særlig dem med en nord-sør orientering, mens

dem med noe avvikende øst-vest-orientering kan i utgangspunktet være påvirket av kristen gravskikk i tillegg til topografiske forhold på stedet.

Et annet kriterium er gravgods eller mangel på gravgods og også forekomsten av gjenstander med mulig kristent symbolinnhold. I min undersøkelse er det bare 3 (2 kvinnegraver og 1 mannsgrav) av flatmarksgravene som har gjenstander som kan diskuteres som kristne symboler. Det gjelder kljåsteiner med korsdekor, et irsk røkelseskar av bronse og to bergkrystaller. I tillegg kommer 4 gravfunn med haug, røys eller båtbegravelse som har gjenstander som kan tolkes som mulige kristne symboler (tabell 5.5). Ingen av disse gravene er orientert øst-vest og forekommer ellers med et typisk hedensk gravgods (som våpenutstyr, tekstil- og kjøkkenredskaper). To av gravene under flat mark er i tillegg lagt ned med båt. Ellers er det verdt å merke seg, at hele 6 av de 7 her nevnte gravene er kvinnegraver.

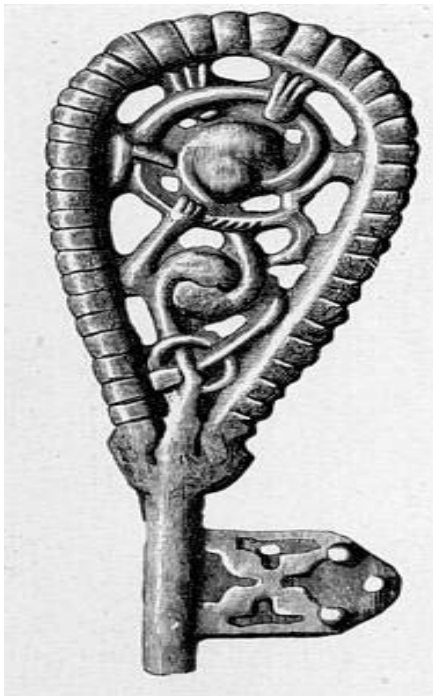
F.nr.	Museumsnummer	Prestegjeld	Kjønn	”Kristne” gjenstander	Datering
84	B 9063	Aurland	Kvinne	Armbånd av bronse med liggende likearmede kors i to rekker	800-tallet
85	B 8669 I	Aurland	Kvinne	Korsformet irsk bronsestykke med to korte og to lengre armer (fig. 5.1)	800-tallet
196	6637 a, c, e, 6649	Lavik	Kvinne	Kulerund rullestein av lys kvartsitt forsynt med to omløpende korsvis innhuggede furer for bånd eller annen innfatning. Mulig amulett.	Vik.
200	B 594-603	Leikanger	Kvinne	Forgyllet bronsekors av irsk opprinnelse.	800-tallet

Tabell 5.5. Oversikt over graver med haug/røys/båt fra yngre jernalder i Sogn med mulige kristne gjenstander i gravgodset. (N: 4).

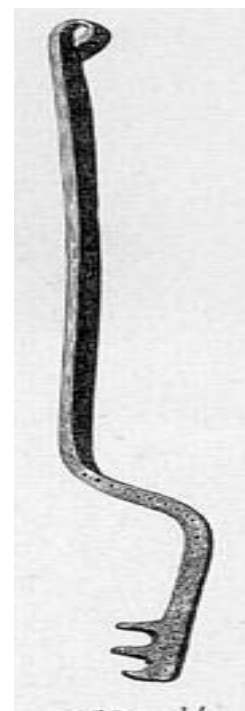

Figur 5.1. Korsformet irsk bronsestykke med to korte og to lengre armer funnet i en kvinnegrav fra 800-tallet i Aurland, Sogn (funnr. 85).

Når det gjelder innslag av nøkler (fig. 5.2 og 5.3), forekommer nøkler i 6 av flatmarksgravene og i 5 av gravene med haug, røys eller båtbegravelse. Så mange som 9 av disse gravfunnene kan tilegnes kvinner. Selv om nøkkelen kan være et symbol i form av såkalt Petersnøkler i bronse i den kristne idéverdenen, stiller jeg meg imidlertid tvilende til at nøklene i gravene her omtalt kan antas å symbolisere stort annet enn en husfrue da ingen av dem er av bronse og gravgodset for øvrig er typisk hedensk med et relativt stort utvalg våpenutstyr, tekstil- og kjøkkenredskaper, m.m. Det er heller ikke funnet gravkjepper eller vokslys i noen av gravene fra yngre jernalder i Sogn.

Figur 5.2. "Alminnelig" enskjæret jernnøkkel med ringformet håndtak av typen Rygh fig. 454. En gjenganger i gravmaterialet fra yngre jernalder i Sogn. Blant annet funnet i B 7731 (funnnr. 81).

Figur 5.3. Kroknøkkel av typen Rygh fig. 459. Også en gjenganger. Blant annet funnet 3 av denne typen i B 9061 (funnnr. 186).

Det har blitt hevdet at gravgodset generelt ble fattigere på 900-tallet, og da kanskje spesielt etter 950 (Sawyer og Sawyer 1993: 103; Krag 1995a: 32).). I den forbindelse har "sparsommelig utstyrte" graver blitt tolket som uttrykk for kristen påvirkning. En rekke ulike forskere har opp gjennom årene framlagt sine definisjoner. Jeg har her

valgt å holde meg til Kristin Gelleins forståelse av disse gravene, da det kan trekkes nære paralleller mellom tematikken i hennes analyse og denne oppgavens emne og mål. Ifølge Gellein er det således graver hvor utstyret kan tolkes som ”personlig”, det vil si gravfunn som bare inneholder draktsmykker og dermed ikke som gravgaver som strider mot den kristne idé. Ifølge Gellein kan de da kan betegnes som sparsommelig utstyrt (Gellein 2007: 52). Av flatmarksgravene fra Sogn gjenstår dermed bare ett gravfunn som fullt ut kan sies å oppfylle dette kriteriet (funnr. 76). I tillegg kommer ett gravfunn med bare draktsmykker og en vevskje (funnr. 190) og et annet med draktsmykker og et snellehjul (funnr. 203). I hver av disse tre kvinnegravene forekommer ovale skålformede bronsespenner. Den ene spennetypen, vist i fig. 5.4, ble funnet i graven fra Luster og spennetypen i fig. 5.5 kom for en dag i Balestrand.

Figur 5.4. To ovale bronsespenner av typen Rygh fig. 644. Ble funnet under flat mark i en kvinnegrav datert til 900-tallet (B 7664, funnr. 76).

Figur 5.5. To ovale bronsespenner av typen Rygh fig. 652. Funnet i flere av kvinnegravene under flat mark datert til 800-tallet.

5.6 Oppsummering

Av totalt 230 gravfunn fra Sogn, som forholdsvis sikkert kan dateres til yngre jernalder, er det mulig å spore en klar overvekt av mansgraver i forhold til kvinnegraver – en fordeling temmelig lik landsgjennomsnittet. Videre ser det også ut til å forekomme langt flere markerte begravelser enn flatmarksbegravelser – i alt 144 mot 51. Gravenes fordeling i tid og rom viser at ytre strøk har svært få gravfunn fra yngre jernalder sammenlignet med midtre og indre strøk hvor antallet er langt høyere

(og jevnere). Tatt i betraktning at ytre strøk dekker et mindre geografisk område, også med mindre jordbruksland i forhold til de to andre sonene, er dette et ikke helt overraskende resultat. Den tidsmessige utviklingen viser en klar forskjell mellom merovingertid (30 gravfunn) og vikingtid (144 gravfunn). Dateringene viser også en økning av gravfunn fra 800-tallet av til 900-tallet i forhold til foregående århundrer, med en nesten total mangel på gravfunn fra etter årtusenskiftet. Det er også langt flere ”hedenske” graver i forhold til ”kristne” i Sogn, hvorav så få som 7 graver kan sies å ha gjenstander med mulig kristent symbolinnhold. I tillegg kommer 3 graver som kanskje kan karakteriseres som sparsommelig utstyrte graver og 2 ubrente flatmarksgraver med sikker øst-vest orientering. Hele 10 av disse 12 gravfunnene er kvinnegraver og er konsentrert til midtre og indre strøk.

En nærmere diskusjon om kjønnsfordelingen av disse gravfunnene og hvordan mulige kristne elementer i gravmaterialet fra yngre jernalder kan tolkes vil jeg ta for meg i neste kapittel.

Kapittel 6. Spor etter kristen innflytelse?

6.1 Innledning

For å kunne ta stilling til om kristen innflytelse har gjort seg gjeldende i hedensk tid, og hvordan den i tilfelle ga seg til uttrykk, vil jeg nå se nærmere på utbredelsen av gravskikk i en romlig og tidsmessig sammenheng. Jeg vil da diskutere mer inngående de tidligere skisserte kriterier for kristen gravskikk. Det gjelder her særlig forekomsten av gjenstander med mulig kristent symbolinnhold i gravmaterialet og den kjønnsmessige fordelingen av disse. Komparasjon med forholdene i Hordaland vil også trekkes inn her.

6.2 Gravskikken i rom og tid

Som vist i forrige kapittel, økte antallet graver tydelig på 800-tallet i Sogn i forhold til perioden før (diagr. 5.3). Tradisjonelt er markante økninger i gravfunn blitt forklart i henhold til bosetningsekspansjon og befolkningsøkning (Holmsen 1977; Myhre 1996; m.fl.), men kan ifølge Kristin Gellein også tolkes som et ”uttrykk for ideologisk maktkamp og sosialt stress”, da vikingtiden var en periode preget av sterke interessekonflikter under rikssamlingen og kristen påvirkning (Gellein 2007: 72). Mot denne bakgrunn er det ikke usannsynlig at økningen av hedenske graver på 800-/900-tallet i Sogn (diagr. 5.4) kan ha skyldtes et økt behov for å markere hedensk tilhørighet, nærmest som en motreaksjon på den nye religionen som gjorde seg gjeldende. Ifølge Gro Steinsland er det ”et velkjent fenomen at det i situasjoner av ideologisk konflikt, der nye impulser truer nedarvete tradisjoner, skjer en bevisstgjøring og aktivering av det egne”, hvorav ”det førkristne ragnarok-komplekset aktiveres som en motvekt mot og et tilsvarende svar til den kristne forkynnelse om dommedag og verdensundergang” (Steinsland 1995: 24).

Med en markert nedgang i antall gravfunn fra 900-tallet av er funnsituasjonen en annen, med et påfallende fravær av gravfunn etter tusenårsskiftet i Sogn. Knyttet opp mot spørsmålet om tidspunktet for den hedenske gravskikkens opphør, er dette en utvikling i tråd med enkelte forskeres oppfatning om at den hedenske gravskikken var i klar tilbakegang fra ca. 950 av i Sør-Norge (Sawyer og Sawyer 1993: 103; Krag

1995a: 32). Situasjonen for samme periode i Hordaland, hvor så få som 5 av totalt 502 graver fra yngre jernalder kunne dateres innenfor 1000-tallet, ikke bare bekrefter, men også forsterker dette inntrykket (Gellein 2007: 44). Det ser med andre ord ut til at den hedenske gravskikken enten fullt ut eller delvis opphørte omkring år 1000 i Sogn. Her må det imidlertid tas visse forbehold i og med de 51 gravene nevnt i forrige kapittel med kjent ytre markering som ikke kunne dateres nærmere enn til vikingtid og yngre jernalder generelt.

Nedgang i tallet på hedenske graver er i denne sammenheng ikke det eneste tegn på kristendommens fremmarsj. Steinkors vitner om det samme. Her er 16 av de om lag 61 (små og store) steinkorsene som er funnet på Vestlandet, oppført i Sogn og Fjordane (Gabrielsen 2007: 258-259). Fra Sogn, nærmere bestemt Eivindvik i Gulen kommune (ytre strøk), ble det reist to frittstående kors – ett av norsk-keltisk type ved kirkegårdsporten og et annet av norsk-anglisk type, nær en offerkilde i en bakkehelling like ved. Det er hevdet at korsene kan ha blitt reist på stedet av strategiske årsaker, i nær tilknytning til Gulatinget og i forbindelse med at tinglyden tidlig tok til kristendommen (Birkeli 1979). Ifølge Kristine Holme Gabrielsen fremstår kongen som en sannsynlig initiativtaker da det måtte makt og ressurser til for å få produsert, transportert og oppført slike kors (Gabrielsen 2007: 243).

I likhet med steinkorsene i Eivindvik, vitner et av de første dokumenterte kirkestedene i Sogn, Kaupanger i Sogndal – mest sannsynlig etablert i første halvdel av 1000-tallet – om at kristendommen var i ferd med å sette varig fotfeste også i indre strøk ved utgangen av vikingtiden (Brattekværne 2006: 103).

6.3 Ubrente flatmarksgraver og orienteringen av dem

Ubrente flatmarksgraver med øst-vest orientering er som tidligere gjort rede for, tolket som uttrykk for kristen påvirkning. Denne tolkningen kan imidlertid diskuteres og er ikke umiddelbart gitt da ubrente graver mest sannsynlig var et kjent fenomen på Vestlandet allerede i førromersk jernalder, og altså forut for Kristi fødsel (Shetelig 1912: 13). Det er også blitt påpekt at forestillingen om øst-vest orientering som uttrykk for en kristen gravskikk verken har støtte i utsagn i bibelen eller er kjent som praksis i den eldste kirke. Det er derfor ikke helt uproblematisk å a priori avgjøre

hvilke av disse elementene som representerer henholdsvis hedensk eller kristen skikk (Gräslund 2001: 46).

Selv om det kan være grunn til å uttrykke forbehold, tyder likevel mye på at likbrenning i nordisk jernalder var en utpreget hedensk skikk. Problemet dreier seg dermed om at jordfesting kan forekomme i både hedenske og kristne kontekster (ibid.: 45). Tendensen i gravmaterialet fra Sogn er at gravskikk med jordfesting forekommer i ulike kontekster, i så vel graver lagt i haug, røys og/eller med båt som i flatmarksgraver. Et visst usikkerhetsmoment knyttet til denne diskusjonen, er at funnopplysningene ofte er for usikre og mangelfulle til at man med sikkerhet kan avgjøre hvor mange av gravene fra yngre jernalder i Sogn som var brent eller ikke. Dette kan, som Gellein har påpekt, blant annet også skyldes de dårlige bevaringsforholdene for brente og ubrente bein i jordsmonnet på Vestlandet (Gellein 2007: 48).

Når det gjelder gravenes orientering har det på noen av de større gravfeltene på kontinentet vært mulig å se utviklingen i gravskikken fra nord-sør til øst-vest orientering over flere århundrer, med et merkbart skifte til øst-vest fra 300-tallet av (Hoftun 2001: 319). Tidsmessig sammenfaller dette med kristendommens frammarsj i disse områdene lenger sør i Europa. Det er derfor grunn til å anta at endringen i gravorientering kan ha vært et resultat av den tidligste kristningsprosessen her. Dette kan også ha vært tilfelle i andre områder, etter hvert som kristendommen bredte seg nordover. Likevel kan en sikker øst-vest orientering av den døde bare konstanteres i to av flatmarksgravene fra Sogn. Selv om begge er ubrente graver og kan dateres til 800-tallet, lar det seg likevel vanskelig gjøre å med sikkerhet avgjøre på grunnlag av et såpass begrenset materiale om øst-vest orientering i seg selv uttrykker kristen påvirkning.

I seg selv er ikke flatmarksbegravelser med jordfesting og øst-vest orientering tilstrekkelig til å betegne en grav som kristen eller kristent influert. En kombinasjon av flere kriterier gir derimot et langt sikrere grunnlag for en slik tolkning. Sparsommelig gravgods eller gjenstander med mulig kristent symbolinnhold er derfor også interessant å vurdere mot disse trekkene i gravskikken.

6.4 Sparsommelig utstyr

Graver som mangler gravgoods eller er sparsommelig utstyrt, er trekk som har vært tolket som tegn på kristen påvirkning (bl.a. Fett 1968; Hernæs 1995; Gräslund 2001). Hva som ligger i begrepet ”sparsommelig” er likevel problematisk. Der noen forskere har hevdet at sparsommelig utstyr snarere bør karakteriseres som ”personlig” utstyr som er knyttet til drakten (smykker, o.l.) den gravlagte fikk med i graven, har andre tatt utgangspunkt i en videre definisjon, ved å også innlemme våpen som en del av det personlige utstyret. Per Hernæs har i sin analyse av gravmateriale fra Rogaland benyttet en slik innfallsvinkel. Som ”sparsommelig” utstyrte graver regner han blant annet en skjelettgrav i båt ”med en samling båtnagler og en skjoldbule”, en liten gravhaug ”med en spydspiss og noen ubestembare jernfragmenter” og en båtgrav i haug med ”bare en større samling båtnagler” (Hernæs 1995: 95-96). Verken båter eller våpen kan defineres som sparsommelige ut fra verdien av slike objekter. Her benyttes begrepet tydeligvis mer om kvantitet, det vil si et lite *antall* objekter. En relativt stor andel av gravene fra yngre jernalder i Sogn har bevart få gjenstander.

Jeg vil, i likhet med Kristin Gellein, gå ut i fra at slike graver ikke kan betegnes som ”sparsommelige” i vanlig betydning og at de heller ikke kan tolkes som resultat av kristen påvirkning. Da virker det mer plausibelt å ta utgangspunkt i oppfatningen om gravfunn som bare inneholder objekter knyttet til selve klesdrakten til den avdøde. Bare ett gravfunn, en kvinnegrav under flat mark, fra Sogn kan helt beskrives slik. I tillegg kommer to mer usikre kvinnegraver under flat mark med bare draktsmykker og en vevskje i den ene og et spinnehjul i den andre. En kljåstein funnet i fotenden av en kvinnegrav på middelalderkirkegården ved Mariakirken i Bergen, er imidlertid et eksempel på at tekstilredskaper også finnes i klart kristne begravelser, og kan således også ha hatt en symbolsk betydning trolig knyttet til kjønnsidentitet (Lorvik 2009: 65). Også i andre kristne graver fra middelalderen er det påvist personlig utstyr knyttet til drakten. Det er blant annet påvist i begravelser fra Nonneseter kloster i Bergen (Øye 2009: 15).

Siden kjønnsbestemming av mannsgraver fra jernalder tradisjonelt har vært basert på våpen, og at graver der den avdøde bare er utstyrt med våpen vanskelig kan tolkes som kristen påvirkning, blir bildet skjevt siden draktsmykker og spenner som oftest

assosieres med kvinner, noe også Gellein påpeker (2007: 67). Dette viser problemet med en slik tilnærming. En såpass uklar definisjon av begrepet ”sparsommelig”, knyttet til draktutstyr, medfører således visse metodiske problemer med hensyn til representativitet og kjønn. I denne forbindelse er det også en mulighet for at de tre ”sparsommelig” utstyrte gravene fra Sogn representerer kvinner fra lavere sosiale lag i samfunnet. Heller ikke det er imidlertid uproblematisk. Ved å dele inn kvinnegraver fra merovinger- og vikingtid i tre grupper etter kriterier basert på status, mener Bergljot Solberg at visse gjenstander markerer ulik rang (Solberg 1985: 67-68). Gruppe 1 utgjør her det laveste sjiktet og omfatter kvinnegraver med fem eller flere perler og/eller tekstilutstyr. Gruppe 2, som utgjør et slags mellomsjikt, har fått minst én konisk eller oval spenne i tillegg til nøkler, perler, jordbruks- og tekstilredskaper med seg i graven. Gruppe 3 representerer kvinner i det øverste sosiale sjiktet, det vil si de rikeste kvinnegravene, og inneholder i likhet med gravene i gruppe 2 nøkler, perler, jordbruks- og tekstilredskaper, men har til gjengjeld flere smykker (koniske eller ovale spenner og en tredje spennetype). Ut fra hennes definisjon inngår altså skålformede ovale spenner som tegn på kvinner i et mellomsjikt eller høyere sosialt sjikt. Siden Solberg sine kategorier ikke omfatter utelukkende smykker eller såkalt ”personlig” utstyr, men også annet gravgods i tillegg, og dermed kan anses som tvilstilfeller, utelukker jeg likevel ikke at de mer sparsomt utstyrte gravene som bare har personlig utstyr kan være resultat av kristen innflytelse.

6.5 Mulige kristne symboler

Ifølge Ian Hodder er et symbol et objekt eller en situasjon hvis direkte, primære eller bokstavelige betydning også henviser til en annen indirekte, sekundær og billedlig betydning (Hodder 1982: 11). I og med at symbolenes betydning framforhandles innenfor forskjellige kulturelle og sosiale rammeverk og ideologier, må en være oppmerksom på at betydningen kan skifte over tid og etter konteksten de forekommer i (ibid.: 191). Dette innebærer at den hedenske konteksten – form av haug, røys, osv. – må tillegges stor betydning i tolkningen av gjenstander som mulige kristne symboler i gravene fra yngre jernalder i Sogn.

Selv om korset er et av de viktigste og mest kjente symbolemer i kristendommen, er det et symbol som har blitt brukt i mange ulike kulturer. Som resultat av det er det

også blitt tillagt mange forskjellige betydninger gjennom historien. Av den grunn kan man ikke uten videre anta at korset representerer kristen tro i enhver sammenheng. Avhengig av detaljene i utformingen og funnkonteksten, er det dermed ikke gitt at de seks gravene fra yngre jernalder i Sogn med korsformede gjenstander eller gjenstander med korsdekor (tab. 5.4 og 5.5) uttrykker kristen påvirkning. To av de fire gravene som har gjenstander med korsdekor – kljåsteiner med innrissede kors (funnnr. 81 og 187), et bronsearmbånd med liggende likearmede kors i to rekker (funnnr. 84) og en rullestein av lys kvartsitt med korsvis innhuggede furer for bånd eller annen innfatning (funnnr. 196) – kan betegnes som ubrente flatmarksgraver. Den ene av disse to gravene som har kljåsteiner med innrissede kors inneholder i tillegg et irsk røkelseskar av bronse. Det kan styrke tolkningen som tegn på kristen innflytelse. Det er imidlertid ellers lite som tyder på kristen innflytelse her. Samtlige av disse gravene er utsyrt med et relativt mangfoldig gravgods hvor flatmarksgravene er orientert nord-sør, i typisk hedensk retning, hvor den ene også er lagt i båt. De to andre gravene med utstyr med korstegn, er røysbegravelser. Derfor er det ikke utenkelig at korsdekoren på disse gjenstandene kan ha hatt en annen betydning i sin samtid. Enkle kors eller kryss kan ifølge enkelte forskere ha vært ment å symbolisere universet eller totaliteten i en eller annen form gjennom en horisontal eller vertikal markering av de fire himmelretningene, eller også det sentrum som krysset mellom himmelretningene markerer (Hoftun 2001: 311). Oddgeir Hoftun har også hevdet at likebeinte/armede kors, som de vi for eksempel ser i bronsearmbåndet fra den ene graven i røys datert til 800-tallet fra Sogn (funnnr. 84, tab. 5.5), alternativt kan ha symbolisert jorda og jordbearbeiding nedfelt som kors eller kryss som spor etter arden og som et tegn på fruktbarhet (ibid.: 312). Denne tolkningen kan umiddelbart virke noe søkt. Liv Helga Dommasnes mener på sin side det er grunn til å ta korssymbolikken på alvor som uttrykk for et religiøst innhold og kan ha representert en form for beskyttelse (Dommasnes 2006: 139). Det gjelder kanskje spesielt for kljåsteinene med innrissede kors. Det er en praksis som også er kjent fra middelalderen, der korsmerker forekommer forholdsvis ofte på kljåsteiner og andre gjenstander i husholdet (Øye 1988).

Når det gjelder de to røysbegravelsene med korsformede gjenstander, inneholder de et korsformet bronsestykke med to korte og to lengre armer i den ene (funnnr. 85) og et forgyllt bronsekors i den andre (funnnr. 200). Begge gravene er fra 800-tallet.

Bronsekorset, sammen med røkelseskaret fra den ene ubrente flatmarksgraven nevnt over, vitner om irsk opprinnelse og dermed om kjennskap til kristendommen på et relativt tidlig tidspunkt. Hvorvidt akkurat disse gjenstandene er blitt lagt ned i gravene fordi den avdøde har vært kristen eller har ønsket å tilføre noen av kristendommens ideer eller kraft, lar seg vanskelig avgjøre, ettersom konteksten her ellers er hedensk. Fremmede gjenstander fra insulert område, kan f.eks. være gods fra vikingferder. Man skal likevel ikke se bort fra at det i disse tilfellene kan være tegn på kristen påvirkning.

Bergkrystall har tradisjonelt blitt brukt som dåpsgaver på kontinentet eller kan ha symbolisert den hellige ånds klarhet og Marias jomfruelige renhet (Ringstad 1988: 332). Selv om det slik kan ha en kristen konnotasjon er det vanskelig å se en slik forbindelse i den eneste graven med bergkrystall fra yngre jernalder i Sogn. Det dreier seg riktignok om en ubrent mannsgrav i hellekiste under flat mark med NV-SØ orientering, men den inneholder ellers ”typisk” hedensk gravgods, nærmere bestemt flere våpen (et sverd, en spydspiss, seks pilspisser), en kniv, et bisset, en skiferbryne og andre ubestembare redskaper (funnr. 63). Dermed er grunnlaget for tynt og usikkert til å fastslå en slik sammenheng. Siden bergkrystall dessuten har vært brukt i hele forhistorien og langt opp i historisk tid som råstoff til smykkeperler, amuletter som vern mot vonde makter og forekommer i hedenske graver fra perioder da man neppe har hatt nærmere kjennskap til kristendommens symbolverden, lar det seg vanskelig gjøre å tolke bergkrystall som et symbol eksklusivt for den kristne idéverdenen. Jeg holder det imidlertid noe åpent, siden denne graven også har andre trekk som kan peke mot kristen innflytelse.

Nøkler er en annen gjenstandskategori som er blitt hevdet å ha kristne konnotasjoner. I Sogn er nøkler funnet i elleve graver. Det dreier seg blant annet om rikt dekorerte nøkler, som den vi ser et eksempel på i en ubrent kvinnegrav under flat mark datert til 800-tallet (funnr. 81, fig. 5.2). Ambjørg Reinsnos ser i sin analyse av nøkler og låser i Hordaland fra vikingtid og middelalder ingen forbindelse mellom slike nøkler og kristen påvirkning, men mener snarere at de kan ha fungert som symboler på status, kanskje spesielt knyttet til kvinnerollen som husfrue og forvalter (Reinsnos 2006: 92). Et unntak her er såkalte Petersnøkler av bronse – en type nøkler som symboliserte Peters rolle som portvakt til himmelen. Ingen slike nøkler er imidlertid funnet i

gravmaterialet fra Sogn. Til sammenligning foreligger bronsenøkler i tre gravfunn fra Hordaland som har vært diskutert som mulig tegn på kristen innflytelse (Gellein 2007: 58). Siden funnkonteksten ellers er hedensk, er imidlertid Gellein forsiktig med å dra denne tolkningen for langt. Reinsnos foreslår på sin side at bronsenøkkelen, i tillegg til sin praktiske funksjon, kan ha vært et verdighetstegn (Reinsnos 2006: 92).

Gravkjepper er nok en funnkategori i gravkontekst som har forekommet i kristne graver langt opp i middelalderen. Med utgangspunkt i Kristi gravlegging og palmegrenen som Jersusalem's pilegrimstegn, har de blitt tolket som et tegn på den enkelte kristnes seier over døden (Gellein 2007: 55-56). Gravkjepper er ikke representert i gravmaterialet fra yngre jernalder i Sogn og heller ikke fra Hordaland, men er derimot funnet i overflatemassen under gulvene i Kaupanger og Borgund stavkirker i Sogndal og Lærdal (Magnussen 2007: 49). Det er i det hele tatt bevart få funn av organisk materiale i det forhistoriske gravmaterialet fra Vestlandet.

Vokslys er enda en viktig kategori når en diskuterer kristne symboler. Men selv om lyset alltid har spilt en sentral rolle i kristendommen og folketroen generelt, finnes ingen graver med vokslys i Sogn. Det mest nærliggende eksemplet er fra Rogaland, fra Storhaug på Karmøy – den eldste skipsgraven i Norge – hvor en vokskive med en innrisset korsfigur kom for en dag (Solberg 2003: 203).

Samlet er det da syv graver fra yngre jernalder i Sogn som inneholder gjenstander som kan tolkes som mulige kristne symboler. Når disse vurderes kontekstuellet, går det fram at de er svært usikre som tegn på kristen innflytelse, men det kan likevel ikke utelukkes. En slik sammenblanding av mulige kristne symboler i tradisjonelle hedenske kontekster kan tolkes som tegn på synkretisme.

6.6 Kvinner og kristendom

Påvirket av feminismen, postprosessualistiske retninger og den økende interessen for kjønn på tvers av disipliner, er dette i arkeologien også blitt et stadig mer framtrædende tema. Feministiske perspektiver har på mange måter åpnet for diskusjon om kjønn i fortiden og har med det pekt på potensialet som ligger i kjønnsattribusjon, det vil si å synliggjøre kvinnen i det arkeologiske materialet. Måten kjønnsforhold

manifesterer seg på både mentalt og materielt, har variert fra samfunn til samfunn gjennom tidene. Det kan samtidig gjøre det vanskelig å analysere og rekonstruere kjønnssystemer i fortiden. På denne bakgrunn har det også blitt argumentert for å vurdere kjønn relasjonelt og ikke ”bare” nøye seg med det å finne kvinnen i det arkeologiske materialet, men begge kjønn (Conkey og Gero 1991: 10).

Kristendommen sto utvilsomt *på lang sikt* sto for en radikal endring av kvinners liv og sosiale status. Det er særlig to syn som er fremsatt i den forbindelse. Anne-Sofie Gräslund og Birgit Sawyer har lagt vekt på de positive sidene ved kristendommen, og ser på de nordiske kvinnene som sentrale initiativtakere i kristendommens tidligste fase (Gräslund 1987, 2001, 2003; Sawyer 1992, 2000). Gro Steinsland understreker derimot at kvinners sosiale og religiøse stilling ble sterkt redusert som følge av den nye religionen (Steinsland 1985; 2005). Kvinner ble for eksempel stengt ute fra å lede gudstjenesten. Det var en stor overgang fra det som hadde vært vanlig i hedendommen, der kvinner ”hadde sin naturlige plass i kultlivet og også var vel representert i maktenes verden” (Steinsland 2005: 436).

I kontrast til funnsituasjonen i Sverige, med over 1100 graver fra vikingtidsgravfeltet i Birka alene, lar det seg på bakgrunn av det lave antall graver med mulig kristen påvirkning fra Sogn vanskelig gjøre å kaste vesentlig nytt lys over spørsmålet om kvinners rolle i den tidligste kristningsprosessen på Vestlandet. Etter denne gjennomgangen er det i alt bare tolv graver av til sammen 230 graver fra Sogn som kan trekkes inn i en slik diskusjon. Av disse kan to betegnes som ubrente flatmarksgraver med sikker øst-vest orientering. Videre har syv graver gjenstander med mulig kristent symbolinnhold og tre graver kan helt eller delvis karakteriseres som sparsommelige i den forstand at det er lite gravgods og/eller bare knyttet til drakten. Av disse tolv gravene er det imidlertid en overrepresentasjon av kvinnegraver – i alt ti graver, hvorav én er datert til 700-tallet, seks til 800-tallet, to til 900-tallet og én mer generelt til vikingtid. Dette har paralleller til situasjonen i Hordaland, hvor til sammen atten av nitten graver med mulig kristen påvirkning er kvinnegraver (Gellein 2007: 66). På bakgrunn av mønsteret som her tegner seg, kan det argumenteres for at overvekten av kristne elementer og/eller symboler i kvinnegraver i forhold til mannsgraver tyder på at kvinner var mer åpne for kristne impulser enn menn i senhedensk tid på Vestlandet. Det kunne derfor vært interessant

å undersøke om dette også ville være tendensen i Sogn og Fjordane som helhet og i Rogaland for om mulig kunne gi denne tendensen et bedre underlag.

6.7 Kristen innflytelse og problemet omkring tolkning og flertydighet

Selv om kunnskapspotensialet i gravene er stort, er det likevel ikke representativt for samtidens samfunn som helhet, i og med at ikke alle de døde ble lagt i markerte graver som har latt seg gjenfinne av arkeologer i dag. Dersom det er riktig at de markerte gravene er tegn på råderett over eiendom/jord, slik flere arkeologer har sannsynliggjort, representerer de et stratifisert samfunn og et øvre sjikt i befolkningen. Når kvinnegraver er langt færre enn mannsgraver – 1 : 4 – sier det i tilfelle også noe om kjønnsrelasjoner i et slikt bilde. De gravlagte kvinnene kan være enker, døtre eller som på annen måte har innehatt slik råderett. (bl.a. Øye 1995). Kvinner som selvstendige eiendomsinnehavere kan således ha virket som brobyggere mellom hedendom og kristendom fordi de kunne vise sjenerøsitet overfor kirkens representanter (Sawyer 1992: 13). Da er det også interessant å se på tendensen i funnene i forholdet mellom menn og kvinner. Når det er flere flatmarksgraver blant kvinne- enn mannsgravene kan det skyldes at eventuell råderett i slike tilfeller ble nedtonet – og ikke nødvendigvis tegn på kristen innflytelse. Når flere trekk som tyder på mulig kristen innflytelse har en overvekt i kvinnegraver, kan det vært tegn på at kvinner med høy posisjon var mer åpen og tiltok seg en mer aktiv rolle, slik det blant annet er tegn på i Sverige.

Den hedenske gravskikken var, som gravmaterialet fra Sogn viser, såpass variert at det er vanskelig å fastlå sikkert hvilke trekk som indikerer kristen påvirkning eller ikke. Hva den eventuelle kristne innflytelsen rent ideologisk kan ha representert, er heller ikke lett å bedømme. Det er ikke umulig at noen individer – særlig da kvinner ut fra funnene å dømme – eller grupper kan ha innlemmet Gud, Kristus og Jomfru Maria i den hedenske gudeverdenen da hedendommen var en åpen religion. Den verken fornektet eller demoniserte andre folkeslags guder og hindret dermed heller ikke mennesker i å ta i bruk kristne symboler dersom disse skulle vise seg å være virkekräftige (Steinsland 1995: 13). Men det er ikke dermed sagt at man uten videre kan gå ut fra de som ble gravlagt var kristne, selv om det forekommer ”kristne” elementer i gravskikken eller gjenstander som kan ha mulig kristent symbolinnhold. I

så måte, kan det ikke dreie seg om noen kristen påvirkning på kristendommens premisser, men heller en inlemming av det hedenske med noen ekstra guder – en form for synkretisme. En slik utvikling skulle ikke nødvendigvis gi seg noe spesielt utslag i gravskikken, annet enn som supplement med et eller annet kristent tillegg. Det forholdsvis lave antall graver med mulige kristne elementer fra Sogn kan være en indikasjon på det. Som følge av religionsblanding er det klart at hedendommen fortsatt var dominerende i yngre jernalder i Sogn. Det viser at det er vanskelig å tolke forekomsten av enkelte elementer eller symboler som klare tegn på kristen innflytelse når gravmaterialet ellers bygger på en hedensk tradisjon.

De metodiske tilnærmingene, benyttet av flere forskere, har som vist innebygde svakheter og materialet kan tolkes på flere måter. Å komme frem til sikre kriterier for å skille hedensk og kristen gravskikk fra hverandre byr i det hele på flere utfordringer enn løsninger. Mangelfulle opplysninger om eksempelvis orientering og likbehandling, som blant annet kunne vært nyttige for å klargjøre funnkonteksten sikrere, er en av de viktigste årsakene til dette.

6.8 Oppsummering

Når det gjelder romlig og tidsmessig fordeling tyder mangelen på gravfunn på at hedensk gravskikk opphørte eller var i sterk tilbakegang rundt og etter tusenårsskiftet i Sogn. Steinkorsene i Eivindvik og kirkestedet Kaupanger i Sogndal trolig fra første halvdel av 1000-tallet, befester dette inntrykket ytterligere. Dette vitner også om at kristendommen for alvor var i ferd med å sette spor i indre så vel som ytre strøk av Sogn ved utgangen av vikingtiden.

I alt 16 ubrente flatmarksgraver er dokumentert fra Sogn fra yngre jernalder. Et spørsmål som jeg har vurdert, er hvorvidt dette skyldes kristen påvirkning. Tidsutviklingen tyder på at dette ikke trenger å være tilfelle. Når jeg vurderer andre forhold rundt gravskikken, som brenning versus jordfesting og gravenes orientering, ser en at brenning og jordfesting forekommer side om side i graver med haug/røys/båt og i flatmarksgraver gjennom hele yngre jernalder. Variasjon syntes også ha vært regelen når det gjelder orientering. Bare to av de ubrente flatmarksgravene kan med

sikkerhet betegnes som øst-vest orientert (funnr. 90 og 121). I disse gravene er det imidlertid ingen andre elementer som kan betegnes som kristne spor.

Ved å diskutere hva som kan benevnes som sparsommelig utstyrte graver har jeg valgt å se våpen som et typisk hedensk gravutstyr. Samlet er det én grav fra Sogn som bare hadde utstyr knyttet til drakten. I tillegg kan to andre gravfunn med bare draktsmykker og en vevskje i den ene og et snellehjul i den andre regnes under denne kategorien. Tekstilredskaper finnes også i klart kristne begravelser funnet på middelalderske kirkegårder (Lorvik 2009). Alle tre er flatmarksgraver, men med unntak av graven med draktsmykker og en vevskje som er orientert nordvest-sørøst, foreligger det ellers ingen opplysninger om likbehandling eller orientering. Det er likevel ikke usannsynlig at de sparsommelige gravene kan være tegn på kristen innflytelse.

En annen metode som i senere år har blitt brukt til å spore kristen innflytelse i gravene, er å undersøke forekomsten av gjenstander med mulig kristent symbolinnhold. Med mulig unntak av et korsformet bronsestykke og et forgylt bronsekors i to kvinnegraver lagt i røys fra 800-tallet og et røkelseskar i en ubrent kvinnegrav under flat mark fra 800-tallet, kan de resterende symbolene vanskelig tolkes entydig som kristne. Uten at jeg utelukker dette. I så tilfelle, indikerer dateringen av disse gravene – fem er tidfestet til 800-tallet, én til ca. 900 og én mer vidt til vikingtid – at kristendommen kan ha vært godt kjent og på frammarsj allerede i tidlig vikingtid i Sogn. Tar man her også med de to eneste ubrente flatmarksgravene med sikker øst-vest orientering fra 800-tallet og de tre sparsommelig utstyrte gravene datert til henholdsvis 900-/, 700-/ og 800-tallet, forsterkes dette inntrykket ytterligere.

Kjønnsfordelingen av de tolv gravene med mulige kristne elementer, viser en klar overvekt av kvinnegraver sett i forhold til mansgraver. Dette er også et trekk som kom fram i analysen av gravmaterialet fra Hordaland. Det kan åpne for at kvinner kan ha vært mer villige til å inkorporere kristne elementer og symboler i den hedenske forestillingsverdenen enn menn. Trass i metodiske forbehold, er dette et spennende trekk som gir grunnlag for videre analyse av flere områder.

Kapittel 7. Avslutning

Det er mange aspekter som må vurderes i en diskusjon om kristen innflytelse i hedensk tid. Denne oppgaven har derfor hatt både en empirisk og metodisk dimensjon som igjen fouter teoretiske refleksjoner knyttet til tolkning av kjønn og graver som kildemateriale. Med utgangspunkt i noen få sentrale spørsmål har siktemålet vært å belyse sluttfasen av hedendommen her til lands og kristningsprosessens tidligste fase på grunnlag av arkeologiske gravmaterialet fra yngre jernalder i Sogn. Her har fokus vært rettet mot kjønnsaspekter for å gi et bredere og dermed bedre grunnlag for diskusjon omkring kvinners rolle i den tidligste kristningsprosessen på Vestlandet.

Undersøkelsen har omfattet totalt 230 gravfunn fra yngre jernalder i Sogn. Målet har vært å belyse problemstillinger i et makroperspektiv og vurder materialet i forhold til de tre hovedsonene i Sogn – ytre, midtre og indre strøk, for å se om det tegner seg ulike mønstre i tid og rom. Gjennom en analyse av gravskikk i denne perioden har jeg kommet til at såkalte ”kristne” graver, det vil si graver med trekk som er kjent som typisk kristne elementer, slik som blant annet ubrente flatmarksgraver med øst-vest orientering. Dette har ikke latt seg påvise i mer enn to graver. Gravskikken i yngre jernalder i Sogn er, som mønsteret på landsbasis, svært varierende. Dette har gjort det vanskelig å stadfeste kristen innflytelse ut fra gravform og gravorientering og danner etter min analyse ikke tilstrekkelig grunnlag for å med sikkerhet kunne påvise noen tydelig kristen innflytelse. Andre indikasjoner må i så fall underbygge dette. En måte jeg har anvendt har vært å se om det fantes graver som kunne betegnes som ”sparsommelige”. Bare én flatmarksgrav oppfylte dette kriteriet, i tillegg til to mer usikre flatmarksgraver. Et sentralt spørsmål knyttet til kjønnsaspekter har vært om de sparsommelige gravene kan ha representert kvinner som tidlig var påvirket av kristendommen. Dette spørsmålet representerer mange metodiske utfordringer, og jeg har valgt å forholde meg åpen til at disse gravene også kan tolkes som tegn på kristen innflytelse. Gjenstander med mulig kristent symbolinnhold har også blitt trukket inn i diskusjonen kristen innflytelse. Igjen har tolkingen vist seg problematisk. Bare to gjenstander av i alt syv gravfunn kunne noenlunde entydig tolkes som kristent – et forgylt bronsekors og et røkelseskar av irsk opprinnelse. Om de fortsatt hadde kristent symbolinnhold for kvinnene som fikk dem med seg i graven i Sogn, er mer enn usikkert. Korset og røkelsesketet kan for eksempel ha vært gaver fra et

plyndringstokt. Selv om forekomsten av slike kristne symboler viser at vikingtidens mennesker i Sogn har hatt kontakt med kristne kulturer i utlandet og dermed også hatt kjennskap til kristendommen på et relativt tidlig tidspunkt, lar det seg vanskelig avgjøre om de regnet seg selv som kristne på bakgrunn av de (mulige) kristne symbolene når de inngikk i andre kontekster. I tillegg til at et symbols betydning kan skifte over tid, og fra sted til sted, kunne jeg heller ikke uten videre gå ut fra at de avdøde selv oppfattet de kristne symbolene som nettopp kristne. Jeg holder det likevel åpent at de syv gravene med gjenstander med mulig kristent symbolinnhold fra yngre jernalder i Sogn kan ha vært kristent influert og representerer en periode med mange kulturimpulser som kan ha resultert i en form for synkretisme.

Siden det er blitt hevdet, og til dels også sannsynliggjort, at kvinner stilte seg mer positive til den nye religionen enn menn, og at de spilte en aktiv rolle i spredningen av den i den tidligste fasen, har jeg også undersøkt om det fins en slik utvikling i Sogn. Undersøkelsen har vist at hele ti av i alt tolv graver fra Sogn med spor av mulige kristne elementer eller symboler, er fra kvinnegraver. Jevnført med funnsituasjonen i Hordaland, hvor atten av nitten graver med mulig tegn på kristen påvirkning tilhørte kvinner kunne dette være tegn på at noen kvinner fant kristendommen tiltalende og var påvirket av den. Selv om det kan fremføres metodiske svakheter, er dette likevel tydelige tendenser som åpner for spennende perspektiver.

Når de 230 gravfunnene fra yngre jernalder i Sogn ble vurdert i en nærmere tidssammenheng, ga det interessante resultater. Med utgangspunkt i gravfunn som kunne dateres til et bestemt århundre innen denne perioden, kom jeg frem til at det skjedde en betydelig økning av gravfunn på 800-tallet sammenlignet med foregående århundrer. En overvekt av disse kan betegnes som typisk "hedenske", i den forstand at de døde var lagt under haug, i røys og/eller i båt. En nærliggende forklaring på denne økningen er å se dette som en motreaksjon på tidens samfunnsendringer og kristne impulser, ettersom gravmaterialet fra Sogn også viste flere markerte graver på 900-tallet enn på 800-tallet. En annen forklaring kan være knyttet til sosial stratifisering og markering og hevding av råderett i en konfliktfylt periode. Undersøkelsen viste også en betydelig overvekt av markerte graver i forhold til flatmarksgraver i hele vikingtiden. Likevel er markerte graver langt vanligere i midtre og indre strøk enn i

ytre strøk som i større grad var godsområder og hvor folk dermed ikke trenger å ha hatt samme råderett som lenger inne i Sogn, slik Iversen har vist i sine studier. Flatmarksbegravelser forekom bare i syv tilfeller på 900-tallet, med i overkant av dobbelt så mange graver under flat mark datert til 800-tallet. Det er også interessant å se dette i et kjønns- og maktperspektiv i tillegg til et religiøst. Basert på fravær av gravfunn etter tusenårskiftet, ser det imidlertid ut til at den hedenske gravskikken med markerte begravelser og gravgods var i ferd med eller hadde opphørt i Sogn på dette tidspunkt. Dette viste seg også å være et parallellt trekk i gravmaterialet fra Hordaland. Også steinkors og kirkesteder viser at kristendommen var i ferd med slå rot i indre så vel som ytre deler av Sogn i løpet av 1000-tallet.

Samlet viser gravmaterialet fra yngre jernalder bare svake indikasjoner på kristen innflytelse i Sogn, tidligst fra 800-tallet av. Dette antyder at kristningsprosessen kan ha foregått over lengre tid og dermed blitt innlemmet i den gamle troen og sedvanene. Fraværet av hedenske graver etter tusenårskiftet, sammen med de første steinkors og kirkesteder, tyder på at det avgjørende gjennombruddet for kristendommen skjedde relativt hurtig, og neppe før inn på 1000-tallet.

Undersøkelsen av gravmaterialet har likevel vist at hedendommen fortsatt sto sterkt i yngre jernalder i Sogn. Menneskene kjente nok til kristendommen gjennom sine utenlandstokt i vikingtiden og tok også opp elementer i gravskikken i Sogn. Om kvinner spilte en mer aktiv rolle enn menn i den tidligste fasen av dette skiftet i sentrale deler av Vestlandet, som i Sogn og Hordaland, står således fortsatt åpent. Undersøkelsen gir få sikre holdepunkter, men også interessante indikasjoner på at de hadde en brobyggende funksjon mellom hedendom og kristendom – om enn ikke så tydelig og konkret som uttrykt på Dynna-steinen.

SUMMARY

The subject of this thesis relates to the latest phase of paganism in Norway. My aim is to trace possible Christian impulses in the archaeological record, by analysing the burial practices in the region Sogn in western Norway in a long time perspective, stretching from the latter part of the 6th century to around 1100 when the Church organisation was more firmly established. My over all aim has, however, been to shed light on the early Christianisation in this part of the county from a gender perspective. It has been claimed that women played an important role in the early Christianisation of Scandinavia, and that women harboured a more positive attitude towards the new religion than men. Is this true also in Norway? Except one analogue study of burials from the neighbouring county Hordaland from 1997, no previous attempts has been made to shed light on this question in Norway. By analysing the region to the north, Sogn, a broader picture of this process in central parts of western Norway may emerge – an area that played an important role in the unification process of the country and Christianisation of in the transition phase from the Viking Age into the Middle Ages.

The analysis included a total of 230 graves from Sogn from this period, of which 200 could be identified as for gender, and have constituted my research material. 49 of the burials were female and 151 male. The study showed an interesting spatial and chronological pattern whereas most of the graves throughout the whole of the period were found in the middle and innermost regions of Sogn. By dividing the graves that could be dated within whole centuries into groups, I found that there was a significant increase in the number of graves in the 9th century compared to previous time periods. There was also an additional increase in the number of typically “pagan” graves marked with mounds or cairns compared to the number of “Christian” graves with no visible marking above ground in the 10th century. Combined with the absence of grave finds at the turn of the 11th century, my investigation showed that the practice of pagan burial customs was in decline, and may even have been abandoned altogether at the end of the Viking Age in Sogn.

By using criteria such as cremation versus inhumation, the outer form of the graves, the orientation of the graves, the amount of grave goods placed in them and the

occurrence of objects that might be interpreted as Christian symbols, I found that only twelve late Iron Age grave finds in Sogn could possibly be discussed as signs of Christian rituals or symbols. Interestingly, ten of the twelve graves were women's graves. This clear overrepresentation of possible Christian elements in female burials, does not seem accidental and may, although the number is small, serve as an indication that women found the new religion more appealing than men in the earliest phase of the conversion. As the same trend also appeared in the grave material from Hordaland, where as many as eighteen out of nineteen grave finds with possible Christian elements belonged to women, this view is further supported. Although I also stress and point out the methodological weaknesses connected to the problem of interpreting the often ambiguous criteria commonly used for tracing possible Christian influence in prehistoric graves, I find it hard to neglect these tendencies that appear in the grave material from both Hordaland and Sogn. Hopefully, they will prove fruitful in opening up new exciting perspectives and also inspire further research on the subject in Norway.

Appendiks

I

*INDRE STRØK

Mannsgraver

F.nr	Museumsnummer	Prestegjeld/Sokn	Gård	Gnr./Bnr.	Datering	Litt./datert av
1	B 6295	Luster/Fortun	Saude	10/1	600-tallet	Fett 1954, Dommasnes 1976
2	B 4165	Luster/Fortun	Bolstad	20/7	600-tallet	”
3	B 3227, 3721	Luster/Dale	Sørheim	57/1	700-tallet	”
4	B 2940-42	Luster/Nes	Høyheim	71/4	900-/1000	”
5	B 4404	Hafslo/Fet	Fet	19/2	800-tallet	”
6	B 3170, NM 18699	Hafslo/Fet	Melheim	21/18	Vik.	”
7	B 6271	Hafslo/Fet	Melheim	21/11	700-tallet	”
8	B 5118	Hafslo/Fet	Veum	25/1	800-tallet	”
9	B 865-69	Hafslo/Hafslo	Lomheim	11	800-tallet	”
10	B 5119	Hafslo/Hafslo	Lomheim	11	800-tallet	”
11	B 10578	Hafslo/Hafslo	Sterri	62/4	700-tallet	”
12	B 6269	Hafslo/Hafslo	Hillestad	63/19-21	700-/800	”
13	NM 18747	Hafslo/Solvorn	Sjøtun	80/8	Yja.	Fett 1955
14	B 1803, 1842-43	Hafslo/Solvorn	Vollåkra	85/1	700-tallet	Fett 1955, Dommasnes 1976
15	B 1107-09	Hafslo/Solvorn	Ornes	91/17	Vik.	”
16	B 6799	Hafslo/Solvorn	Ornes	91/17	800-/900	”
17	B 1719-28	Årdal/Årdal	Årdalst.	4/1	Ca. 900	Fett 1952, Dommasnes 1976
18	B 8248	Årdal/Årdal	Moa	10/1	Vik.	Fett 1952
19	C 1779-83	Årdal/Årdal	Seim	32/1	Yja.	Fett 1952
20	B 4705	Lærdal/Borgund	Nedre H.	1/3	800-tallet	Fett 1952, Dommasnes 1976
21	B 8976	Lærdal/Borgund	Nese	5/1	Vik.	Fett 1952
22	C 6777-80	Lærdal/Borgund	Berge	17/1	Yja.	Fett 1952
23	B 11242	Lærdal/Borgund	Hillestad	15	700-tallet	Dommasnes 1976
24	B 8447	Lærdal/Borgund	Æråker	30/5	Yja.	Fett 1952
25	B 8447 a, b, e	Lærdal/Borgund	Æråker	30/5	Yja.	Fett 1952
26	B 8447 c, d	Lærdal/Borgund	Æråker	30/5	Yja.	Fett 1952
27	B 8363	Lærdal/Tønjum	Ljøsno	11/1	Vik.	Fett 1952
28	B 821-22, 1016-19	Lærdal/Tønjum	Ljøsno	11/1	Yja.	Fett 1952
29	B 11389	Lærdal/Tønjum	Tønjum	16	900-/1000	Dommasnes 1976
30	B 6275	Lærdal/Tønjum	Voll	14/3	Vik.	Fett 1952
31	B 1131-33	Lærdal/Tønjum	Æri	20/8	900-tallet	Fett 1952, Dommasnes 1976

32	B 2151-60	Lærdal/Hauge	Hauge	23/2	800-tallet	”
33	B 8320	Aurland/Vangen	Vinjum	8/48	600-tallet	Fett 1954, Dommasnes 1976
34	B 10424	Aurland/Vangen	Vinjum	8/31	Yja.	Fett 1954
35	B 9008	Aurland/Vangen	P.garden	12/1	800-/900	Fett 1954, Dommasnes 1976
36	B 6467	Aurland/Vangen	Skaim	13/2-4, 7	Vik.	Fett 1954
37	B 6661	Aurland/Vangen	Låi	28/17	800-tallet	Fett 1954, Dommasnes 1976
38	B 6741	Aurland/Vangen	Belle	19/7	800-/900	”
39	B 9475	Aurland/Flåm	Brekke	49/2, 5	Yja.	Fett 1954
40	B 8038	Aurland/Flåm	Brekke	49/2, 5	800-tallet	Fett 1954, Dommasnes 1976
41	B 10670	Aurland/Flåm	Brekke	49/2, 5	Ca. 900	”
42	B 5798	Aurland/Flåm	Dyrdal	67/1, 4	900-tallet	”
43	B 10359	Aurland/Flåm	Dreggo	69/1	700-tallet	”
44	B 5970	Sogndal/Stedje	Ølnes	7/12, 20	800-tallet	Fett 1955, Solberg 1986
45	B 1870-72	Sogndal/Stedje	Nes	11/2	Yja.	”
46	B 1242-65	Sogndal/Stedje	Nes	11/1	700-/800	”
47	B 6762	Sogndal/Stedje	Foss	19/1	800-tallet	”
48	B 6805	Sogndal/Stedje	Foss	19/22	800-tallet	”
49	B 10414	Sogndal/Stedje	Rutlin	22/4	700-/800	”
50	B 10436	Sogndal/Stedje	Kvåle	23/12	600-/700	Fett 1955, Dommasnes 1976
51	B 6928	Sogndal/Stedje	Eggjum	29/3	600-tallet	Fett 1955, Solberg 1986
52	B 1178-82	Sogndal/Stedje	Eggjum	29/1	800-/900	”
53	NM 17877	Sogndal/Stedje	Eggjum	29	Mer.	Undset 1888, Dommasnes 1976, Solberg 1986
54	B 6375 II	Sogndal/Stedje	Stedje	64/5	500-tallet	Fett 1955, BMÅ 1910, Solberg 1986
55	B 6300	Sogndal/Stedje	Uglum	34/1	700-/800	Fett 1955, Solberg 1986
56	B 5158	Sogndal/Stedje	Uglum	34/1	800-tallet	”
57	B 4584	Sogndal/Stedje	R.sete	39/1	800-tallet	”
58	B 9899	Sogndal/Stedje	Reppen	55/1	800-tallet	”
59	B 4372	Sogndal/Stedje	Stedje	64/5	700-/800	”
60	B 8994	Sogndal/Kaupanger	Va.stad	96/1, 2	800-/900	”
61	B 6784	Sogndal/Kaupanger	Va.stad	96/1, 2	900-tallet	”
62	B 9485	Sogndal/Kaupanger	Va.stad	96/1, 2	900-tallet	”
63	B 7788	Sogndal/Kaupanger	Amla	106/1	800-tallet	”
64	B 9082	Sogndal/Kaupanger	Amla	106/1	Vik.	”
65	B 9604	Sogndal/Kaupanger	Amla	106/1	900-tallet	”

Sannsynlige mannsgraver

F.nr.	Museumsnummer	Prestegjeld/Sokn	Gård	Gnr./Bnr.	Datering	Litt./datert av
66	B 9170	Årdal/Årdal	Årdalst.	4/1	Yja.	Fett 1952
67	B 8446	Lærdal/Borgund	Æråker	30/5	800-/900	Fett 1952, Dommasnes 1976
68	B 109, 821-22, osv.	Lærdal/Tønjum	Ljøsno	9	800-tallet	”
69	B 9475	Aurland/Flåm	Frettheim	36/25	900-tallet	Dommasnes 1976
70	B 10353	Aurland/Vangen	Onstad	30/3	700-tallet	Dommasnes 1976
71	B 4641	Sogndal/Ukjent	Ukjent	Ukjent	800-tallet	Fett 1955, Solberg 1986
72	C 233	Sogndal/Stedje	Stedje	64	500-tallet	Nicolaysen 1860, Solberg 1986
73	B 12115	Sogndal/Norum	Ylmheim	80	Mer.	Solberg 1986
74	B 4307	Sogndal/Norum	Nornes	81/3	900-tallet	Fett 1955, Ab. 1885, Solberg 1986

Kvinnegraver

F.nr.	Museumsnummer	Prestegjeld/Sokn	Gård	Gnr./Bnr.	Datering	Litt./datert av
75	B 1096-98	Luster/Dale	Flahamar	54/1	900-tallet	Fett 1954, Dommasnes 1976
76	B 7664	Luster/Dale	Leri	58/1	900-tallet	”
77	B 5867, 10420	Luster/Nes	Nes	72/4-5	800-tallet	”
78	B 7066	Luster/Nes	Høyheim	71/4	Vik.	Fett 1954
79	B 3313, 4043	Hafslo/Hafslo	Rupheim	48/1	Yja.	Fett 1955
80	B 7870	Årdal/Årdal	Lægreid	6	Yja.	Fett 1952
81	B 7731	Aurland/Vangen	Vinjum	8/28	800-tallet	Fett 1954, Dommasnes 1976
82	B 670-74	Aurland/Vangen	Vangen	9	900-tallet	”
83	B 8991	Aurland/Vangen	Terum	14/1	Vik.	Fett 1954
84	B 9063	Aurland/Vangen	Terum	14/1	800-tallet	Fett 1954, Dommasnes 1976
85	B 8669 I	Aurland/Vangen	Tokkvam	29/1	800-tallet	”
86	B 8669 II	Aurland/Vangen	Tokkvam	29/1	7-800- tallet	”
87	B 5773	Aurland/Vangen	Veim	18/2	Vik.	”
88	B 5815 I	Aurland/Vangen	Belle	19/6, 7	600-tallet	”
89	B 9064	Sogndal/Stedje	Nes	11/2	800-tallet	Fett 1955, Solberg 1986
90	B 9065	Sogndal/Stedje	Nes	11/2	800-tallet	”
91	B 3456	Sogndal/Stedje	Kvåle	23/12	900-tallet	”
92	B 9974	Sogndal/Stedje	Notsete	35/1	800-tallet	”
93	B 6375 I	Sogndal/Stedje	Stedje	64/5	500-tallet	Fett 1954, BMA 1910, Solberg 1986
94	B 9864	Sogndal/Norum	Lomelde	82/1	Vik.	”

Sannsynlige kvinnegraver

F.nr.	Museumsnummer	Prestegjeld/Sokn	Gård	Gnr./Bnr.	Datering	Litt./datert av
95	B 12215	Sogndal/Norum	Ylmheim	80	600-tallet	Solberg 1986
96	B 9688	Sogndal/Norum	Nornes	81/15	500-tallet	Fett 1955, BMÅ 1946-47, Solberg 1986

Manns- og kvinnegraver

F.nr.	Museumsnummer	Prestegjeld/Sokn	Gård	Gnr./Bnr.	Datering	Litt./datert av
97	B 3222	Sogndal/Stedje	Nes	11	800-tallet	Ab. 1877, Solberg 1986

Ukjent kjønn

F.nr.	Museumsnummer	Prestegjeld/Sokn	Gård	Gnr./Bnr.	Datering	Litt./datert av
98	C 8618-21	Lærdal/Borgund	Nedre Kvamm	3/1	Yja.	Fett 1952
99	C 20145	Lærdal/Borgund	Husum	4/1	800-tallet	Fett 1952, Dommasnes 1976
100	B 412, 506	Lærdal/Tønjum	Ljøsno	11/1	800-tallet	”
101	B 4878	Sogndal/Stedje	Årøyne	4/1	Vik.	Fett 1955, Solberg 1986
102	B 4874	Sogndal/Stedje	Årøyne	4/1	Yja.	BMÅ/Ab. 1892, Solberg 1986
103	B 4875	Sogndal/Stedje	Årøyne	4/1	Yja.	”
104	B 4873	Sogndal/Stedje	Dvergadal	5	900-tallet	”
105	B 282	Sogndal/Stedje	Ål	21	Yja.	Lorange 1875, Solberg 1986
106	B 7414	Sogndal/Stedje	Flugheim	27	500-tallet	BMÅ 1922-23, Solberg 1986
107	NM 17890	Sogndal/Stedje	Lerheim	61/8, 12	700-/800	Fett 1954, Undset, 1888, Solberg 1986
108	B 8445	Sogndal/Stedje	Stedje	64/5	600-/700	BMÅ 1933, Solberg 1986
109	B 4964	Sogndal/Norum	Slinda	84/4	800-/900	Fett 1955, Solberg 1986
110	B 5070	Sogndal/Norum	Vines	87/1	800-/900	Fett 1955, Solberg 1986
111	B 8615	Sogndal/Norum	Midtun	74	800-tallet	”
112	B 10390	Sogndal/Kaupanger	Amla	106/1	Yja.	Fett 1954, Solberg 1986
113	B 10447	Sogndal/Kaupanger	Amla	106/1	700-/800	”

*Frode Iversen hevder i sin analyse av romlig organisering av graver og eiendomsstruktur i Hordaland og Sogn og fjordane at det er registrert totalt 40

graver i Aurland skipreide som kan dateres til yngre jernalder (Iversen 1999: 45). Det foreligger imidlertid ingen slike tall i Per Fetts registeranter eller Bergen Museums tilvekstkataloger hvor til sammen 21 gravfunn fra nevnte område er registrert og derfor tatt utgangspunkt i her. Til sammenligning, har Liv Helga Dommasnes i sin magistergradsavhandling oppgitt totalt 20 gravfunn daterbare til yngre jernalder fra Aurland (Dommasnes 1976: Appendix I og II).

II

GRAVSKIKK (INDRE STRØK)

Mannsgraver (inkl. 9 sannsynlige mannsgraver)

F.nr.	Haug	Røys	Flat mark	Båt	(Helle)kiste	Ubrent	Brent	Orientering
1	X	-	-	-	-	-	X	-
2	X	-	-	-	X	-	-	-
3	X	-	-	-	-	-	-	-
4	-	-	X	-	-	-	-	-
5	X	-	-	-	-	-	-	-
6	X	-	-	-	-	-	-	-
7	-	-	X	-	-	-	-	-
8	-	-	X	-	X	-	-	-
9	X	-	-	-	-	-	-	-
10	-	-	-	-	-	-	-	-
11	-	-	X	-	X	X	-	NV-SØ
12	-	X	-	-	-	-	X	-
13	-	-	-	-	-	-	-	-
14	X	-	-	-	-	-	-	-
15	-	X	-	-	-	-	-	-
16	X	-	-	-	-	-	-	-
17	X	-	-	-	-	-	-	-
18	-	-	-	-	-	-	-	-
19	X	-	-	-	-	-	-	-
20	-	-	-	-	-	-	-	-
21	-	-	-	-	-	-	-	-
22	-	X	-	-	X	-	-	-
23	-	X	-	-	-	X	-	-
24	-	-	X	-	-	-	-	-
25	X	-	-	-	-	-	X	-
26	-	X	-	-	-	-	-	-
27	-	-	-	-	-	-	X	-
28	X	-	-	-	-	-	-	-
29	-	X	-	-	-	-	-	-
30	-	X(?)	-	-	-	-	X	-
31	-	-	-	-	-	-	-	-
32	X	-	-	-	-	-	-	-
33	-	-	-	-	X	X	-	N (hodet)
34	-	-	X	-	-	-	-	-
35	X	-	-	-	-	-	X	-
36	-	X	-	-	-	-	-	-
37	-	-	X	-	-	-	-	S-N
38	-	-	-	-	-	-	-	-
39	-	-	-	-	X	-	-	N-S

40	-	X	-	-	-	-	-	-
41	-	-	X	-	-	X	-	-
42	X	-	-	-	X	-	-	-
43	-	X	-	-	-	-	-	NV-SØ
44	X	-	-	-	-	-	X	-
45	X	-	-	-	-	-	-	-
46	X	-	-	-	-	-	X	-
47	X	-	-	-	-	X	-	-
48	-	-	X	-	-	X	-	-
49	-	X	-	-	-	-	-	-
50	-	-	X	-	-	-	X	-
51	-	-	X	-	-	X	-	N-S
52	X	-	-	-	-	-	-	-
53	-	-	-	-	-	-	-	-
54	-	-	-	-	X	-	-	-
55	-	-	X	-	-	-	X	-
56	-	-	-	-	-	-	-	-
57	X	-	-	-	X	-	-	-
58	-	X	-	-	-	-	-	-
59	-	-	-	-	-	-	-	-
60	-	-	X	-	-	-	X	NØ-SV
61	-	X	-	-	-	X	-	-
62	-	X	-	-	-	-	-	-
63	-	-	X	-	X	X	-	NV-SØ
64	-	X	-	-	-	-	-	-
65	-	-	X	-	-	-	-	-
66	X	-	-	-	-	-	-	-
67	-	-	X	-	-	-	X	-
68	X	-	-	-	-	-	-	-
69	-	-	-	-	X	-	-	-
70	X	-	-	-	-	-	-	-
71	-	-	-	-	-	-	-	-
72	X	-	-	-	-	-	-	-
73	-	-	X	-	-	-	-	-
74	X	-	-	-	-	-	-	-
= 74	26	15	17	0	11	9	12	-

Kvinnegraver (inkl. 2 sannsynlige kvinnegraver)

F.nr.	Haug	Røys	Flat mark	Båt	(Helle)kiste	Ubrent	Brent	Orientering
75	-	x(?)	-	-	-	-	-	-
76	-	-	X	-	-	-	-	-
77	X	-	-	-	-	-	-	-
78	-	-	X	-	-	-	X	-
79	-	X	-	-	-	-	-	-
80	-	-	X	-	-	-	-	-
81	-	-	X	X	-	X	-	N (hodet)
82	X	-	-	-	-	-	-	-

83	-	X	-	-	-	-	-	-
84	-	X	-	-	-	-	-	-
85	-	X	-	-	-	X	-	-
86	-	X	-	-	-	-	-	-
87	-	X	-	-	-	-	-	-
88	X	-	-	-	-	-	X	NV-SØ
89	-	X	-	-	-	-	-	Ø-V
90	-	-	X	-	-	X	-	Ø-V
91	-	X	-	-	-	-	X	-
92	X	-	-	-	-	-	-	-
93	-	-	-	-	X	-	-	-
94	-	X	-	-	-	-	-	-
95	-	-	X	-	-	-	-	-
96	-	X	-	-	X	-	-	-
= 22	4	11	6	0	2	3	3	-

Manns- og kvinnegraver

F.nr.	Haug	Røys	Flat mark	Båt	(Helle)kiste	Ubrent	Brent	Orientering
97	-	-	X	-	-	-	-	-
= 1	0	0	1	0	0	0	0	-

Ukjent kjønn

F.nr.	Haug	Røys	Flat mark	Båt	(Helle)kiste	Ubrent	Brent	Orientering
98	-	-	-	-	-	-	-	-
99	-	X	-	-	-	-	-	-
100	X	-	-	-	-	-	-	-
101	-	X	-	-	-	-	-	-
102	X	-	-	-	-	-	X	-
103	X	-	-	-	-	-	X	-
104	X	-	-	-	-	-	-	-
105	X	-	-	-	-	-	-	-
106	X	-	-	-	X	-	-	-
107	-	-	-	-	-	-	-	-
108	-	X	-	-	-	-	-	-
109	-	-	-	-	-	-	-	-
110	-	-	-	-	-	-	-	-
111	-	-	-	-	-	-	-	-
112	-	-	-	-	-	-	-	-
113	-	-	-	-	-	-	-	-
= 16	6	3	0	0	1	0	2	-

III

MIDTRE STRØK

Mannsgraver

F.nr.	Museumsnummer	Prestegjeld/Sokn	Gård	Gnr./Bnr.	Datering	Litt./datert av
114	B 6085	Leikanger/Leikanger	Husabø	12/42	900-tallet	Fett 1954, Dommasnes 1976
115	B 8361	Leikanger/Leikanger	Husabø	12/70	700-tallet	”
116	B 1219-22	Leikanger/Leikanger	Gjerde	22/8	Yja.	Fett 1954
117	B 10446	Leikanger/Fresvik	Bøtun	40/5, 6	Yja.	Fett 1954
118	B 8841	Leikanger/Fresvik	Bøtun	40/5, 6	700-tallet	Fett 1954, Dommasnes 1976
119	B 10472	Leikanger/Fresvik	Bøtun	40/5, 6	Vik.	Fett 1954
120	B 3681	Leikanger/Feios (Rinde)	Bårlog	58/1, 2	900-tallet	Fett 1954, Dommasnes 1976
121	B 8087	Leikanger/Feios (Rinde)	Fedje	59/20	800-tallet	”
122	B 934-44	Leikanger/Feios (Rinde)	Fedje	59/12	800-tallet	”
123	B 7999	Leikanger/Feios (Rinde)	Fedje	59/12	900-tallet	”
124	B 7640	Leikanger/Feios (Rinde)	Håum	75	800-/900	”
125	B 8666	Vik/Vik	Djupvik	43/3	Vik.	Fett 1954
126	B 8999	Vik/Vik	Djupvik	43/3	Vik.	Fett 1954, Bødal 1998
127	B 8102	Vik/Vik	Seim	3/1	750-800	”
128	B 10412	Vik/Vik	Seim	3/1	900-tallet	Fett 1954, Dommasnes 1976
129	B 4048	Vik/Vik	Stadheim	5/1	Yja.	Fett 1954
130	B 9127	Vik/Vik	Voll	27	850-950	Fett 1954, Bødal 1998
131	B 4745	Vik/Vik	Hove	26/20, 22, 4	750-850	”
132	B 554-58	Vik/Vik	Hove	26/20, 22, 4	800-/900	”
133	B 2736, 2738	Vik/Vik	Hønsi	28/3	750-850	”
134	B 9059 b-e	Vik/vIk	Hopperst.	39/18	Ca. 900	”
135	B 9169	Vik/Vik	Hopperst.	39/18	750-800	”
136	B 9116	Vik/Vik	Grov	40/13, 14, 1	950-1000	”
137	B 6806	Vik/Vik	Grov	40/1	Vik.	Fett 1954
138	B 8037	Vik/Vik	Sjøtun	41	Ca. 900	Fett 1954, Bødal 1998
139	B 762-65, 1895	Vik/Vik	Sjøtun	41/48	800-850	Fett 1954, Bødal 1998, Dommasnes 1976
140	B 1068-69	Vik/Vik	Sæbø	1	Ca. 900	Fett 1954, Bødal

						1998
141	B 7739	Vik/Vik	Nummed.	8-9/5	850-900	”
142	B 4394	Vik/Vik	Holstad	29/4	Ca. 900	”
143	C 7195-96	Vik/Vik	Brekka	30/1	950-1000	”
144	B 1203-13	Vik/Vik	Brekka	30/1	850-1000	”
145	B 4306	Vik/Vik	Bø	36	Yja.	Fett 1954
146	B 6500 h-w	Vik/Vik	Skjervum	38/5	800-tallet	Fett 1954, Bødal 1998
147	B 8083	Vik/Arnafjord	Nese	64	Vik.	Fett 1954
148	B 4852-53	Lavik/Kyrkjebø	Brekke	2/3	Vik.	Fett 1954
149	B 10341	Lavik/Kyrkjebø	Brekke	2/3	Yja.	Fett 1954
150	B 7554	Lavik/Kyrkjebø	Brekke	2/3	700-tallet	Fett 1954, Dommasnes 1976
151	B 8118	Lavik/Kyrkjebø	Brekke	2/3	900-tallet	”
152	B 6598, 6637 b, d, f, g	Lavik/Kyrkjebø	Brekke	2/3	Vik.	Fett 1954
153	B 7783	Lavik/Kyrkjebø	Bjordal	18/3	700-tallet	Fett 1954, Dommasnes 1976
154	B 7784	Lavik/Kyrkjebø	Bjordal	18/3	800-tallet	”
155	B 9165	Lavik/Kyrkjebø	Bjordal	53/1	Yja.	Fett 1954
156	B 8064	Lavik/Kyrkjebø	Jetland	60/2	900-tallet	Fett 1954, Dommasnes 1976
157	B 7287	Lavik/Lavik	Mølm.dal	16/1	900-tallet	”
158	B 7071, 7294	Lavik/Lavik	Torvund	32/10	Ca. 900	”
159	B 6438	Lavik/Lavik	Øystrebø	40/3	700-tallet	”
160	B 1433-35	Lavik/Lavik	Y. Oppedal	48/4	Yja.	Fett 1954
161	B 5710	Lavik/Bre	Assheim	50/6	800-tallet	Fett 1954, Dommasnes 1976
162	B 3327	Lavik/Lavik	Haugland	58/1, 4	900-tallet	”
163	B 6655	Balestrand/Tjugum	Håum	75/8	Vik.	Fett 1954
164	B 946-53	Balestrand/Tjugum	Bale	10/30	800-tallet	Fett 1954, Dommasnes 1976
165	B 954-60	Balestrand/Tjugum	Bale	10/30	900-tallet	”
166	B 1656-68, 1765	Balestrand/Tjugum	Bale	10/30	Yja.	Fett 1954
167	B 8430	Balestrand/Vangsnes	Vangsnes	72/28	900-tallet	Fett 1954, Dommasnes 1976
168	B 7516	Balestrand/Tjugum	Ulvastad	33/2	7-800-tallet	Fett 1954, Dommasnes 1976
169	B 5061	Balestrand/Tjugum	Mundal	51-52	800-/900	”
170	B 9048	Balestrand/Fjærland	Berge	62/4	700-tallet	”
171	B 5542	Balestrand/Vangsnes	Vangsnes	72/76	800-tallet	”
172	B 690-99	Balestrand/Vangsnes	Vangsnes	72/84	900-tallet	”
173	B 707	Balestrand/Vangsnes	Vangsnes	72/84	900-tallet	”
174	B 11469	Balestrand	Askelund	7/1	900-tallet	Dommasnes 1976

Sannsynlige mannsgraver

F.nr.	Museumsnummer	Prestegjeld/Sokn	Gård	Gnr./Bnr.	Datering	Litt./datert av
175	B 11138	Leikanger/Rinde (Feios)	Berdal	74/3	900-tallet	Fett 1954, Dommasnes 1976
176	B 4327, 4390	Vik/Vik	Hønsi	28/3	Yja.	Fett 1954, Bødal 1998
177	B 8143	Vik/Vik	Grov	40/14, 13, 1	Mer.	”
178	B 12591	Vik/Vik	Voll	27/1	900-tallet	”
179	B 5551	Vik/Vik	Hove	26	Yja.	”
180	B 1622	Vik/Vik	Sæbø	1	800-850	”

Kvinnegraver

F.nr.	Museumsnummer	Prestegjeld/Sokn	Gård	Gnr./Bnr.	Datering	Litt./datert av
181	B 4161	Vik/Vik	Hove	26	800-850	Fett 1954, Bødal 1998
182	B 4841	Vik/Vik	Hove	27/20, 22	Vik.	”
183	B 4164	Vik/Vik	Hove	27/20, 22	800-850	”
184	B 708-17, 2734, 2739	Vik/Vik	Hønsi	28/3	850-950	”
185	B 9060	Vik/Vik	Hopperstad	39/18	Ca. 900	”
186	B 9061	Vik/Vik	Hopperstad	39/18	Ca. 750	”
187	B 7761	Vik/Vik	Hopperstad	39/18	Ca. 900	”
188	B 4637	Vik/Vik	Hopperstad	39/18	Ca. 900	”
189	B 4160	Vik/Vik	Tryti	37/6	800-tallet	Fett 1954, Dommasnes 1976
190	B 6500 a-c, e-g	Vik/Vik	Skjervum	38/5	700-tallet	Fett 1954, Bødal 1998
191	B 5643	Vik/Kvamsøy	Nesse	81-82	900-tallet	Fett 1954, Dommasnes 1976
192	B 12131	Vik/Kvamsøy	Målsnes	93/2	800-/900	”
193	B 10426	Lavik/Kyrkjebø	Brekke	2/3	Yja.	Fett 1954
194	B 8018	Lavik/Kyrkjebø	Brekke	2/3	900-tallet	Fett 1954, Dommasnes 1976
195	B 8117	Lavik/Kyrkjebø	Brekke	2/3	900-tallet	”
196	B 6637 a, c, e, 6649	Lavik/Kyrkjebø	Brekke	2/3	Vik.	Fett 1954
197	B 6062-63	Lavik/Kyrkjebø	Brekke	2/3	800-tallet	Fett 1954, Dommasnes 1976
198	B 8388, 10419	Lavik/Kyrkjebø	Sande	5/1	800-tallet	”
199	B 7366	Lavik/Lavik	Mølmesdal	16/1	900-tallet	”
200	B 594-603	Leikanger/Feios (Rinde)	Berdal	74/1, 3	800-tallet	”
201	B 2867	Balestrand/Tjugum	Bale	10/30	Yja.	Fett 1954
202	B 700-01	Balestrand/Vangsnes	Vangsnes	72/84	Ca. 800	Fett 1954, Dommasnes 1976
203	B 5702, 8389	Balestrand/Vangsnes	Tveiti	73/1	800-tallet	”

Sannsynlige kvinnegraver

F.nr.	Museumsnummer	Prestegjeld/Sokn	Gård	Gnr./Bnr.	Datering	Litt./datert av
204	B 104, 269, 465, 503	Balestrand/Tjugum	Bale	10/30	Yja.	Fett 1954
205	B 8027	Vik/Vik	Ovri	25/3	800-850	Fett 1954, Bødal 1998, Dommasnes 1976

Manns- og kvinnegraver

F.nr.	Museumsnummer	Prestegjeld/Sokn	Gård	Gnr./Bnr.	Datering	Litt./datert av
206	B 684-89	Balestrand/Vangsnes	Vangsnes	72/76	Yja.	Fett 1954

Ukjent kjønn

F.nr.	Museumsnummer	Prestegjeld/Sokn	Gård	Gnr./Bnr.	Datering	Litt./datert av
207	B 5854	Leikanger/Leikanger	Hola	19/1	800-tallet	Fett 1954, Dommasnes 1976
208	B 4511	Vik/Vik	Hopperstad	39/18	800-tallet	Fett 1954, Bødal 1998
209	NM 18767	Vik/Vik	Voll	27	Yja.	”
210	B 718	Vik/Vik	Hove	26	Yja.	”
211	B 835-37	Vik/Vik	Hove	26	Yja.	”
212	B 4381	Vik/Vik	Hopperstad	39	Yja.	”
213	B 328	Vik/Vik	Hopperstad	39/9	Vik.	”
214	B 1240	Vik/Vik	Sæbø	1/26	Yja.	”
215	B 4173	Vik/Vik	Brekka	30/1	850-950	”
216	B 6500 d	Vik/Vik	Skjervum	38	800-850	”
217	B 5474	Vik/Vik	Orvedal	16	800-tallet	Bødal 1998
218	B 7288	Lavik/Lavik	Mølmesdal	16/1	900-tallet	Fett 1954, Dommasnes 1976

IV

GRAVSKIKK (MIDTRE STRØK)

Mannsgraver (inkl. 6 sannsynlige mannsgraver)

F.nr.	Haug	Røys	Flat mark	Båt	(Helle)kiste	Ubrent	Brent	Orientering
114	x	-	-	x(?)	-	-	-	N-S(?)
115	-	-	x	-	-	-	-	-
116	x	-	-	-	-	-	-	N-S
117	-	-	x	-	x	-	-	-
118	-	-	-	-	-	-	-	-
119	-	-	x	-	-	-	-	-
120	-	x	-	-	-	-	-	-
121	-	-	x	-	-	x	-	Ø-V
122	-	x	-	-	-	-	-	-
123	-	x	-	-	-	-	-	-
124	-	-	x	x	-	x	-	-
125	-	x	-	-	-	-	-	Ø-V
126	-	x	-	-	-	-	x	Ø-V
127	x	-	-	-	-	-	-	-
128	x	-	-	-	-	-	-	-
129	x	-	-	-	-	-	-	-
130	x	-	-	x	-	-	-	-
131	x	-	-	-	x	-	-	-
132	x	-	-	-	-	-	-	-
133	x	-	-	-	-	-	-	-
134	-	x	-	-	-	-	-	-
135	-	-	x	x	-	x	-	ØNØ-VSV
136	x	-	-	-	-	-	-	-
137	x	-	-	-	-	x	-	-
138	x	-	-	-	-	-	-	-
139	x	-	-	-	-	-	-	-
140	x	-	-	-	-	-	-	-
141	-	-	-	-	-	-	-	-
142	x	-	-	-	-	-	-	-
143	x	-	-	-	-	-	-	-
144	x	-	-	-	-	-	-	-
145	-	-	-	-	-	-	-	-
146	-	-	x	-	-	-	-	NV-SØ
147	x	-	-	-	-	-	-	-
148	-	-	-	-	-	-	-	-
149	x	-	-	-	-	-	-	-
150	-	-	x	-	-	x	-	-
151	-	x	-	-	-	x	-	NØ-SV
152	-	x	-	-	-	-	x	-

153	-	-	X	-	X	X	-	NØ-SV
154	-	-	X	-	-	X	-	NØ-SV
155	-	X	-	-	-	-	-	-
156	-	-	X	-	-	-	X	N-S
157	-	X	-	-	-	-	X	-
158	-	X	-	-	-	X	-	-
159	-	-	X	-	-	X	-	-
160	-	X	-	-	-	-	-	-
161	-	-	X	-	-	-	-	-
162	X	-	-	-	-	-	-	-
163	-	-	-	-	-	X	-	-
164	-	X	-	-	-	X	-	-
165	X	-	-	-	-	-	-	-
166	X	-	-	-	-	-	-	-
167	-	X	-	-	-	-	X	-
168	-	-	X	-	-	-	-	-
169	X	-	-	-	-	X	-	-
170	-	-	X	-	-	-	X	-
171	X	-	-	-	-	-	-	-
172	-	-	-	x(?)	-	-	-	-
173	X	-	-	-	-	-	-	-
174	-	-	X	-	-	-	X	-
175	-	-	-	-	-	-	-	-
176	X	-	-	-	-	-	-	-
177	-	-	-	-	-	-	-	-
178	-	-	-	-	-	-	-	-
179	-	-	-	-	-	-	-	-
180	X	-	-	-	-	-	-	-
= 67	27	14	16	5	3	13	7	-

Kvinnegraver (inkl. 2 sannsynlige kvinnegraver)

F.nr.	Haug	Røys	Flat mark	Båt	(Helle)kiste	Ubrent	Brent	Orientering
181	X	-	-	-	-	-	-	-
182	X	-	-	-	-	-	-	-
183	x(?)	-	-	-	-	-	-	-
184	X	-	-	-	-	-	-	-
185	-	-	X	-	-	X	-	N-S
186	-	-	X	X	-	X	-	N-S
187	-	-	X	-	-	X	-	N-S
188	-	x(?)	-	-	-	-	-	-
189	-	-	X	-	-	-	-	-
190	-	-	X	-	-	-	-	NV-SØ
191	X	-	-	-	-	-	-	-
192	X	-	-	-	-	X	-	-
193	-	-	X	-	-	-	-	-

194	-	X	-	-	-	-	-	-
195	-	X	-	-	-	-	x(?)	-
196	-	X	-	-	-	-	-	-
197	-	X	-	-	-	-	-	-
198	X	-	-	-	-	-	-	-
199	X	-	-	-	-	-	X	-
200	-	X	-	-	-	-	-	-
201	X	-	-	-	-	-	-	-
202	X	-	-	-	-	-	-	-
203	-	-	X	-	-	-	-	-
204	X	-	-	-	-	-	-	-
205	-	X	-	-	-	-	-	-
= 25	11	7	7	1	0	4	2	-

Manns- og kvinnegraver

F.nr.	Haug	Røys	Flat mark	Båt	(Helle)kiste	Ubrent	Brent	Orientering
206	x	-	-	-	-	-	x	-
= 1	1	0	0	0	0	0	1	0

Ukjent kjønn

F.nr.	Haug	Røys	Flat mark	Båt	(Helle)kiste	Ubrent	Brent	Orientering
207	x	-	-	-	-	-	-	-
208	-	-	-	-	-	x	-	-
209	x	-	-	-	-	-	-	-
210	x	-	-	-	-	-	-	-
211	x	-	-	-	-	-	-	-
212	x	-	-	-	-	-	-	-
213	x	-	-	-	-	-	-	-
214	x	-	-	-	-	-	-	-
215	x	-	-	-	-	-	-	-
216	-	-	x	-	-	-	-	-
217	-	-	-	-	-	-	-	-
218	x	-	-	-	-	-	-	-
= 12	9	0	1	0	0	1	0	-

V

YTRE STRØK

Mannsgraver

F.nr.	Museumsnummer	Prestegjeld/Sokn	Gård	Gnr./Bnr.	Datering	Litt./datert av
219	B 6510	Gulen/Gulen	Hantveit	29/1	700-/800	Fett 1954, Dommasnes 1976
220	B 6616, 10243	Gulen/Gulen	Hantveit	29/1	800-tallet	”
221	B 4758 a-c	Gulen/Gulen	Austgulen	31-32/1	700-tallet	”
222	B 10585	Solund/Husøy	Kolgrov	9/8	900-tallet	”
223	B 7694	Hyllestad/Øn	Øn	29/7	700-/800	”
224	B 7650	Hyllestad/Øn	Øn	29/7	800-tallet	”
225	B 9969	Hyllestad/Hyllestad	Akse	68/8	900-tallet	”
226	B 6642	Hyllestad/Hyllestad	Sørefjord	72/1	600-tallet	”
227	B 5866	Hyllestad/Hyllestad	Kleive	80	800-tallet	”

Sannsynlige mannsgraver

F.nr.	Museumsnummer	Prestegjeld/Sokn	Gård	Gnr./Bnr.	Datering	Litt./datert av
228	B 11367	Hyllestad/Bø	Setevik	83/1, 3	Ca. 900	Fett 1954, Dommasnes 1976

Kvinnegraver

F.nr.	Museumsnummer	Prestegjeld/Sokn	Gård	Gnr./Bnr.	Datering	Litt./datert av
229	B 4758 d-f	Gulen/Gulen	Austgulen	31-32/1	800-tallet	Fett 1954, Dommasnes 1976

Sannsynlige kvinnegraver

F.nr.	Museumsnummer	Prestegjeld/Sokn	Gård	Gnr./Bnr.	Datering	Litt./datert av
230	B 8272	Gulen/Gulen	Gryta	18/3	Vik.	Fett 1954

VI

GRAVSKIKK (YTRE STRØK)

Mannsgraver (inkl. 1 sannsynlig mannsgrav)

F.nr.	Haug	Røys	Flat mark	Båt	(Helle)kiste	Ubrent	Brent	Orientering
219	x	-	-	-	-	x	-	-
220	x	-	-	-	-	x	-	N-S
221	x	-	-	-	-	-	x	-
222	-	x	-	-	-	x	-	-
223	x	-	-	-	-	-	-	-
224	x	-	-	-	-	-	x	-
225	x	-	-	-	-	-	x	-
226	-	-	x	-	-	-	x	-
227	-	-	x	-	-	x	-	-
228	x	-	-	-	-	-	-	-
= 10	7	1	2	0	0	4	4	-

Kvinnegraver (inkl. 1 sannsynlig kvinnegrav)

F.nr.	Haug	Røys	Flat mark	Båt	(Helle)kiste	Ubrent	Brent	Orientering
229	x	-	-	-	-	-	x	-
230	-	-	x(?)	-	-	-	-	-
= 2	1	0	1	0	0	0	1	-

FORTEGNELSE OVER TABELLER, DIAGRAMMER OG FIGURER

Tabeller

Tab. 5.1: Det totale antall gravfunn fordelt på kjønn	43
Tab. 5.2: Utbredelse av gravskikk i tid og rom	46
Tab. 5.3: Oversikt over flatmarksgraver fordelt på kommune og etter kjønn ..	50
Tab. 5.4: Detaljert oversikt over flatmarksgraver	51
Tab. 5.5: Markerte graver med mulige kristne gjenstander i gravgodset	55

Diagrammer

Diagr. 5.1: Det totale antall gravfunn fordelt på kjønn	41
Diagr. 5.2: Forholdet mellom markerte graver og flatmarksgraver	42
Diagr. 5.3: Den tidsmessige fordelingen av graver per århundre	45
Diagr. 5.4: Fordeling av markerte graver per århundre	48
Diagr. 5.5: Fordeling av flatmarksgraver per århundre	48

Figurer

Fig. 1.1: Dynna-steinen	1
Fig. 1.2: Undersøkellesområdet	7
Fig. 2.1: Kuli-steinen	11
Fig. 4.1 – 4.11: Utstyr funnet i mannsgraver fra yngre jernalder i Sogn	35
Fig. 4.12 – 4.17: Utstyr funnet i kvinnegraver fra yngre jernalder i Sogn	35
Fig. 5.1: Korsformet irsk bronsestykk	55
Fig. 5.2 – 5.3: ”Vanlig” jernnøkkel og kroknøkkel	56
Fig. 5.4 – 5.5: To ulike typer ovale skålformede bronsespenner	57

FORKORTELSER

Tilvekster

Ab. Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring. Aarbok, Kristiania.

BMÅ Bergen Museums Årbok

Museumsnummer

B Arkeologisk avdeling ved Bergen Museum

C Universitetets Oldsaksamling, Oslo

NM Nordiska Museet, Stockholm

LITTERATUR

Bagge, Sverre. 1998. *Mennesket i middelalderens Norge. Tanker, tro og holdninger 1000-1300*. Aschehoug, Oslo.

Bagge, Sverre. 2005. Christianization and state formation in early medieval Norway. I: *Scandinavian Journal of History Vol. 30, no. 2*, 107-134. Routledge.

Barret, J. 1998. The politics of scale and experience of distance. The Bronze Age World System. I: Larsson, L. & Stjernquist, B. (ed.). *The World-View of Prehistoric Man*, 13-25. Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien Konferanser 40, Stockholm.

Barrett, John. 2001. Agency, the duality of structure and the problem of the archaeological record. I: Hodder, I. (ed.). *Archaeological Theory Today*, 141-164. Polity Press, Cambridge.

Baug, Irene. 2001. *Kvernsteinsbrota i Hyllestad. Arkeologiske punktundersøkingar i steinbrotsområdet i Hyllestad i Sogn og Fjordane*. Hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.

Bennett, Agneta. 1987. *Graven. Religiös och sosial symbol. Strukturer i folkvandringstidens gravskick i Mälardalenområdet. Theses and papers in north-european archaeology 18*. Stockholm.

Bergstøl, Jostein. 1996. Synlige kvinner – usynlige menn. Graver og ideologi på Jæren i eldre jernalder. *Viking bind LIX*, Oslo.

Binford, Lewis. 1971. Mortuary practices; their study and their potential. I: Brown, J. A. (ed.). *Approaches to the Social Dimensions of Mortuary Practices*, 6-29. Society for American Archaeology Memoir 25.

Bintliff, John. 1991. The contribution of an *Annaliste*/structural history approach to archaeology. I: Bintliff, J. (ed.). *The Annales School and Archaeology*, 1-33. Leicester University Press. Leicester, London.

Birkeli, Fridtjov. 1973. *Norske steinkors i tidlig middelalder. Et bidrag til belysning av overgang fra norrøn religion til kristendom*. Universitetsforlaget, Oslo.

Birkeli, Fridtjov. 1979. *Norge møter kristendommen. Fra vikingtiden til ca. 1050*. Aschehoug.

Birkeli, Fridtjov. 1995. *Tolv vintre hadde kristendommen vært i Norge*. Oslo.

Bourdieu, P. 1977. *Outline of a Theory of Practice*. (Oversatt fra fransk av Nice, R.). Cambridge studies in social and cultural anthropology 16. Cambridge, Cambridge University Press.

Bourdieu, P. 1979/1995. *Distinksjonen, En sosiologisk kritikk av dømmekraften*. Oversatt til norsk av Prieur, A. Pax Forlag, Oslo.

Brattekværne, Cathrine. 2006. *Kirkesteder i Indre Sogn. En arkeologisk analyse av religionsskiftet, med utgangspunkt i kirkesteder i Indre Sogn*. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.

Braudel, Fernand. 1949/1972. *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*. (Oversatt fra fransk av Reynolds, S.). Harper & Row Publishers. New York, Evanston, San Francisco, London.

Bødal, Sigmund Matias. 1998. *Vik i Sogn 750-1030 - lokalsamfunn med overregionale kontakter*. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.

Conkey, Margaret W. & Gero, Joan M. 1991. Tensions, Pluralities, and Engendering Archaeology: An Introduction to Women and Prehistory. I: Conkey, M.W. & Gero,

J.M. (eds.). *Engendering Archaeology. Women and Prehistory*, 3-30. Blackwell Publisher, Oxford.

Dark, K.R. 1995. *Theoretical Archaeology*. Duckworth, London.

Dommasnes, Liv Helga. 1976. *Yngre jernalder i Sogn – forsøk på sosial rekonstruksjon*. Upublisert magistergradsavhandling, Universitetet I Bergen.

Dommasnes, Liv Helga. 1978. Et gravmateriale fra yngre jernalder brukt til å belyse kvinners stilling. I: *Viking. Tidsskrift for norrøn arkeologi. Bind XLII*, 95-114. Norsk arkeologisk selskap, Oslo.

Dommasnes, Liv Helga. 1982. Late Iron Age in Western Norway. Female Roles and Ranks as Deduced From an Analysis of Burial Customs. *Norwegian Archaeological Review 15, Nos 1-2*, 70-84.

Dommasnes, Liv Helga. 2006. *Vestnorsk forhistorie – et personlig perspektiv*. Fagbokforlaget Vigmostad og Bjørke, Bergen.

Engelstad, Eivind S. 1927. *Hedenskap og kristendom i sen vikingtid i indlandsbygdene i Norge, Bergen Museums Aabok, Historisk-antikvarisk række nr. 1*. Bergen.

Engelstad, Ericka. 1991. Images of power and contradiction: feminist theory and post-processual archaeology. I: *Antiquity 65*, 502-14.

Fett, Eva N. 1968. Førhistorien i Etne. I: Dyrvik, S. (red.). *Etne Soga, første bandet. Frå dei eldste tider til 1660*, 124-256. Bergen.

Fett, Per. 1954. Luster prestegjeld. *Førhistoriske minne i Sogn*. Historisk museum, Universitetet i Bergen.

Fett, Per. 1955. Hafslo prestegjeld. *Førhistoriske minne i Sogn*. Historisk museum, Universitetet i Bergen.

Fett, Per. 1952. Årdal prestegjeld. *Førhistoriske minne i Sogn*. Historisk museum, Universitetet i Bergen.

Fett, Per. 1952. Lærdal prestegjeld. *Førhistoriske minne i Sogn*. Historisk museum, Universitetet i Bergen.

Fett, Per. 1955. Sogndal prestegjeld. *Førhistoriske minne i Sogn*. Historisk museum, Universitetet i Bergen.

Fett, Per. 1954. Aurland prestegjeld. *Førhistoriske minne i Sogn*. Historisk museum, Universitetet i Bergen.

Fett, Per. 1954. Leikanger prestegjeld. *Førhistoriske minne i Sogn*. Historisk museum, Universitetet i Bergen.

Fett, Per. 1954. Balestrand prestegjeld. *Førhistoriske minne i Sogn*. Historisk museum, Universitetet i Bergen.

Fett, Per. 1954. Vik prestegjeld. *Førhistoriske minne i Sogn*. Historisk museum, Universitetet i Bergen.

Fett, Per. 1954. Lavik prestegjeld. *Førhistoriske minne i Sogn*. Historisk museum, Universitetet i Bergen.

Fett, Per. 1954. Gulen prestegjeld. *Førhistoriske minne i Sogn*. Historisk museum, Universitetet i Bergen.

Fett, Per. 1954. Solund og Hyllestad prestegjeld. *Førhistoriske minne i Sogn*. Historisk museum, Universitetet i Bergen.

Fett, Per. 1975. Tillegg. Ukjende funnstader. Etterord. *Førhistoriske minne i Sogn*. Historisk museum, Universitetet i Bergen.

Gellein, Kristin. [1997] 2007. Kristen innflytelse i hedensk tid? En analyse med utgangspunkt i graver fra yngre jernalder i Hordaland. I: *UBAS Hovedfag/Master 2*, 9-114.

Giddens, Anthony. 1979. *Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*. London og Basingstoke.

Giddens, Anthony. 1981. *A Contemporary Critique of Historical Materialism*. Macmillan, London.

Gilchrist, Roberta. 1999. *Gender and Archaeology – contesting the past*. Routledge, London og New York.

Gräslund, Anne-Sofie. 1987. Pagan and christian in the age of conversion. I: (red. Knirk, E. J.). *Proceedings of the Tenth Viking Congress. Larkollen, Norway, 1985*. 81-95. Universitetets Oldsaksamlings skrifter. Ny rekke nr. 9. Oslo.

Gräslund, Anne-Sofie. 2001. Ideologi och mentalitet. Om religionsskiftet i Skandinavien från en arkeologisk horisont. I: *Occasional Papers in Archaeology*, vol. 29, 9-171.

Gräslund, Anne-Sofie. 2003. The role of Scandinavian women in Christianisation: The neglected evidence. I: Carver, M. (red.). *The Cross Goes North. Processes of Conversion in Northern Europe, AD 300-1300*, 483-479. York Medieval Press, York.

Gunnes, Erik. 1976. Rikssamling og kristning 800-1177. I: Knut Mykland (red.). *Norges Historie, bind 2*, 9-427. J.W. Cappelens Forlag, Oslo.

Göransson, Eva-Marie Y. 1999. *Bilder av kvinnor och kvinnlighet. Genus och kroppsspråk under övergången til kristendomen*. Stockholm Studies in Archaeology 18. Stockholm.

Hodder, Ian. 1980. Social structure and cemeteries. A critical appraisal. I: Rahtz, P., Dickinson, T. & Watts, L. *Anglo-Saxon Cemeteries 1979: The fourth Anglo-Saxon symposium at Oxford*, 161-169. Oxford.

Hodder, Ian. 1982. *Symbols in Action*. Cambridge University Press, Cambridge.

Hodder, Ian. 1982. The identification and interpretation of ranking in prehistory. A contextual approach. I: Renfrew, C. & Shennan, S. (ed.). *Ranking, Resource and Exchange*, 150-154. Cambridge University Press.

Hodder, Ian. 1986. *Reading the Past. Current Approaches to Interpretation in Archaeology*. Cambridge University Press.

Hodder, Ian. 1987. The contribution of the long term. I: Hodder, I. (ed.). *Archaeology as Long-term History*, 1-8. *New directions in Archaeology*, Cambridge University Press.

Hoftun, Oddgeir. 2001. *Norrøn tro og kult ifølge arkeologiske og skriftlige kilder*. Solum Forlag, Oslo.

Holme Gabrielsen, Kristine. [2002] 2007. Vestlandets steinkors: Monumentalisme i brytningen mellom hedendom og kristendom. I: *UBAS Hovedfag/Master 2*, 115-271.

Holmsen, Andreas. 1977. *Norges Historie. Fra de eldste tider til 1660*. Universitetsforlaget, Oslo.

Huntington, Richard & Metcalf, Peter. 1987. *Celebrations of Death. The Anthropology of Mortuary Ritual*. Cambridge University Press.

Hærnes, Per. 1993/1995. Kristen innflytelse i Rogalands vikingtid. I: Lidén, H-E. (red.). *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*, 80-121. Universitetsforlaget, Oslo.

Härke, Heinrich. 1997. The Nature of Burial Data. I: Jensen, C. K. & Høilund Nielsen, K. (ed.). *Burial & Society. The Chronological and Social Analysis of Archaeological Burial Data*, 19-27. Aarhus University Press.

Iversen, Frode. 1999. *Var middelalderens lendemannsgårder kjerner i eldre godssamlinger? En analyse av romlig organisering av graver og eiendomsstruktur i Hordalan og Sogn og Fjordane*. I: *Arkeologiske avhandlinger og rapporter fra Universitetet i Bergen - 4*. Arkeologisk institutt, Universitet i Bergen.

Jennbert, Kristina. 1988. Gravseder och kulturformer. I: *Rapport från arkeologidagarna 13-15 januari 1988. University of Lund – Report Series No. 32*, 87-99. Lund.

Jensen, Claus Kjeld & Høilund Nielsen, Karen. 1997. Burial data and correspondance analysis. I: Jensen, C. K. & Høilund Nielsen, K. (ed.). *Burial & Society. The Chronological and Social Analysis of Archaeological Burial Data*, 29-61, Aarhus University Press.

Jochens, Jenny. 1995. *Women in Old Norse Society*. Cornell University Press, Ithaca og London.

Kaliff, Anders. 1997. Grav och kultplat. Eskatologiska föreställningar under yngre bronsålder och äldre järnålder i Östergötland. I: *Aun 24*. Uppsala.

Keyser, R. 1856. *Den norske kirkes historie under Katholisismen*. Kristiania.

Knapp, Bernard. 1992. Archaeology and *Annales*: time, space and change. I: Knapp, B. (ed.). *Archaeology, Annales, and Ethnohistory*, 1.21. Cambridge University Press, Cambridge.

Krag, Claus. 1995a. Kristendommen og sosial og politisk endring i vikingtiden. I: Ågotnes, A. (red.). *Kristendommen slår rot. Onsdagskvelder i Bryggens museum – X*, 18-41. Bergen.

- Krag, Claus. 2000. *Norges historie fram til 1319*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Lorvik, Katharina. 2009. Life and death in the early town. An osteoarchaeological study of the human skeletal remains from St Mary's churchyard, Bergen. I: Øye, I. (ed.). *The Bryggen Papers, Supplementary Series No.8*, 19-115. Fagbokforlaget.
- Lunden, Kåre. 2004. Religionsskifte – sivilisasjonsframkomster – statsdanning – identitetsendring. To studiar i norsk historie frå ca. år 950 til 1300, s. 13-62. I: Sigurðsson, J. V., Myking, M., Rindal, M. (red.). *Religionsskiftet i Norden. Brytninger mellom nordisk og europeisk kultur 800-1200 e.Kr.* Occasional papers Skriftserie, nr. 6. Unipub, Oslo.
- Magnussen, Anja R. S. 2007. *Funn under kirkegulv. En arkeologisk analyse av gjenstandsfunn fra Borgund, Kinsarvik, og Kaupanger kirker*. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Mandt, Gro. 1992. Hva styrer våre valg av tolkningsmodeller? I: *K.A.N. Kvinner i Arkeologi i Norge 13-14*, 78-113. UiTromsø, arkeologiseksjonen, Tromsø.
- Mundal, Else. 2004. Female Impurity and Cultic Incapability: The Influence of Christianisation on Nordic Gender Models. I: (ed. Børresen, K.E.). *Christian and Islamic Gender Models in Formative Traditions*, 203-218. Herder-Roma 2004.
- Myhre, Bjørn. 1996. *The Archaeology of the Early Viking Age in Norway*. Museum of Archaeology, Stavanger.
- Nelson, Sarah Milledge. 1997. *Gender in Archaeology. Analyzing Power and Prestige*. AltaMira Press.
- Nicolaysen, Nicolay. 1870. *Tillæg til "Norske forlevninger"*. Kristiania.
- Næss, Jenny-Rita. 1972. Reflections on the Study of Burial Customs in Norway. *Norwegian Archaeological Review*. Vol. 5, no. 1. Oslo.

Olsen, Bjørnar. 1997. *Fra ting til tekst. Teoretiske perspektiv i arkeologisk forskning*. Universitetsforlaget, Oslo.

Parker-Pearson, Mike. 1982. Mortuary Practices, Society and Ideology. An Ethnographical Study. I: Hodder, I. (ed.). *Symbolic and Structural Archaeology*, 99-113, Cambridge University Press.

Petersen, Jan. 1919. *De norske vikingesverd, en typologisk studie over vikingetidens vaaben*. Videnskabselskapets skrifter. II Hist.-Filos. Klasse. No. 1. Kristiania.

Petersen, Jan. 1928. *Vikingetidens smykker*. Stavanger museum, Stavanger.

Petersen, Jan. 1951. *Vikingetidens redskaper*. Det norske Videnskaps akademi i Oslo. Skrifter II. Hist.-Filos. Klasse. Nr. 4. Oslo.

Paasche, Fredrik. [1941] 1958. *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norden*. (red. Strömbäck, D.). (Olaus - Petriforelesninger ved Uppsala universitet våren 1941). Oslo.

Rasmussen, Tarald og Thomassen, Einar. 2002. *Kristendommen. En historisk innføring*. Universitetsforlaget, Oslo.

Reinsnos, Ambjørg. 2006. *Bak lås og slå. Ein arkeologisk analyse av nøklar og låsar i Hordaland fra rundt 800 til 1700 e.Kr.* Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.

Ringstad, Bjørn. 1988. Steiner brukt som amuletter i forhistorisk tid – et eksempel fra Kvåle i Sogndal. I: *Arkeologiske skrifter no. 4*, 325-342. Historisk museum, Universitetet i Bergen.

Sars, Johan Ernst. 1873-91. *Udsigt over den norske Historie, bd 1-4*, Kristiania. Utvalgte kapitler av Holmsen, A. Henvisninger fra Holmsens utgave anno 1967. Universitetsforlaget, Oslo

Sawyer, Birgit. 1992. *Kvinnor og familj i det forn- och medeltida Skandinavien*. Skara.

Sawyer, Birgit. 2000. *The Viking-Age Rune Stones*. Oxford University Press

Sawyer, Birgit & Sawyer, Peter. 1993. *Medieval Scandinavia. From conversion to reformation ca. 800 – 1500*. University of Minnesota Press, Minneapolis. London.

Sellebold, Berit Jansen., Hansen, Ulla Lund & Jørgensen, Jørgen Balslev. 1984. *Iron Age man in Denmark*. Det kongelige nordiske oldskriftselskab, København.

Sellebold, Berit Jansen. 2004. Trosskiftet og gravskikken i Norge: et spørsmål om kontinuitet. I: Rindal, M. (red.). *Religionsskiftet i Norden. Brytninger mellom nordisk og europeisk kultur 800-1200 e.Kr. Skriftserie nr. 6*. Senter for studier i vikingtid og nordisk middelalder, Oslo.

Shetelig, Haakon. 1912. *Vestlandske graver fra jernalderen. Bergens Museums skrifter*. Ny række. Bd. II, No. I. Bergen.

Sigurðsson, Jón Viðar. 2003. *Kristninga i Norden ca. 750-1200*. Samlaget, Oslo.

Sigurðsson, Jón Viðar. 2004. Innledning. I: Sigurðsson, J. V., Myking, M., Rindal, M. (red.). *Religionsskiftet i Norden. Brytninger mellom nordisk og europeisk kultur 800-1200 e.Kr. Occasional papers Skriftserie, nr. 6, 5-12*. Unipub, Oslo.

Skre, Dagfinn. 1995. Kirken før sognet. Den tidligste kirkeordningen i Norge. I: Lidén, H-E. (red.). *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge, 170-234*. Universitetsforlaget, Oslo.

Skre, Dagfinn. 1997. Misjonsvirksomhet i praksis – organisasjon og mål. I: *Kultursamanhengar i Midt-Norden*, Det Kongelige Norske Vitenskabers Selskab Skrifter, nr. 1. Trondheim.

Solberg, Bergljot. 1985. Social Status in the Merovingian and Viking Periods in Norway from Archaeological and Historical Sources. I: *Norwegian Archaeological Review*, vol. 18, 1-2, 61-76. Universitetsforlaget, Oslo.

Solberg, Bergljot. 1986. Førhistorisk tid i Sogndal. I: Sandal, P. (red.). *Sogndal bygdebok. Band I. Allmenn bygdesoge. Tida før 1800*, 119-233. Sogndal Sogelag, 119-233.

Solberg, Bergljot. 1999. Vikingtidens gravskikk – materielle uttrykk for samfunnsnormer? I: Mundal, E. og Øye, I. (red.). *Norm og praksis i middelaldersamfunnet*. Senter for europeiske kulturstudier, 80-95. Bergen.

Solberg, Bergljot. 2003. *Jernalderen i Norge. 500 før Kristus til 1030 etter Kristus*. Cappelen Akademisk Forlag, Oslo.

Spurkland, Terje. 2001. *I begynnelsen var futhark. Norske runer og runeinnskifter*. LNU og Cappelen Akademiske Forlag, Oslo.

Staecker, Jörn. 2003. The Cross Goes North: Christian Symbols and Scandinavian Women. I: Carver, M. (red.). *The Cross Goes North. Processes of Conversion in Northern Europe, AD 300-1300*, 463-483. York Medieval Press, York.

Steinsland, Gro. 1985. Husfruer, gydjer og volver. I: (red. Vogt, K., Lie, S., Gundersen, K., Bjørgum, J.). *Kvinnernes kulturhistorie. Fra antikken til år 1800*, bind 1, 126-130. Universitetsforlaget, Oslo.

Steinsland, Gro. 1990. The Change of Religion in the Nordic Countries – A Confrontation between Two Living Religions. I: *Collegium Medievale*, 1990/2, 123-135.

Steinsland, Gro og Sørensen, Preben M. 1994. *Menneske og makter i vikingenes verden*. Universitetsforlaget, Oslo.

Steinsland, Gro. 1995. Hvordan ble hedendommen utfordret og påvirket av kristendommen? I: Lidén, H-E. (red.). *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*, 9-28. Universitetsforlaget, Oslo.

Steinsland, Gro. 2004. Myten om kongen i historien om religionsskiftet i Norge, s. 63-101. I: Sigurðsson, J. V., Myking, M., Rindal, M. (red.). *Religionsskiftet i Norden. Brytninger mellom nordisk og europeisk kultur 800-1200 e.Kr.* Occasional papers Skriftserie, nr. 6. Unipub, Oslo.

Steinsland, Gro. 2005. *Norrøn religion. Myter, riter, samfunn.* Pax Forlag, Oslo.

Stig-Sørensen, Marie Louise. 1991. The Construction of Gender through Appearance. I: Walde, D. & Willows, N.D. (eds.). *The Archaeology of Gender*, 121-129. Calgary: University of Calgary Archaeological Association.

Sund, Tore. 1963. Vestlandet. *Norge, land og folk. Bind I*, 115-163. Oslo.

Sweely, Tracy L. 1999. Introduction. I: Sweely, T.L. (ed.). *Manifesting Power. Gender and the interpretation of power in archaeology.* Routledge, 1-14. London og New York.

Tainter, Joseph A. 1978. Mortuary practices and the study of prehistoric social systems. I: Schiffner, M.B. (ed.). *Advances in Archaeological Method and Theory. Vol. 1.* Academic press.

Van Gennep, Arnold. 1960. *The Rites of Passage.* Chicago, University of Chicago Press.

Vankilde, H. 1998. Den senneolitiske offernedlæggelse i den jyske Gallelose: tidrum dimensioner og fremmede forbindelser. I: Løken, T. (red.). *Bronsealder i Norden – regioner og interaksjon. Foredrag ved det 7. Nordiske bronsealdersymposium I Rogaland 31. august-3. September 1995*, 7-22. AmS-Varia 33, Arkeologisk Museum i Stavanger.

Vibe-Müller, Inger Helene. 1993. Norm og praksis – middelalderske kilders opplysninger om kristne begravelser. I: Beverfjord, A. (red.). *SPOR – fortidsnytt fra midt-Norge. Grav og gravsted*. Fakultet for arkeologi og kulturhistorie, Vitenskapsmuseet. Trondheim.

Vibe-Müller, Inger Helene. 1997. Fra Valhall til Paradis. I: Ågotnes, A. (red.). *Middelalderens landskap: myter og makter. Onsdagskvelder I Bryggens museum – XII*, 39-51. BryggensMuseum, Bergen.

Østigård, Terje. 2006. Lik og ulik – introduksjon til variasjon i gravskikk. I: Østigård, T. (red.). *UBAS Nordisk 2*, 9-44.

Østmo, Einar & Hedeager, Lotte. (red.). 2005. *Norsk arkeologisk leksikon*. Pax Forlag, Oslo.

Øye, Ingvild. 1988. Textile equipment and its working environment, Bryggen in Bergen c 1150 – 1500. I: *The Bryggen Papers. Main series, Vol. 2*. Norwegian University Press.

Øye, Ingvild. 2005. Kvinner, kjønn og samfunn. Fra vikingtid til reformasjon. I: Blom, I. & Sogner, S. (red.). *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*. Cappelen Akademisk Forlag.

Øye, Ingvild. 2009. Burials and human remains from medieval Bergen – an introduction. I: *The Bryggen Papers, Supplementary Series No.8*, 9-17. Fagbokforlaget.